

STUDII ȘI CERCETĂRI JURIDICE

Anul 14 (70), Nr. 3

Iulie – Septembrie 2025

S U M A R

Editorial

TUDOR AVRIGEANU, Editorial	249
----------------------------------	-----

Gândirea juridică românească în context european (II)

OANA-FLORENTINA EZER, Executarea hotărârilor CEDO în România – impact și progres către standardele europene	251
TUDOR AVRIGEANU, <i>Leviathan</i> -ul bizantin? De la „Actualitatea lui Hobbes” la <i>Îndreptarea legii</i>	257

Studii

CLAUDIA-ANA MOARCĂȘ, Viitorul asigurărilor sociale în România: adaptare sistemică și reinventare instituțională	273
VERSAVIA BRUTARU, RAUL-ALEXANDRU NESTOR, Necesitatea unei reglementări naționale eficiente a contestației privind durata procesului penal – consecință a modificărilor prescripției răspunderii penale (II)	295
RĂZVAN-COSMIN ROGHINĂ, Identitate, memorie și catharsis constituțional în România postcomunistă – <i>Toate-s vechi și nouă toate</i> –	311

STUDII ȘI CERCETĂRI JURIDICE

Année 14 (70), No. 3

Juillet – Septembre 2025

S O M M A I R E

Editorial

TUDOR AVRIGEANU, Éditorial	249
----------------------------------	-----

La pensée juridique roumaine dans le contexte européen (II)

OANA-FLORENTINA EZER, Exécution des arrêts de la CEDH en Roumanie : impact et progrès vers les normes européennes	251
TUDOR AVRIGEANU, Le Léviathan byzantin ? « L'actualité de Hobbes » et la <i>Rectification du Droit</i>	257

Études

CLAUDIA-ANA MOARCĂȘ, Code pénal – L'avenir de la sécurité sociale en Roumanie : adaptation systémique et réinvention institutionnelle	273
VERSAVIA BRUTARU, RAUL-ALEXANDRU NESTOR, La nécessité d'une réglementation nationale efficace de l'appel concernant la durée du procès pénal – conséquence des modifications du délai de prescription de la responsabilité pénale (II)	295
RĂZVAN-COSMIN ROGHINĂ, Identité, mémoire et catharsis constitutionnelle dans la Roumanie post-communiste – Tout est vieux et tout est nouveau –	311

STUDII ȘI CERCETĂRI JURIDICE

Year 14 (70), No. 3

July – Septembre 2025

S U M M A R Y

Editorial

TUDOR AVRIGEANU, Editorial	249
----------------------------------	-----

Romanian legal thinking in the European context (II)

OANA-FLORENTINA EZER, Execution of ECHR Judgments in Romania – Impact and Progress Towards European Standards	251
TUDOR AVRIGEANU, The Byzantine Leviathan? “Hobbes’s Actuality” and the <i>Rectification of the Law</i>	257

Studies

CLAUDIA-ANA MOARCĂȘ, The Future of Social Insurance in Romania: Systemic Adaptation and Institutional Reinvention.....	273
VERSAVIA BRUTARU, RAUL-ALEXANDRU NESTOR, The Need for Effective National Regulation of Challenges Regarding the Duration of Criminal Proceedings – A Consequence of Amendments to the Statute of Limitations for Criminal Liability (II)	295
RĂZVAN-COSMIN ROGHINĂ, Identity, memory and constitutional catharsis in post-communist Romania – All is old and all is new –	311

EDITORIAL

Așa cum anunțam anterior, în Dosarul din acest număr continuăm să publicăm textele intervențiilor susținute la Conferința Institutului de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu” din 14 martie, având ca temă raportul dintre Gândirea juridică românească și proiectul european. Din păcate, până la închiderea numărului nu am primit textul intervenției domnului prof. univ. dr. Sebastian Rădulețu, pe care sperăm totuși să-l putem publica într-unul dintre numerele viitoare ale revistei noastre, iar în acest fel – *malum non potest totaliter consumere bonum* – discuția începută la Conferință să continue în aceste pagini pentru o perioadă mai lungă decât fusese prevăzut inițial. Astfel stând lucrurile, am putea spune că cele două intervenții rămase în Dosar se situează din mai multe puncte de vedere, la extremități, opuse ale spectrului tematic, astfel încât cititorul grăbit s-ar putea întreba ce anume ar putea avea în comun un studiu amănunțit și cât se poate de tehnic dedicat aspectelor punerii în executare a hotărârilor CEDO în România, pe de o parte, și o încercare de a aduce împreună idei a căror legătură nu este nici ea la prima vedere clară: ce pot avea în comun *Leviathan*-ul lui Thomas Hobbes (1651), *Îndreptarea Legii* (1652) și *Convenția Europeană a Drepturilor Omului* (1950) dincolo de situarea lor în diferite contexte istorice pe o linie imaginară a istoriei politico-juridice a Europei? Cititorul extrem de atent, ar putea evidenția faptul că aici cuvântul „Europa” ar trebui luat în serios ca atare și nu considerat un echivalent semantic pentru „Uniunea Europeană” (așa cum adeseori se întâmplă), observând – fapt într-adevăr remarcabil – că această din urmă sintagmă nu apare menționată explicit în niciunul dintre cele două studii. Există așadar o identitate politico-juridică a „Europei” care trebuie luată în considerare în mod distinct, eventual înainte de a proceda la stabilirea identității politico-juridice a „Uniunii Europene”? Cititorul cu o memorie bună își va aminti de perioada nu foarte îndepărtată în care juriști de seamă din statele occidentale ale Uniunii Europene argumentau împotriva extinderii acesteia în spațiul sud-est-european pornind de la o identitate culturală sau civilizațională a „Europei” care transpunea în planul (istoriei) dreptului argumentele politice cu care Samuel Huntington trasa o linie roșie prin mijlocul unui continent și chiar al unor țări, separând astfel ceea ce mulți considerau că nu au crescut împreună de-a lungul unei istorii pe cât de complexe, pe atât de comune, iar cititorul la curent cu ultimele evoluții intelectuale va observa că aceste argumente par a reveni în actualitate, atunci când Sud-Estul Europei este considerat din nou periferie civilizațională a Occidentului European (D. Engels, *Défendre l'Europe civilisationnelle*, 2024). În concluzie, cititorul sud-est-european român își va aminti de alte linii roșii prin care liderii regimurilor totalitare din secolul al XX-lea european îi despărțeau de propria țară și de faptul că, pentru ca asemenea regimuri să rămână

definitiv istorie, au fost înființate Convenția Europeană a Drepturilor Omului și Uniunea Europeană ca spații diferite de concretizare a identității politico-juridice a Europei, înțeleasă de fiecare dată ca unitate sintetică și nu doar analitică. Lăsăm așadar acestui cititor devenit, sperăm, curios să descopere și acele aspecte care ne-au scăpat nouă, autorilor, și îi dorim o lectură plăcută!

Dr. Tudor Avrigeanu

EXECUTAREA HOTĂRÂRILOR CEDO ÎN ROMÂNIA – IMPACT ȘI PROGRES CĂTRE STANDARDELE EUROPENE

[Execution of ECHR Judgments in Romania – Impact and Progress
Towards European Standards]

Oana-Florentina EZER*

Abstract: *The enforcement of judgments of the European Court of Human Rights is a complex process, which may involve various state authorities and institutions, sometimes of long duration, but which is of particular importance for the consolidation of the rule of law by adopting the highest European standards in the most diverse areas. The enforcement process concerns both measures intended to restore the victim of the violation of rights to the situation in which he would have been if that violation had not occurred, but also general measures, which aim to prevent similar violations in the future. The latter measures may concern systemic problems, complex problems, the resolution of which requires sustained effort and considerable resources, as well as time to consolidate substantial reforms.*

Keywords: *Enforcement Process, Reform, Rule of Law, Democracy, Complex and Structural Issues, Enforcement Supervision.*

Executarea hotărârilor Curții Europene a Drepturilor Omului (CEDO/Curtea) este un proces complex care contribuie la **întărirea statului de drept** și la **însușirea** de către autoritățile și instituțiile statului a **celor mai înalte standarde europene în cele mai diverse domenii**.

Astfel, atunci când Curtea de la Strasbourg constată o încălcare a Convenției europene a drepturilor omului, obligația statului nu se limitează la o simplă plată a despăgubirilor acordate reclamantului. România trebuie să ia măsuri pentru **a remedia problema la nivel sistemic**, astfel încât încălcările constatate de Curte să nu se mai repete. Aceasta este esența **executării hotărârilor CEDO** și, implicit, a **procesului de reformă** pe care aceasta îl impune.

Ratificarea Convenției pentru apărarea drepturilor omului și libertăților fundamentale de către România și asumarea obligațiilor ce decurg din aceasta nu reprezintă doar un angajament formal, ci un proces continuu, ce implică deseori **schimbări structurale, legislative și instituționale**.

* Agent guvernamental pentru Curtea Europeană a Drepturilor Omului; e-mail: oana.ezer@mae.ro

Dar înainte de a trece în revistă reformele generate de hotărârile CEDO, să ne întoarcem puțin în timp și să privim cum a început acest proces.

România a ratificat Convenția pentru apărarea drepturilor omului și libertăților fundamentale¹ în **1994**, la câțiva ani după prăbușirea regimului comunist. Acest pas a fost unul decisiv pentru garantarea și protejarea drepturilor fundamentale ale tuturor persoanelor aflate sub jurisdicția statului român. Din acel moment, România s-a angajat să respecte hotărârile Curții și să implementeze măsurile necesare pentru a preveni repetarea încălcărilor constatate.

Această aderare a oferit, astfel, acces la **un sistem de protecție juridică fără precedent**, permițând cetățenilor români, și nu numai, să își caute dreptatea la Curtea de la Strasbourg atunci când autoritățile naționale nu au reușit să le ofere remedii eficiente. Mai mult decât atât, însă, fiecare cauză analizată de către CEDO reprezintă o potențială schimbare în mai bine a vieților tuturor, prin efectul general al hotărârilor pronunțate de Curte. Dar schimbările pot să fie primite cu scepticism ori cu teamă, ceea ce poate genera, uneori, provocări în adoptarea imediată a măsurilor necesare pentru aplicarea acestora. Alteori, o schimbare aparent minoră poate depinde de modificări structurale ale unui întreg sistem, ori chiar de modificări în mentalitatea socială a unei comunități.

Așadar, în prezent, România se află într-un **proces de implementare** a unui număr considerabil de hotărâri CEDO pronunțate împotriva României, însă acest lucru nu înseamnă că statul român nu dorește ori nu poate să își îndeplinească obligațiile, ci mai degrabă că multe dintre hotărârile Curții impun **reforme structurale complexe**, ale căror adoptare și implementare necesită timp, efort și resurse, umane și materiale, substanțiale. Aceste reforme vizează domenii esențiale precum **independența justiției, condițiile de detenție, protecția dreptului de proprietate sau libertatea de exprimare** și contribuie direct la consolidarea statului de drept și a garanțiilor împotriva arbitrariului.

Dar ce înseamnă cu adevărat executarea hotărârilor CEDO? Care sunt provocările și ce beneficii aduce acest proces pentru România? În momentul în care Curtea de la Strasbourg pronunță o hotărâre împotriva unui stat, acea hotărâre devine **obligatorie**, iar implementarea măsurilor necesare cade în sarcina statului pârât, acest proces de executare fiind supravegheat de **Comitetul de Miniștri al Consiliului European**.

Procesul de executare presupune adoptarea a două tipuri de măsuri: **măsuri individuale** – care au scopul de a **repara prejudiciul suferit de reclamant** (cum ar fi plata despăgubirilor, rejudicarea unei cauze, eliberarea unei persoane deținute ilegal, returnarea copiilor victime ale răpirilor internaționale) și **măsuri generale** – care vizează **prevenirea unor viitoare încălcări similare**. Acestea din urmă pot include modificări legislative, reforme administrative, schimbarea practicii instanțelor naționale ori a autorităților administrative, formare inițială și continuă a

¹ Cunoscută și sub denumirea de Convenția Europeană a Drepturilor Omului.

unor categorii profesionale și altele. Ca exemple de astfel de măsuri, ar putea fi menționate introducerea unor căi de atac eficiente împotriva duratei excesive a procedurilor judiciare, eliminarea discriminării împotriva copiilor născuți în afara căsătoriei (de exemplu, în chestiuni legate de moștenire), adoptarea unei legislații pentru a împiedica recurgerea arbitrară la interceptarea convorbirilor telefonice sau ridicarea restricțiilor nejustificate asupra libertății de exprimare a jurnaliștilor.

Astfel, implementarea acestor măsuri implică un efort constant de coordonare între instituții, impunând **o colaborare strânsă între Guvern, Parlament, instanțe și autorități administrative sub aspectul executării hotărârilor CEDO**. În România, această cooperare este coordonată de către instituția Agentului guvernamental pentru CEDO și se reflectă prin **diseminarea/transmiterea hotărârilor CEDO și a deciziilor Comitetului Miniștrilor** către autoritățile relevante, organizarea de **întâlniri și consultări interministeriale** pentru asigurarea unei implementări eficiente, organizarea de vizite tematice, la nivel înalt sau tehnic, ale reprezentanților Departamentului pentru executarea hotărârilor CEDO din cadrul Secretariatului Comitetului Miniștrilor ori organizarea de vizite ale reprezentanților autorităților române la Strasbourg. Diseminarea hotărârilor CEDO și ale deciziilor Comitetului Miniștrilor **facilitează înțelegerea standardelor convenționale și transpunerea** acestora în reforme concrete. În ceea ce privește accesul la hotărârile CEDO, Curtea a lansat, în limba română, Platforma de Partajare a Cunoștințelor (Knowledge Sharing Platform), un spațiu în care este sistematizată jurisprudența generală a Curții, pe articole și pe domenii, facilitând, astfel accesul larg, al autorităților și al justițiabililor, la standardele europene impuse de CEDO. Traducerea documentelor încărcate pe Platforma de Partajare a Cunoștințelor este asigurată de Institutul European din România, instituție publică aflată sub autoritatea Guvernului și în coordonarea Ministerului Afacerilor Externe.

Toate aceste acțiuni ale statului român reflectă angajamentul României de a transpune în practică hotărârile CEDO și de a întări protecția drepturilor fundamentale.

De-a lungul anilor, România a realizat **reforme esențiale** pe care le-a implementat în urma hotărârilor Curții Europene, consolidând astfel statul de drept și aliniindu-se la standardele europene. Dintre acestea, pot fi amintite câteva exemple relevante, precum **creșterea eficienței investigațiilor privind abuzurile forțelor de ordine** prin implementarea unor proceduri mai riguroase pentru anchetarea cazurilor de rele tratamente. Astfel, Parchetul General a adoptat o strategie menită să sporească eficiența investigațiilor, iar legislația a fost modificată pentru a include drepturi fundamentale, precum accesul imediat la un avocat și la asistență medicală. De asemenea, s-a introdus circumstanța agravantă pentru motivațiile etnice sau rasiale, obligând autoritățile de urmărire penală să le verifice din oficiu.

Ca urmare a hotărârilor pronunțate de CEDO a fost consolidată și **protecția persoanelor vulnerabile**. Codul de Procedură Penală a introdus măsuri speciale pentru protejarea acestora, inclusiv a copiilor și a celor cu dizabilități psihosociale

sau intelectuale. Tehnicile de investigare a infracțiunilor de natură sexuală au fost îmbunătățite semnificativ. În 2017, Parchetul de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție a decis instituirea unui mecanism dedicat protecției acestor persoane.

Totodată, în urma hotărârilor CEDO care au subliniat necesitatea **protejării libertății de exprimare**, România a dezincriminat insulta și calomnia, aliniindu-se astfel la standardele europene privind libertatea presei. Această modificare legislativă a fost esențială pentru asigurarea unui mediu favorabil libertății de exprimare și, în special, pentru protecția jurnaliștilor împotriva sancțiunilor penale nejustificate.

Mai mult, pentru a proteja dreptul la viață privată și de familie, România a adoptat măsuri legislative care reglementează **protecția datelor personale** prin implementarea unor reglementări stricte privind colectarea și prelucrarea datelor cu caracter personal, asigurând confidențialitatea și securitatea acestora.

De asemenea, trebuie subliniat că România s-a confruntat cu mai multe hotărâri de încălcare a drepturilor fundamentale privind **tratamentul discriminatoriu aplicat anumitor grupuri minoritare**, în special romii. Pentru a remedia aceste probleme, au fost implementate mai multe reforme. De exemplu, statul a adoptat măsuri pentru combaterea **segregării în școli**, promovând integrarea copiilor romi în sistemul educațional național. De asemenea, autoritățile au inițiat **campanii de sensibilizare** și au adoptat legi care sancționează mai dur discursul de ură și discriminarea împotriva minorităților. S-a pus un accent deosebit pe **instruirea poliției și funcționarilor publici pentru a preveni comportamentele discriminatorii și a îmbunătăți relația dintre autorități și comunitățile minoritare**.

În urma unor hotărâri de încălcare pronunțate de CEDO privind deficiențele în combaterea violenței domestice, România a adoptat o **strategie națională menită să îmbunătățească protecția victimelor** și să consolideze răspunsul instituțional la acest fenomen. Un element esențial al acestei strategii este introducerea **ordinului de protecție imediată**, care permite autorităților să intervină rapid și eficient. În acest sens, poliția are acum autoritatea **de a emite ordine de restricție pe loc**, protejând astfel victimele de agresori fără a fi nevoie de o procedură judiciară îndelungată. Astfel, România a remediat deficiențele constatate de CEDO, care criticase anterior lipsa de **eficiență a autorităților în protejarea victimelor violenței domestice**.

Reformele implementate de România în urma hotărârilor CEDO **au avut un impact semnificativ asupra consolidării statului de drept și a protecției drepturilor fundamentale**. Prin integrarea standardelor europene în legislația și practica interne, aceste reforme nu doar că au corectat deficiențele semnalate de către CEDO, dar au și contribuit la **îmbunătățirea calității vieții cetățenilor**. Mai mult decât atât, ele au reprezentat un pas important spre dezvoltarea unui cadru juridic și instituțional mai eficient, capabil să răspundă prompt și adecvat problemelor sociale.

Astfel, aceste schimbări demonstrează că hotărârile CEDO nu sunt simple sancțiuni impuse statului, ci adevărate **motoare ale schimbării și ale consolidării democrației**.

Deși, astfel cum am menționat deja, România a înregistrat progrese semnificative în domenii dintre cele mai diverse, există **cauze complexe aflate încă sub supravegherea Comitetului Miniștrilor**, care necesită măsuri suplimentare.

Așadar, România este încă sub supravegherea Comitetului Miniștrilor cu probleme referitoare la **supraaglomerarea și condițiile materiale precare din închisori și centrele de detenție preventivă**, fiind necesar să continue reforma de îmbunătățire a condițiilor din penitenciare, în paralel cu consolidarea remediilor, preventiv și compensatoriu, puse la dispoziția persoanelor private de libertate de către sistemul național. În paralel, România este monitorizată cu privire la punerea în executare a măsurilor generale privind **gestionarea inadecvată a afecțiunilor psihiatrice ale deținuților, respectiv cu privire la aspecte precum: plasarea deținuților cu boli mintale în facilități de detenție obișnuite; lipsa supravegherii și consilierii psihiatrice regulate sau absența examinărilor medico-legale psihiatrice.**

De asemenea, una dintre cele mai îndelungate probleme aflate sub supravegherea Comitetului Miniștrilor este **ineficiența sistemului de restituire a proprietăților confiscate în perioada comunistă**. Hotărârile CEDO au subliniat atât progresele înregistrate de-a lungul timpului, cât și întârzierile înregistrate, lipsa unor remedii efective și incertitudinea privind plata despăgubirilor. Așadar, Comitetul de Miniștri monitorizează **eficiența mecanismelor implementate deja și solicită măsuri suplimentare pentru accelerarea procesului de restituire**, astfel încât persoanele afectate să beneficieze de un remediu efectiv pentru încălcările suferite.

De asemenea, CEDO a constatat în mod repetat că **procedurile judiciare din România durează mult peste standardele rezonabile**, afectând dreptul la un proces echitabil garantat de Convenție. Recent, Comitetul de Miniștri a recunoscut că au fost adoptate măsuri semnificative care simplifică procedurile judiciare prin introducerea, de exemplu, a unor termene-limită pentru redactarea și comunicarea hotărârilor. În același timp, autoritățile române sunt invitate să continue reformele pentru a asigura **un sistem judiciar eficient**, astfel încât durata proceselor să nu afecteze drepturile fundamentale ale cetățenilor.

De asemenea, Curtea de la Strasbourg a constatat că România nu a protejat în mod adecvat **dreptul la viață privată al cetățenilor**, dreptul la libertatea de exprimare ori dreptul la reuniuni pașnice, și exemplele ar putea continua.

Însă, pronunțarea și, ulterior, executarea hotărârilor CEDO nu trebuie privite ca o sancțiune, respectiv, doar ca o obligație juridică, ci și ca o **oportunitate de a îmbunătăți funcționarea instituțiilor statului și de a preveni abuzurile**. Acest proces este extrem de important pentru întărirea **încrederii cetățenilor în justiție și consolidarea statului de drept**.

Așadar, este esențial ca toți actorii să conștientizeze faptul că apartenența României la sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului reprezintă o garanție fundamentală pentru democrație, stat de drept și respectarea drepturilor omului.

Cu toate că implementarea anumitor măsuri este complexă și uneori dificilă, angajamentul constant al României față de Convenție demonstrează **voința de a progresa și de a proteja drepturile fundamentale ale fiecărei persoane aflate sub jurisdicția sa.**

Deși au fost adoptate numeroase reforme, **multe provocări rămân încă de rezolvat**, iar România trebuie să **mențină ritmul reformelor** și să **asigure aplicarea lor efectivă**, astfel încât România să avanseze **spre o protecție mai eficientă a drepturilor fundamentale**. Deși provocările sunt mari, beneficiile sunt și mai mari: **instituții mai eficiente, o justiție echitabilă și mai multă protecție pentru cetățeni.**

**LEVIATHAN-UL BIZANTIN?
DE LA „ACTUALITATEA LUI HOBBS”
LA ÎNDREPTAREA LEGII**

[The Byzantine Leviathan? “Hobbes's Actuality” and the *Rectification of the Law*]

Dr. Tudor AVRIGEANU*

Abstract: Starting from the debate in the 1930s on Thomas Hobbes's *Leviathan* (1651) and its apparent support to the totalitarian regimes during the 20th century, the following study analyses the defense of Hobbes by N. Iorga, according to whom Hobbes should rather be considered within Medieval political philosophy. While trying to understand the apparent reasons of such a qualification, we will follow the thought line of Iorga until the *Recapitulation of Law* (1652), advancing the hypothesis according to which this last legislative monument from the Romanian Middle Ages can be considered as the answer given from within the Byzantine political-legal tradition both to the problem of religious wars in the 17th century, as well as to the epochal solution offered by Hobbes to these problems.

Key Words: Thomas Hobbes; Secularisation; Byzantine Legal Tradition; Law; Religion.

Sub titlul *Hobbes și „actualitatea” lui*, „Revista Istorică” publica în anul 1941 recenzia consacrată de Nicolae Iorga (1871–1940) lucrării filosofului și sociologului Nicolae Petrescu (1886–1954) despre *Viața și opera* lui Thomas Hobbes din 1938: „o bună lucrare, sprijinită pe citirea atentă a operelor” gânditorului englez, apărută sub semnătura aceluiși „harnic cercetător de viață engleză în toate privințele”¹, precum se dovedise Petrescu și prin publicarea în același an a monografiei consacrate societății, statului și civilizației din *Anglia*. Nici din partea acestuia din urmă elogiile la adresa marelui istoric nu lipseau, încredințarea olografă a acestei lucrări „Domnului Profesor N. Iorga, cu sentimente statornice și admirație sinceră”² venind în continuarea unei recenzii elogioase consacrate de Petrescu celor *Patru Conferințe despre istoria Angliei* – „un compendiu admirabil de inițiere în tainele celei mai complicate desfășurări de energie pe care a realizat-o un popor în timpurile

* Cercetător științific II, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu” al Academiei Române; tavrigeanu@gmx.de

¹ N. Iorga, *Hobbes și „actualitatea” lui*, „Revista istorică” 27 (1941), pp. 150–152 (150).

² N. Petrescu, *Anglia. Societatea, statul, civilizația*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1938, în biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga” al Academiei Române la cota I 4328 G. În continuare vom cita această lucrare trimițând la ediția a II-a din 1939.

moderne”³ – publicate de Iorga cu un deceniu în urmă. Spre deosebire de Petrescu, pentru care *Leviathan*-ul lui Thomas Hobbes din 1651 ar exprima pe deplin „ideea despre Statul așa numit «totalitar»”⁴, Iorga consideră că și la Hobbes „Suveranul englez e legat de toată opera legislativă a predecesorilor, din care nimic nu e abrogat, și care operă are în ea toată elastica solidaritate umană, plină de o libertate bine înțeleasă, a evului mediu, cu toate tradițiile lui sacrosancte.”⁵

Cel puțin surprinzătoare în context hobbesian, această frază și-ar fi avut locul *mutatis mutandis* în recenzia unei lucrări publicate de Constantin A. Spulber în același an, 1938, și tratând despre *Conceptul bizantin al legii juridice*, pentru că ar fi surprins cât se poate de fidel teza esențială a acestei din urmă lucrări: „Dans le moyen-âge et aussi bien dans l’antiquité juridique, il n’existe pas d’abrogation de la loi.”⁶ Dacă despre o asemenea recenzie din partea lui Iorga nu avem cunoștință, lucrarea a fost recenzată favorabil în 1939 de romanistul Paul Koschaker (1879–1951): conceptul bizantin al legii ca „învățătură”, regăsit de Spulber în titlul și conținutul celei mai vechi codificări românești apărute în 1646 la Iași⁷, presupune că „legiuitorul nu le ordonă judecătorilor și supușilor, ci îi învață pe aceștia aplicarea dreptului corect”⁸, ceea ce este valabil și pentru *Îndreptarea legii* tipărită în 1652 la Târgoviște, la cărei plănuită ediție critică, Spulber publicase tot în 1938 un studiu istoric introductiv. Diferența dintre conceptul romano-bizantin al legii ca *învățătură* și cel hobbesian al legii ca *imperativ* – „legea nu este sfat, ci poruncă ... adresată cuiva obligat dinainte să i se supună”⁹ – invită la reflecții în legătură cu posibila relație dintre *Leviathan* și *Îndreptarea legii*.

I.

„Ședința de închidere, la Teatrul Național. Kehr vorbește de tehnica lucrului de arhive. Foarte bine, Leicht din Bologna despre organizații muncitorești medievale ordonate probabil de ultimii Carolingieni. Gooch, curios cap celtic, autorul cărții despre *Istorie și Istorici în secolul al XIX-lea*, despre ideile lui Thomas Hobbes.”¹⁰ Însemnarea datată 27 august 1933 din *Memoriile* lui Nicolae Iorga se referă la ședința de închidere a celei de-a șaptea ediții a Congresului Internațional de Științe Istorice de la Varșovia, remarcabilă fiind, mai ales, referirea la istoricul englez George Peabody Gooch (1873–1968) și al său „curios cap celtic”. Caracterizarea trebuie înțeleasă pornind tocmai de la prezentarea de către Gooch a ideilor politice

³ N. Petrescu, *Patru Conferințe despre Istoria Angliei la Societatea Anglo-Română de Nicolae Iorga*, „Societatea de mâine” 5 (21/1928), p. 387.

⁴ N. Petrescu, *Thomas Hobbes, viața și opera*, Societatea Română de Filosofie, București, 1938, p. 182.

⁵ N. Iorga, *Hobbes și „actualitatea” lui ... op. cit.*, p. 151 (toate evidențierile în original).

⁶ C. A. Spulber, *Le concept byzantin de la loi juridique*, Edition de l’auteur, București, 1938, p. 8.

⁷ *Ibidem*, pp. 3–4.

⁸ P. Koschaker, C. A. Spulber, *Le concept byzantin ...*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte – Romanistische Abhandlung (ZRG RA) 59 (1939), pp. 694–695 (694).

⁹ T. Hobbes, *Leviatanul*, trad. A. Anghel, Herald, București, 2020, p. 205 (XXVI, 2).

¹⁰ N. Iorga, *Memorii*, vol. VII: *Sinuciderea partidelor (1932–1938)*, București, 1939, p. 110.

hobbesiene¹¹, istoricul român fiind probabil atât de contrariat de interpretarea lui Gooch, încât să pună această interpretare pe seama unui fel curios i. e. „celtic” de a-l citi pe „englezul” Hobbes. Ca și cum ar fi fost la curent cu notația lui Iorga, Gooch își va deschide după câțiva ani o nouă comunicare despre Hobbes afirmând tranșant că „Hobbes este cel mai timpuriu, cel mai original și cel mai puțin englez dintre cei trei mari gânditori politici ai noștri”.¹² Mai mult, ca și cum ar fi știut și de lucrarea lui Nicolae Petrescu despre Hobbes din 1938 și de replica dată de Iorga în 1940/1941, Gooch va merge în această nouă comunicare până acolo încât să facă din Hobbes în mod explicit „the father of totalitarianism”¹³.

Desfășurată în marginea secțiunii intitulată *Actualitatea lui Hobbes*, controversa dintre Petrescu și Iorga este astfel marcată de ideile unui istoric liberal englez îndatorat intelectual gândirii lordului Acton¹⁴, fapt nu lipsit de semnificație în condițiile în care Petrescu și Iorga erau anglofili de orientări ideologice profund diferite. În vreme ce anglofilia lui Petrescu era de natură să-l facă pe acesta să treacă drept „cosmopolit” și „democrat”¹⁵, Iorga refuza să creadă, „cum crede liberalismul englez de la care a luat exemplu liberalismul din toate celelalte nații, că salvarea unei societăți rezidă în legi și reforme”.¹⁶ Era prin urmare de așteptat și ca afirmația critică a lui Petrescu în sensul că „individualismul nu poate exista în cuprinsul societății «civile» sau politice” imparate de Hobbes, astfel că și „liberalismul sub orice formă trebuie părăsit, pentru că lupta între indivizi sau concurența pe care și-o fac fără niciun scrupul nu poate duce decât la ruina societății”¹⁷, să-i fi trezit lui Iorga prea devreme simpatia pentru Thomas Hobbes, cu atât mai mult cu cât înțelegerea parlamentului ca un „corp consultativ” sau „eliminarea partidelor ... vătămătoare statului pentru motivul că divid pe cetățeni între ei și astfel îi fac să nesocotească menținerea păcii și a justiției, adică însuși scopul suprem al statului” sunt nu doar elemente în virtutea cărora Petrescu consideră că „susținătorii de azi ai dictaturii nu ar putea găsi argumente mai substanțiale și mai strânse într-un sistem ca la Hobbes”¹⁸, ci în egală măsură idei proprii și gândirii lui Nicolae Iorga.

Pornită de la o lucrare din 1935 a filosofului Joseph Vialatoux, discuția în jurul considerării lui Hobbes ca deschizător de drumuri pentru *l'État totalitaire*¹⁹ ori,

¹¹ G. P. Gooch, *Political Ideas of Thomas Hobbes*, în VIIe Congrès International des Sciences Historiques, Résumés des communications présentées au congrès, vol. 2, Varsovie, 1933, pp. 78–80.

¹² G. P. Gooch, *Studies in Democracy and Statecraft*, Longmans, Green & Co., London, 1942, pp. 341–373 („Hobbes and the Absolute State”), 341: „Hobbes is the earliest, the most original and the least English of our three great political thinkers”. Ceilalți doi sunt John Locke și Edmund Burke.

¹³ *Ibidem*, p. 341. – Pe de altă parte, ideile expuse de Gooch în 1933 la Varșovia nu erau noi, istoricul englez recurând la fragmente dintr-un studiu anterior publicat în 1915 și din care Nicolae Petrescu, fără a o menționa măcar în bibliografie, se inspirase copios în lucrarea sa din 1938, comp. G. P. Gooch, *English Political Thought from Bacon to Halifax*, Williams & Norgate, London, 1914/15, pp. 35–57 („Hobbes”).

¹⁴ F. Eyck, G. P. Gooch: *A Study in History and Politics*, Macmillan Press, London, 1982, p. 29.

¹⁵ L. Boia, *Capcanele istoriei*, Humanitas, București, 2013, p. 191.

¹⁶ N. Iorga, *Thomas Carlyle II*, „Cuget Românesc” 8/1923, pp. 554–568 (560).

¹⁷ N. Petrescu, *Thomas Hobbes ... cit.*, pp. 183, 184.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 185, 186.

¹⁹ F. Vialatoux, *La Cité de Hobbes. Théorie de l'État totalitaire*, Lecoffre et Gabalda, Paris, 1935.

dimpotrivă, ca „părintele individualismului modern”²⁰ era în 1938 în plină desfășurare²¹, și nici despre gândirea lui Hobbes, „un mare gânditor, atât de puțin cunoscut la noi”²² în prima jumătate a secolului trecut, nu se putea spune că ar fi beneficiat de o atenție deosebită. Potrivit lui Petrescu, „ideea despre Statul așa numit «totalitar» se găsește ... pe deplin exprimată în doctrina politică a lui Hobbes”, care „a conceput pentru întâia oară într-o formă logică și într-un sistem consistent, că societatea trebuie subsumată cu desăvârșire organizării, pe care o impune Statul”²³; revenindu-i în mod exclusiv „inițiativa în organizare și guvernare”, statul „intervine în toate relațiile societății”.²⁴ Indiferent de calificarea ca totalitară, o asemenea concepție nu putea conta pe adeziunea lui Nicolae Iorga. „Statul nu creează, ci întrebuințează, coordonează, conduce. Pentru aceasta el trebuie să aibă puteri în afară de dânsul, care se găsesc firește în societatea însăși. Iar societatea nu le poate dezvolta decât în deplinătatea libertății de gândire și expresie”.²⁵

Faptul că nu Petrescu, ci Iorga avea dreptate în această privință fusese deja sesizat la vremea apariției postume a recenziei marelui istoric român, chiar dacă până la vizibilitatea publică a faptului urmau să mai treacă încă patru decenii, în care autorul sesizării și-a schimbat radical perspectiva. În 1941 sociologul german Helmut Schelsky, cel care vedea în Hobbes – pe bună dreptate – „înainte de toate un adversar clasic al sistemului care și-a impus dominația în Europa nu abia de la Revoluția Franceză, ci deja odată cu «Revoluția glorioasă» engleză”²⁶ încercase să orienteze ideile lui Hobbes „înțelese din energia prezentului” național-socialist, urmărind „nu atât identificarea a ceea ce este greșit în doctrina lui, cât a ceea ce îi lipsește”²⁷, în cazul de față extinderea controlului suveranului în materie de credință de la mărturisirea publică (*confessio*) la convingerea privată (*fides*). Adversarii ideologici ai lui Hobbes și Schelsky erau și adversarii lui Iorga: „Anglia nouă” a lui Locke nu era pentru Iorga „nici pe departe, o țară de libertate”, fiind guvernată de „două partide de tiranie anonimă ... cu voia sau în ciuda unei regalități scăzute și ținute în tutelă” și de un „Parlament care era al partidelor, înainte de a fi al țării”, iar în Franța „formula democrațiilor nouă” răsărită din „raționalismul lui Descartes care ... inaugurase lupta contra a tot ce, oricât de legitimat istoricește și

²⁰ A.-P. Iliescu, *Individualismul lui Thomas Hobbes*, în E.M. Socaciu (coord.), *Filosofia politică a lui Thomas Hobbes*, Polirom, Iași / București, 2001, pp. 140–158 (141).

²¹ M. Gangl, *Thomas Hobbes – totalitärer oder liberaler Denker? Zur Hobbes-Diskussion der dreißiger Jahre*, G. Raulet / M. Llanque (Hg.), *Geschichte der politischen Ideengeschichte*, Nomos, Baden-Baden, 2018, pp. 175–202.

²² T. Herseni, *Thomas Hobbes*, în *Istoria filosofiei moderne*, vol. 1, București, 1937, pp. 157–188 (157).

²³ N. Petrescu, *Thomas Hobbes ... cit.*, pp. 182–183.

²⁴ *Ibidem*, p. 183.

²⁵ N. Iorga, *Individualism și solidarism în dezvoltarea istoriei*, „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice* XXIII (1940), pp. 37–47 (46).

²⁶ H. Schelsky, *Thomas Hobbes: eine politische Lehre* (1941), Duncker & Humblot, Berlin, 1981, p. 14.

²⁷ H. Schelsky, *Thomas Hobbes ... cit.*, p. 14.

de util în prezent, are neajunsul de a nu ieși dintr-un sistem de silogisme și încununată de „evanghelia «contractului social»” al unui Rousseau „absolut neînțelegător pentru tot ce e dezvoltare istorică și realități organice.”²⁸ Însă dacă atunci când alege să-și publice în 1981 lucrarea din 1941, Schelsky menționează în noua prefață scrisă cu acel prilej că viziunea lui s-a schimbat radical într-una anti-hobbesiană, Iorga îl apără pe Hobbes în fața lui Petrescu de acuzația de proto-totalitarism, atacând direct problema statului. Acolo unde Petrescu scrie că la Hobbes „un etatism pur este singura formă sub care societatea poate fi guvernată”²⁹, Iorga răspunde cu o remarcabilă duritate: „A vorbi de «etatism pur» e a nu înțelege că noțiunea Statului e o elaborație metafizică de pe la 1800, teoretizată de Savigny și de școala lui”.³⁰

Pe cât de discutabilă era identificarea operată de Nicolae Petrescu între etatism și totalitarism, pe atât de inacceptabile erau identificarea teoriei statului modern cu o construcție metafizică și atribuirea unei asemenea concepții lui Friedrich Carl von Savigny (1779–1861), fondatorul Școlii Istorice a Dreptului și al unei științe juridice moderne declarate apolitice, orientate spre reconstrucția sistematică a dreptului (privat) roman³¹. Preluând necritic această atribuire³², Nicolae Iorga ar fi putut cu greu anticipa teza lui Ernst-Wolfgang Böckenförde despre *Formarea statului modern ca proces al secularizării*, implicit și înțelege faptul că „ceea ce în Europa continentală se anunțase ca soluție principială în relația dintre puterea spirituală și cea temporală, dintre religie și politică, și-a găsit cea mai limpede expresie teoretică în teoria statului a lui Thomas Hobbes”.³³ Cu atât mai greu ar fi putut Iorga să vadă în *Îndreptarea legii* din 1652 nu o „greoaie și nepractică strânsură”³⁴, ci răspunsul tradiției politico-juridice bizantine la problema ridicată de *Leviathan-ul* hobbesian din 1651, deși el însuși crease deja condițiile pentru o analiză: „Bizanțul n-a murit în secolul al XV-lea. El s-a perpetuat în grexitatea contemporană până la invazia spiritului Renașterii în forma abstractă a «filosofiei» franceze din veacul al XVIII-lea. Cred că am putut-o dovedi într-o lucrare recentă, *Byzance après Byzance*.”³⁵

²⁸ N. Iorga, *Originea și sensul democrației*, Vălenii de Munte, 1927, pp. 46, 47.

²⁹ N. Petrescu, *Thomas Hobbes ... cit.*, p. 183.

³⁰ N. Iorga, *Hobbes și „actualitatea” lui ... cit.*, p. 151.

³¹ A se vedea pentru critica justificată a acestei opțiuni Y. Thomas, *La romanistique allemande et l'Etat depuis les Pandectistes*, în H. Bruhns & J. M. David (éd.), *La fin de la république romaine. Un débat franco-allemand d'histoire et d'historiographie*, Ecole Française de Rome, 1997, pp. 113–126.

³² Comp. Gh. Tașcă, *Liberalismul economic*, în Institutul Social Român (ed.), *Doctrinile partidelor politice*, Cultura Națională, București, f.a., pp. 89–102 (89, 95).

³³ E.-W. Böckenförde, *Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation*, în vol. *Säkularisation und Utopie*. Ebracher Studien, Ernst Forsthoff zum 65. Geburtstag, Kohlhammer, Stuttgart, 1967, pp. 75–94 (87).

³⁴ N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. 1, ed. a II-a, Editura Ministerului de Culte, București, 1928, pp. 343–344.

³⁵ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a IV-a, ed. A. Pippidi, Polirom, Iași/București, 1999, pp. 255–256 („Căile noi ale studiilor bizantine”), 256.

II.

Consacrat pe planul realităților prin tratatele din Westfalia ce puneau capăt Războiului de 30 de Ani (1618–1648), statul modern din Occident își găsea fundamentele teoretice în *Leviathan*-ul lui Thomas Hobbes, publicat la sfârșitul Războiului Civil englez dintre 1642 și 1651, însă lipsit de o receptare care să conducă eventual la evoluții corespunzătoare pe planul realităților politice din Anglia. Nota discordantă a Angliei în materia (ne) receptării dreptului roman – în lipsa căreia statul modern este „de negândit”³⁶ – avea să fie astfel replicată prin refuzul statului ca formă de unitate politică specifică epocii moderne. Această ambivalență explică de ce echivalarea *Leviathan*-ului hobbesian cu „suveranul englez” operată de Iorga, se apropie, cât privește înțelegerea acestuia din urmă, de interpretarea lui Petrescu, critică la adresa lui Hobbes, pentru care „statul englez” nu era „un produs artificial [precum statul lui Hobbes, n.m. T.A.], suprapus societății, ci rezultatul necesar și organic al realităților”³⁷, aflat „în continuă dependență de societate”³⁸. Imaginea mitologică a unei Anglii întruchipând *simultan* idealul medieval conservator al „statului organic” și idealul modern liberal al unei societăți dinamice, angajate pe calea progresului, imagine popularizată la noi cu pregnanță de Mihai Eminescu – „forme vechi, spirit pururea nou”³⁹ – le este comună ambilor gânditori, constituind însă totodată ceea ce îi desparte de ideile unui gânditor precum Thomas Hobbes, rămas în Anglia până în secolul al XX-lea o veritabilă *bête noire*, atât pentru conservatori precum Edmund Burke, cât și liberali, de la John Locke la G. P. Gooch⁴⁰.

Utilizarea de către Iorga a conceptului de „Suveran” ridică semne de întrebare datorită introducerii într-un context medieval incompatibil cu suveranitatea definită de Jean Bodin la 1573, în primul rând prin puterea de a legifera, așadar „puterea de a da legi pentru toți în general și fiecăruia în particular, fără consimțământul cuiva mai mare, egal sau mai mic”, în condițiile în care legea este „comandamentul drept (*le droit commandement*) a celui sau a celor care au puterea integrală (*toute-puissance*) asupra tuturor fără excepție.”⁴¹ Spre deosebire de discursul lui Petrescu despre „statul englez” – astfel titlul capitolului din lucrare privind *Anglia* – și consonând cu abordările mai recente care afirmă traiectoria divergentă a Angliei („*England: an aberrant case*”) ca „societate fără stat”⁴² față de tradiția continentală

³⁶ F. Wieacker, *Gründer und Bewahrer*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1959, p. 42.

³⁷ N. Petrescu, *Anglia. Societatea, statul, civilizația ...* cit., pp. 327–351 (328–239).

³⁸ *Ibidem*, p. 342.

³⁹ M. Eminescu, *Opere*, ed. Perpessicius, vol. XII, Editura Academiei, București, 1985, p. 159.

⁴⁰ Asupra receptării lui Hobbes până în secolul al XIX-lea a se vedea B. Willms, *Thomas Hobbes: das Reich des Leviathan*, Piper, München / Zürich, 1987, pp. 217–239, pentru evoluțiile din secolul trecut, pp. 240–250.

⁴¹ J. Bodin, *Lex Six Livres de la Republique*, éd. G. Mairet, Editions de Poche, Paris, 1993, pp. 160, 157.

⁴² K. Dyson, *The State Tradition in Western Europe: A Study of an Idea and Institution*, M. Robertson, Oxford, 1980, pp. 36–44, 51–58.

europăeană, Iorga consideră însă că „Anglia este o țară medievală și până acum, în fundamentele ei, în obișnuințele ei, și tocmai puterea Angliei vine din faptul că acest Ev Mediu, care avea mult mai multă vitalitate decât toate teoriile politice și sociale ale epocii noastre și decât toate formele de drept pe care pe urmă omenirea le-a împrumutat de la romani, ba decât toate iluziile contemporane, însuflețește și azi Anglia într-o stăpânire mondială care nu are deloc caracter modern și contemporan”, mergând până la a afirma că deosebirea dintre „țări totalitare” și „țări democratice” decurge din faptul că „așa-numitele țări democratice, dacă se uită cineva foarte atent la dănele, arată un important element care vine din Evul Mediu”.⁴³

Astfel construită, opoziția dintre democrație și totalitarism apare în concepția lui Nicolae Iorga ca opoziție între Evul Mediu și rezultatul către care conduce în mod inexorabil o modernitate concepută de același Iorga numai ca o stare de criză a democrației, care, ca democrație autentică, nu poate aparține decât aceluiași Ev Mediu. Altfel spus, și în cuvintele marelui istoric, Evul Mediu reprezenta „o democrație mult superioară democrației de teorie și constituție, democrației de agitație neconținută și de improvizație a unor oameni fără valoare din timpurile noastre”⁴⁴ și tocmai această democrație singulariza Anglia în cadrul formelor politice contemporane, oferind în același timp cheia înțelegerii succesului ei mondial. „Anglia veșnic nouă cu toate formele vechi, dar păstrând toată vitalitatea cuprinsă încă în aceste forme”⁴⁵, adică „Anglia, cu ideile tradiționale de care se ține cu îndârjire”⁴⁶ este pentru Iorga „o țară care se poate guverna, pentru că nu există nicăieri pe pământ o mai deplină ascultare pe care societatea i-o dă unui număr oarecare de oameni, care aceștia sunt șefii tradiționali, istorici.”⁴⁷ Raportul sinalagmatic între *ascultare* și *protecție* pe care Hobbes îl așează la baza propriei sale construcții („scopul supunerii este protecția”⁴⁸) apare la Iorga ca element al unei tradiții istorice: refuzând *de plano* orice interpretare care ar vedea în Thomas Hobbes un „gânditor radical modern”⁴⁹, Iorga ajunge până la a afirma că Hobbes „combate anticipat ideea «contractului social» pe care, în totală sa ignoranță a trecutului, o va proclama Rousseau, ceea ce nu exclude, la Hobbes, «pactul» social, dar verificabil istoric”.⁵⁰

⁴³ N. Iorga, *Dezvoltarea imperialismului contemporan*, ed. A. Pippidi, Albatros, București, 1997, p. 72. – Comp. K. Dyson, *The State Tradition ... cit.*, p. 52: „«Stateless» societies display, above all, a pronounced continuity of medieval feudal ideas and institutions ... and find their coherence in a conception of the customary requirements of an ordered society, in an appeal to heritage and social practice rather than to rationally ordered principles and technique.”

⁴⁴ N. Iorga, *Hotare și spații naționale*, Porto-Franco, Galați, 1996, pp. 124–125.

⁴⁵ N. Iorga, *Elementele de unitate ale lumii medievale, moderne și contemporane*, vol. II, Cultura Neamului Românesc, București, 1922, p. 141.

⁴⁶ N. Iorga, *Originea formelor vieții contemporane*, București, 1935, p. 41.

⁴⁷ N. Iorga, *Oliver Cromwell*. Conferință ținută la Societatea Anglo-Română, București, 1936, p. 15.

⁴⁸ T. Hobbes, *Leviatanul ... cit.*, p. 173 (XXI, 21).

⁴⁹ B. Willms, *Philosophie, die uns angeht*, Bertelsmann, Güterloh, 1975, p. 137.

⁵⁰ N. Iorga, *Hobbes și „actualitatea” lui ... op. cit.*, p. 150.

Față de pasajele din *Leviathan* unde contractul social apare cu deosebită pregnanță⁵¹ ca „figura propriu-zis revoluționară a Modernității”⁵² (mai precis: ca o construcție intelectuală destinată a legitima autoritatea suverană a statului modern), teza lui Iorga este cel puțin surprinzătoare. Folosirea de către Hobbes, „eroul fondator al politicii moderne”⁵³, a acestei figuri exprimă desprinderea radicală a teoriei politice de contextul intelectual al Evului Mediu occidental⁵⁴, în special de „orice ordine normativă preexistentă deciziei suverane”⁵⁵, așezând în individul natural uman privit ca ființă rațională, liberă și egală cu toți ceilalți sursa autorității suverane a statului, a cărui misiune constă în a-i *proteja* pe indivizi în schimbul *supunerii* acestora la *ordinea* creată prin *legile* sale sub amenințarea sancțiunii care ar urma inexorabil încălcării lor. Altfel decât „suveranul englez” opus de Nicolae Iorga interpretării date lui Hobbes de Nicolae Petrescu, *Leviathan*-ul nu este limitat în deciziile sale de nicio cenzură normativă din partea tradițiilor istorice, filosofice sau religioase: „Suveranul unei comunități civile ... nu este supus legilor civile, căci, având puterea de a întocmi și abroga legile, el poate să se elibereze de acea supunere oricând dorește, abrogând acele legi care îl tulbură și întocmind altele noi”.⁵⁶

Cel târziu în acest punct, concepția pe care Nicolae Iorga o opune interpretării date gândirii lui Hobbes de către Nicolae Petrescu pare a nu avea mai nimic în comun cu ideile marelui gânditor englez, trezind îndoiala cu privire la cunoașterea lor de către marele istoric și gânditor politic român. Singura sursă de informare indicată de Iorga pentru opera lui Hobbes în recenzia lucrării lui Nicolae Petrescu este articolul lui Pierre Bayle despre Hobbes din *Dictionnaire historique et critique* (1697)⁵⁷, fapt care este de natură să trezească cel puțin nedumerire, câtă vreme, potrivit lui Iorga însuși, avem de-a face cu o lucrare în care Bayle „înfățișează o polemică în regulă contra atâtor lucruri admise în organizarea societății ca și în conștiința morală a vremii sale” și în care „atacurile furioase ale lui Bayle contra tuturor dogmelor și autorităților”⁵⁸ erau tot atât de puțin susceptibile să-i atragă acestuia simpatia lui

⁵¹ T. Hobbes, *Leviathanul* ... cit., pp. 134–135 (XVII, 13), 136 (XVIII, 1).

⁵² B. Willms, *Philosophie, die uns angeht* ... cit., p. 141. – Asupra diferitelor variațiuni ale acestei figuri în epoca modernă a se vedea H. Ottmann, *Vertragstheorien in der politischen Philosophie der Neuzeit*, C. H. Beck, München, 2011; pentru sursele ei în antichitatea clasică greco-romană U. Vincenti, *I fondamenti del diritto occidentale: Un'introduzione storica*, Laterza, Roma/Bari, 2010, pp. 32–47.

⁵³ W. Kersting, *Einleitung: Die Begründung der politischen Philosophie der Neuzeit im Leviathan*, în W. Kersting (Hg.), *Thomas Hobbes: Leviathan*, Akademie-Verlag, Berlin, 2011, pp. 9–24 (13).

⁵⁴ M. Villey, *Formarea gândirii juridice moderne*, trad. T. Urian, Universul Juridic, București, 2023, p. 630.

⁵⁵ B. Willms, *Thomas Hobbes: das Reich des Leviathan*, Piper, München / Zürich, 1987, p. 261.

⁵⁶ T. Hobbes, *Leviathanul* cit., p. 206 (XXVI, 6).

⁵⁷ A. Bayet & F. Albert, *Les Ecrivains politiques du XVIIIe siècle. Extraits avec une Introduction et des notes*, Armand Colin, Paris, 1904, pp. 1–11 (Pierre Bayle 1647–1706), 5–6 (fragm. citat de N. Iorga în recenzie).

⁵⁸ N. Iorga, *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor*, vol. III, Cultura Neamului Românesc, București, 1920, pp. 158–159, 172. Iorga se referă aici și la „filosofia engleză, repede cunoscută și discutată în Franța, care trăia sub influența lui Newton, a lui Locke, cu «Încercarea lui asupra Înțelegerii» (*Essay on understanding*), a unui Hume, filosof și istoric, și, mai ales sub aceea, mai veche, a lui Hobbes, cu preocupările lui privitoare la «natura omului»” (p. 199).

Iorga ca și faptul că „Bayle was greatly admired by the *philosophes*”⁵⁹. Este însă greu de admis că Iorga nu avea cunoștință și de faptul că Leopold von Ranke sau Hyppolite Taine, „acest adânc cunoscător al Angliei”⁶⁰ îl priviseră pe Hobbes – pe bună dreptate – ca pe un gânditor modern, asociat lui Descartes⁶¹ și „a cărui doctrină absolutistă nu corespundea vechii idei a regalității”⁶². Mai degrabă însă, în lipsa unei alternative, ar putea părea plauzibil ca Iorga să-l fi asociat pe Hobbes Evului Mediu numai pentru a nu fi nevoit să-l numere printre corifeii unei Modernități pe care o considera responsabilă pentru criza propriului său timp.

III.

„Dacă în Europa de acum, există între clase deosebiri, rivalități, vrăjmășii, uri, capabile de a pune în primejdie însuși organismul național, dacă pentru a le potoli, trebuie acțiunea unor dictatori, care își fac plătite serviciile, desigur enorme, prin triste îngrădiri ale libertății cugetului omenesc, aceasta se datorește faptului, pe care 1-am numi, cu aparență de paradox: «ieșirea din evul mediu».”⁶³ Nicolae Iorga reușește să surprindă aici fizionomia regimurilor totalitare din prima jumătate a secolului al XX-lea și totodată elementul esențial care le desparte de *Leviathan*, anume suprimarea diferenței între mărturisirea publică a unei credințe (*confessio*) și convingerea privată privind adevărul acestei credințe (*fides*). Așa cum scrie Hobbes, supușii „trebuie să se supună legilor propriului suveran în privința faptelor exterioare și mărturisirii de credință”, însă „cugetarea și credința lăuntrice ale oamenilor, despre care cărmuitorii neamului omenesc nu pot avea cunoștință (căci numai Dumnezeu cunoaște inima) nu sunt voluntare și nu sunt nici efectul legilor, ci sunt efectul voinței nedezvăluite și al puterii lui Dumnezeu, motiv pentru care nu sunt supuse niciunei obligații”⁶⁴. Iorga cunoștea acest punct, arătând contra lui Nicolae Petrescu că potrivit lui Hobbes, individului „nu i se cere decât, *în viața publică, nu și în gândire, supunerea față de scopuri colective*, care, în ce privește pe Suveran, au a-i veni nu de la bunul plac, ci de la atmosfera timpului”, mai precis: „*drepturile Suveranului decurg ... dintr-o anumită experiență și realitate politică*”⁶⁵.

Evidențiind el însuși într-o manieră neobișnuită toate aceste formulări, Iorga deschide cititorilor atenți posibilitatea de a înțelege că în realitate nici el nu îl consideră pe Hobbes un gânditor medieval în sensul istoric al termenului, nu numai deoarece un asemenea gânditor nu ar fi configurat o teorie a ordinii sociale și politice pornind de la experiența unei realități istorice concrete, ci mai ales în virtutea faptului

⁵⁹ R. Douglass, *Rousseau and Hobbes: Nature, Free Will, and the Passions*, Oxford U. Press, 2015, p. 24.

⁶⁰ N. Iorga, *Oliver Cromwell* ... cit., p. 15.

⁶¹ H. Taine, *Histoire de la littérature anglaise*, Tome IIème, L. Hachette, Paris, 1863, p. 472.

⁶² L. v. Ranke, *Englische Geschichte*, 4. Band, Duncker & Humblot, Berlin, 1863, p. 470.

⁶³ N. Iorga, *Sfaturi pe întunerec. Conferințe la Radio 1931–1940*, ed. V. și S. Râpeanu, Casa Radio, București, 2001, pp. 437–440 („Suedia regelui Gustav”), 438.

⁶⁴ T. Hobbes, *Leviathanul* ... cit., p. 356 (XL, 2).

⁶⁵ N. Iorga, *Hobbes și „actualitatea” lui* ... op. cit., p. 151 (toate evidențierile în orig.).

că experiența din interiorul căreia Hobbes scrie *Leviathan*-ul este în liniile ei fundamentale identică cu experiența făcută de Iorga în privința propriului său timp, altfel spus: Thomas Hobbes și Nicolae Iorga apar împreună drept gânditori legați prin aceeași experiență a disoluției lumii medievale și a necesității identificării unei soluții viabile pentru noul drum al umanității marcare de această experiență. Simpla comparație între starea naturală hobbesiană și starea la care a condus „ieșirea din evul mediu” în societatea secolului al XX-lea („o noapte în care nu se vede omul de alt om”, „fiecare trăiește pentru dânsul” și „tot ce a fost legătura în trecut este astăzi, ori de ne dăm seama ori ba, cu totul rupt”) relevă profunda comuniune intelectuală dintre cei doi gânditori: „în această societate atomizată, lipsită de sentimentul solidarității, lipsită de comunitate cu trecutul, individul, rămas singur, va crede că propria-i îndestulare scuză orice”, iar „bestia omenească fără frică de religie și fără respect pentru un stat, despre care i se spune că nu e deasupra lor, ci după voia lor, neluminată și nesigură, își face de cap”, iar constatarea amară din finalul acestui text din 1935 privind faptul că „ne-am *desacrat*, ne-am *desfințit*”⁶⁶ se regăsește până la identitate lexicală în recenzia din 1940/1941 a lucrării lui Nicolae Petrescu în felul în care Iorga evocă „elastica solidaritate umană, plină de o libertate bine înțeleasă, a evului mediu, cu toate tradițiile lui sacrosancte”⁶⁷ Înțelesul dat ideilor lui Hobbes și propria experiență a prezentului țin la Nicolae Iorga în mod evident de același context ideatic al experienței unui sfârșit de lume cu tot cu „marile narațiuni” care oferiseră până atunci identitatea normativă a lumii respective.⁶⁸

Lectura, pe cât de scurtului, pe atât de densului text al lui Iorga din 1935, face posibilă identificarea precisă a acestui context, care nu este altul decât chiar *procesul secularizării*. „Desacrarea” și „desfințirea” europenilor din secolul al XX-lea este contrapusă de Iorga faptului că „până la cumplita rătăcire de azi, în orice asociație și în orice subordonare s-a căutat și altceva decât singurul cântar al greutăților individuale sau de grup, s-a căutat, ca s-o spunem într-un singur cuvânt, *locul sfânt*: sfințenia zeilor din ceruri, sfințenia împăratului, regelui voit de dâșii, sfințenia preotului, sfințenia cântărețului și a meșterului, sfințenia omului bun și milostiv”.⁶⁹ Tocmai această căutare, a cărei notă comunitară Nicolae Iorga o subsumează solidarității «medievale» și o identifică în „catedralele evului mediu, ai căror ctitori și meșteri de cele mai multe ori au căutat să rămână cu totul necunoscuți” este transferată sferei private a indivizilor umani, statul „secular” fiind astfel separat de domeniul „spiritual” al credințelor, iar ceea ce Nicolae Iorga resimțea ca o „cumplită rătăcire” în secolul al XX-lea, apare la Thomas Hobbes la fel de pregnant ca o

⁶⁶ N. Iorga, *Sfaturi pe întunec* ... cit., pp. 190–192 („Când se va face ziuă?”), 190, 191 – A se vedea pe larg asupra importanței acestui text M. Berza, *Nicolae Iorga moralist*, „Revista istorică” 32 (1946), pp. 8–36 (33).

⁶⁷ *Supra* nota nr. 5. Coincidența acoperă și evidențierile operate de Iorga asupra cuvintelor din aceste texte.

⁶⁸ A se vedea B. Willms, *Leviathan and the post-modern*, History of European Ideas 10 (1989), pp. 569–576.

⁶⁹ N. Iorga, *Sfaturi pe întunec* ... cit., pp. 190–192 („Când se va face ziuă?”), 192.

„aneantizare a lumii” (*annihilatio mundi*)⁷⁰, o disoluție generală dată de faptul că în urma Reformei din secolul al XVI-lea, unitatea religioasă a Europei Occidentale a fost pulverizată într-o multitudine de confesiuni creștine ale căror diferențe în materie de adevăr al credinței au făcut ca „oamenii să nu își mai cunoască datoria”⁷¹, așa cum scrie Hobbes în *Behemoth*, chiar la începutul acestei lucrări, purtând numele celui alt monstru biblic și tratând despre cauzele războiului civil englez, a cărui experiență se regăsește în starea naturală adusă la concept în construcția teoretică din *Leviathan*.

Consecințele acestei stări de lucruri sunt pentru Hobbes inexorabile. Dacă mărturisirile publice ale unor adevăruri de credință prezentate ca absolute și infailibile sunt de natură să conducă la război civil, atunci nu trebuie să surprindă faptul că în concepția lui Hobbes „ține de puterea suverană să judece care sunt opiniile și doctrinele favorabile păcii și, în consecință, să judece în ce împrejurări, în ce măsură și căror oameni să li se încredințeze sarcina de a se adresa mulțimilor ... căci acțiunile oamenilor provin din opiniile lor, iar în buna cărmuire a opiniilor rezidă buna cărmuire a acțiunilor oamenilor spre pacea și armonia dintre ei. Și cu toate că, în privința doctinelor, nu trebuie avut în vedere altceva decât adevărul, totuși acest lucru nu este contrar reglementării lor în conformitate cu pacea”⁷². Faptul că a patra și ultima și de departe cea mai întinsă carte a *Leviathan*-ului intitulată „Regatul întunericului” are ca obiect combaterea de către Hobbes a Bisericii Romano-Catolice și a primatului papal în materie de jurisdicție asupra întregii creștinătăți nu este surprinzător, însă trebuie ținut seama în egală măsură de faptul că în 1683, după patru ani de la moartea lui Hobbes, puritanii de la Universitatea din Oxford îi ardeau în public lucrările din cauza unor teze considerate „false, seditious, and impious, and most of them heretical and blasphemous, infamous to the Christian religion, and destructive to all government”⁷³, anticipând astfel cu un sfert de mileniu arderea cărților „potrivnice spiritului german”⁷⁴ din orașele universitare ale Germaniei subjugate de ideologia totalitară național-socialistă.

Continuitatea dintre absolutizarea unor adevăruri parțiale de credință transformate astfel în erezii și ideologiile totalitare ca forme secularizate ale acestor erezii apare astfel tot atât de evidentă precum caracterul *antistatal* și *antipolitic* al regimurilor totalitare⁷⁵, iar exegeza filosofiei lui Hobbes a invalidat ipoteza lui Joseph Vialatoux despre existența unei legături *directe* între *Leviathan* și totalitarism, evidențiind în schimb faptul că legitimarea de către Hobbes a

⁷⁰ B. Willms, *Politik als Erste Philosophie oder: Was heisst radikales politisches Philosophieren?*, în V. Gerhardt (Hrsg.), *Der Begriff der Politik: Bedingungen und Gründe politischen Handelns*, Metzler, Stuttgart, 1990, pp. 252–267 (256).

⁷¹ T. Hobbes, *Behemoth or the Long Parliament*, ed. F. Tönnies, F. Cass & Co., London, 1969, p. 4.

⁷² T. Hobbes, *Leviathanul ... cit.*, p. 140 (XVIII, 6).

⁷³ G. Newey, *The Routledge Guidebook to Hobbes' Leviathan*, London/New York, 2008, p. 309.

⁷⁴ H.-W. Strätz, *Die studentische «Aktion wider den deutschen Geist» im Frühjahr 1933*, *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 16 (1968), pp. 347–372.

⁷⁵ H. Buchheim, *Totalitäre Herrschaft. Wesen und Merkmale*, Kösel, München, 1962.

suveranității statului pornind de la individ și de la necesitatea menținerii păcii între indivizi constituie tocmai „nucleul concepției liberale despre stat”.⁷⁶ Chiar făcând abstracție de dificultățile traversate astăzi de filosofia politică liberală și evidențiate recent chiar din perspectivă teologică⁷⁷, încadrarea lui Hobbes *cum grano salis* în această filosofie ar satisface cu greu un gânditor pentru care *Leviathan*-ul este întemeiat pe „credința în articolul «Iisus este Hristosul»”⁷⁸, așa cum critica de sorginte clasic-realistă și tradițional romano-catolică a lui Hobbes ca fondator al concepției despre drept întemeiate pe „dreptul individului” ar putea⁷⁹ coexistă cu demonstrația riguroasă de pe poziții mai degrabă nominaliste a faptului că „Hobbes was an anti-liberal individualist.”⁸⁰ Cu o aluzie clară la individul în a cărui „natură omenească” Hobbes identifica „trei cauze de gâlceavă: prima este rivalitatea, a doua neîncrederea și a treia gloria”⁸¹, Nicolae Iorga scria însă următoarele: „Omul n-a fost creat pentru ură, orice înțeles ar da cineva ivirii omenești pe acest pământ, și el trecător. E în oricare din noi o nebiruită tendință pentru a ne întregi, a ne desăvârși prin alți oameni. Nu e mândrie, oricât de sălbatecă ar fi ea, care să-și ajungă”.⁸²

Ajuns în acest punct în care sesizează cu claritate diferența dintre modul de existență al naturii omenești fragmentate în urma Căderii ca luptă pentru autoconservare și afirmare a individualității, pe de o parte, și modul de existență al lui Dumnezeu în Treime, acel mod de existență în care omul se deschide în mod liber spre a se împlini ca persoană în comuniunea cu alții trăită ca fapt existențial, Nicolae Iorga s-ar fi putut angaja cu imensa sa putere intelectuală și sufletească într-un demers care putea deschide încă de pe atunci perspectivele refondării unei gândiri politico-juridice românești⁸³ pe cât de deschisă spre universalitate, pe atât de conștient înrădăcinată în spațiul cultural al Sud-Estului Europei.⁸⁴ Conștient că pentru depășirea „stării naturale” a omului este necesară depășirea logicii secularizării și recâștigarea stării unei „comunități civile” în care „s-a căutat, ca s-o spunem într-un singur cuvânt, *locul sfânt*”, Iorga identifică precis impasul în care ajunge *Biserica* atunci când se transformă în *religie*. „Avem credințe profesionale, speranțe de răsplată și temeri de pedepse într-un «dincolo» oarecare, îngânări

⁷⁶ B. Willms, *Von der Vermessung des Leviathan. Aspekte neuerer Hobbes-Literatur* (I), Der Staat 6 (1967), pp. 75-100 (93, cu trimitere aprobativă la M. Oakeshott).

⁷⁷ Exemplar P. J. Deneen, *Warum der Liberalismus gescheitert ist*, Mory Solzmann, Salzburg / Wien, 2019.

⁷⁸ T. Hobbes, *Leviatanul ... cit.*, p. 442 (XLIII, 12).

⁷⁹ M. Villey, *Le droit de l'individu chez Hobbes*, în R. Koselleck & R. Schnur (Hg.), *Hobbes-Forschungen*, Duncker & Humblot, Berlin, 1969, pp. 173-197.

⁸⁰ J. Freund, *The Contemporaneity of Thomas Hobbes*, Telos 181 (2017), pp. 40-47 (43).

⁸¹ T. Hobbes, *Leviatanul ... cit.*, p. 96 (XIII, 6).

⁸² N. Iorga, *Sfaturi pe întunec ... cit.*, pp. 190-192 („Când se va face ziuă?”), 192.

⁸³ A se vedea C. Yannaras, *The Inhumanity of Right*, transl. N. Russell, J. Clarke & Co., Cambridge, 2021.

⁸⁴ Pentru un model recent în filosofia românească a se vedea D. Chițoiu, *Repere în filosofia bizantină*, Axis, Iași, 2003; Id., *Persoană, lume și realitate ultimă. Filosofare și spiritualitate în Răsăritul creștin*, Presa Universitară Clujeană, 2020.

filosofice personale”⁸⁵, dar toate aceste *interese individuale* nu sunt de niciun folos atunci când se pierde *năzuința comună* spre experiența sfințeniei (*theosis*), așadar „strădania eliberării de interesul individual”.⁸⁶ Cu toate acestea, Nicolae Iorga ratează plasarea acestei strădanii în cadrul comunitar al Bisericii luptătoare, încheind memorabilul text din 1935 cu anticiparea aproape literală a celebrei apoteogme pronunțate de Martin Heidegger în 1966: „Se va face ziuă numai atunci când ochii, prinși pătimaș de noroaiele pământului, se vor ridica spre cer, spre *oricare cer*”.⁸⁷

Admirator și actualizator al Bizanțului, pe care îl vedea inseparabil de *ortodoxia* care „a pătruns adânc în sufletul bizantinilor de originile cele mai deosebite și a servit ca legătură între dânsii”⁸⁸, marele istoric român își mărturisea astfel lipsa de încredere în capacitatea Bisericii de a mai inspira energia necesară pentru un nou început al civilizației umane. Luând cunoștință în anii 1970 cu filosofia lui Heidegger și cu teza acestuia privind inevitabilul naufragiu în nihilism al metafizicii occidentale, filosoful grec Christos Yannaras (1935–2024), a dezvoltat însă o linie de gândire ce continuă tradiția Antichității grecești așa cum a fost dezvoltată de Părinții greci ai Bisericii în spațiul cultural al Imperiului Roman de Răsărit și apoi al „Bizanțului de după Bizanț”, urmărind liniile de fractură dintre civilizația Noii Rome și cea a Occidentului european din perspectiva premiselor și consecințelor culturale și civilizaționale ale Marii Schisme din 1054. Dincolo de deosebirile dogmatice, tratate de Nicolae Iorga în mod constant cu un dezinteres care l-a condus până la afirmații precum aceea că „n-a fost niciodată o *ruptură* între Biserica Răsăritului și a Apusului”⁸⁹, teologia ortodoxă contemporană diferențiază între „experiența Bisericii”, pe de o parte, și exprimarea adevărurilor de credință prin „noțiuni, idei” și „simple principii teoretice”⁹⁰, pe de altă parte, reținând ca „trăsătură distinctivă a Ortodoxiei Răsăritene” nu atât *formularea* dogmelor, cât „*felul* în care credința creștină tradițională este păstrată printre ortodocși”⁹¹.

Această diferență este pusă sub semnul întrebării atunci când expansiunea Occidentului în Răsărit îmbracă forma prozelitismului religios, agravat în secolul al XVII-lea, atunci când conflictul dintre Reformă și Contrareformă devine și o competiție pentru atragerea Ortodoxiei de partea uneia sau alteia dintre confesiunile

⁸⁵ N. Iorga, *Sfaturi pe întunec* ... cit., pp. 190–192 („Când se va face ziuă?”), 192 (toate evidențierile în orig.). – Comp. C. Yannaras, *Caduta, giudizio, inferno ovvero il sabotaggio giudiziario dell'ontologia*, Lipa, Roma, 2022, pp. 72–76 („Versiunea istorico-juridică a căderii generează inumanitate”).

⁸⁶ C. Yannaras, *Contra religiei*, trad. T. Dinu, Anastasia, București, 2011, p. 283.

⁸⁷ N. Iorga, *Sfaturi pe întunec* ... cit., pp. 190–192 („Când se va face ziuă?”), 192 (evidențierea în orig.). – Comp. *Spiegel-Gespräch mit Martin Heidegger am 23. September 1966: Der Philosoph und das Dritte Reich*, Der Spiegel 30 (31 Mai 1976), pp. 193–219: „Nur noch ein Gott kann uns retten (Numai un zeu ne mai poate salva”).

⁸⁸ N. Iorga, *Sinteza bizantină*, ed. D. Zamfirescu, Minerva, București, 1972, pp. 3–30 („Ce e Bizanțul?”), 21.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 24.

⁹⁰ K.-C. Felmy, *Dogmatica experienței ecleziale*, trad. I. I. Ică jr., Deisis, Sibiu, 1999, p. 49.

⁹¹ A. Louth, *Introducere în teologia ortodoxă*, Doxologia, Iași 2014, p. 25.

concurrente. Confesiunile rivale occidentale și-au impus propriile lor categorii și termeni, astfel că Ortodoxia a trebuit să-și apere credința în aceeași manieră ca occidentalii: certitudinea ideologică apărută prin argumente silogistice corespunzătoare și identificarea experienței religioase cu formulări intelectuale, „principii” și „dogme” având rolul de a articula „nevoia individualistă a unor certitudini religioase susținute de instituții autoritare.”⁹² În spațiul românesc, problemele vor deveni virulente în contextul „scandalului” iscat în întreaga lume ortodoxă de mărturisirea de credință a lui Chiril Lukaris (1572–1638), devenit în 1620 patriarh al Constantinopolului după o experiență nemijlocită a presiunilor de unire cu Roma a ortodocșilor din Polonia și având apoi de suportat aici presiunile exercitate de puterile catolice la Înalta Poartă în vederea câștigării de partea lor a ortodocșilor din Imperiul Otoman. Sub numele lui, în 1629, apoi în 1633 este publicată sub semnătura lui tipizată, ulterior niciodată asumată, dar nici contestată, o Mărturisire de credință ortodoxă în forma unui „typically Calvin text, without any attempt to follow «Orthodox» forms.”⁹³

După moartea lui Lukaris, martirizat de otomani în urma intensei sale activități administrative de consolidare instituțională a Ortodoxiei, Biserica va condamna această mărturisire în nu mai puțin de șase sinoade panortodoxe între 1638 și 1691, dintre care un interes special prezintă Sinodul de la Iași, convocat de domnul Moldovei cu veleități de împărat bizantin Vasile Lupu în 1642, atunci când este dezbătută și Mărturisirea de credință a lui Petru Movilă (1596–1647), mitropolitul ortodox al Kievului, ale cărui merite administrative erau cel puțin la fel de însemnate ca ale lui Lukaris, apărând însă din perspectivă teologică tot precum acesta, ca un adept hotărât al occidentalizării. Replică diametral opusă textului publicat sub semnătura lui Lukaris, însă perfect similară acestuia cât privește situarea față de experiența eclezială autentică a Ortodoxiei, Mărturisirea lui Movilă se prezintă ca opera unui teolog dedicat în întreaga sa activitate „«latinizării» mentalității și psihologiei, veritabilul suflet al poporului ortodox”, motiv pentru care a fost apreciată de Georges Florovsky ca o „toxină internă” mult mai periculoasă decât unirea instituțională a ortodocșilor cu Roma: „Față de Unire s-a putut opune și s-a opus rezistență, mai ales atunci când s-au făcut eforturi pentru impunerea ei, însă «cripto-romanismul» lui Movilă a pătruns tăcut și imperceptibil, aproape fără nicio rezistență.”⁹⁴

Atunci când se ocupă de această perioadă în *Bizanț după Bizanț*, Nicolae Iorga acordă un spațiu larg aspectelor administrative și financiare legate de sprijinul acordat Bisericii de Vasile Lupu și Matei Basarab, precum și prezentării intrigilor și tensiunilor cu deosebire între români și greci, atingând însă numai *en passant*

⁹² C. Yannaras, *Orthodoxy and the West*, transl. P. Chambers / N. Russell, Holy Cross Orthodox Press, Brook-line Mass., 2006, pp. 71–72 și pentru dezvoltările următoare pp. 78–84.

⁹³ *Ibidem*, p. 80.

⁹⁴ G. Florovsky, *Căile teologiei ruse*. Partea I, Editura. Apa Vieții, 2015, p. 120 verif. G. Florovskx, *Ways of Russian Theology*, transl. R. L. Nichols, Part I, Nordland, Belmont, 1979, pp. 72, 74, comp. și C. Yannaras, *Orthodoxy and the West ... cit.*, pp. 82–83.

Mărturisirea lui Petru Movilă („opusă celei bănuite a fi calvinizantă, care devenise piatra de încercare pentru cei de la Constantinopol”) și Sinodul de la Iași, fără a face vreo legătură cu faptul că în 1646, Vasile Lupu tipărește *Cartea românească de învățătură*, o pravilă exclusiv laică, având în cuprins preponderent reglementări de drept penal preluate din *Practica et theoricæ iuris criminalis* a romanistului italian Prosper Farinaccius și preluată după numai câțiva ani în cuprinsul *Pravilei Mari* tipărită la Târgoviște de Matei Basarab în 1652, însă împreună cu traducerea unor nomocanoane bizantine. Nici măcar menționând-o în *Bizanț după Bizanț*, Iorga abordează *Îndreptarea legii* pe scurt în primul volum din *Istoria Bisericii Românești*, unde o judecă aspru drept „greoaie și nepractică strânsură”.⁹⁵ Nici în volumul al șaselea din *Istoria Românilor* consacrat Monarhilor, Iorga nu arată pentru *Îndreptarea legii* mai multă considerație⁹⁶, spre deosebire de laboriosul studiu din 1938 al lui Constantin A. Spulber consacrate identificării izvoarelor bizantine ale *Pravilei* până în cel mai mic detaliu, însă preocupate cu precădere de conținutul concret al reglementărilor și mai puțin de posibila semnificație *intelectual-teologică nu doar sud-est, ci integral-europeană a Îndreptării legii* în contextul Mărturisirilor de credință care aduc în spațiul sud-est european marele conflict religios care avea să conducă în Occident la apariția statului secular modern.

Fără a minimaliza rolul jucat de intensificarea conflictelor dintre greci și români în jurul mănăstirilor închinare și interpretarea *Îndreptării legii* ca „reacție conservatoare de natură politică a autohtonilor împotriva alogenilor” legată de „raportul dintre cutumă și capacitatea de inovație juridică a domniei”⁹⁷, demersul lui Matei Basarab poate fi interpretat și ca reafirmare conservatoare a tradiției politice bizantine. Revenirea la forma nomocanonică⁹⁸ era în sine un fapt remarcabil, însă și mai remarcabile sunt autoritățile ale căror texte sunt preluate în *pravila românească*, autorități dintre care *Studiul introductiv* la ediția din 1959 a *Îndreptării legii* îl menționează în primul rând pe „Fotie Țarigrădeanul”⁹⁹, așadar pe Sfântul Fotie, de două ori Patriarh al Constantinopolului (858–867 și 877–886), intrat în istorie ca „părintele a ceea ce se numește în general «umanismul» bizantin”¹⁰⁰, protagonist al primei Schisme dintre Roma și Constantinopol motivate dogmatic (*Filioque*) și jurisdicțional, precum și în parte redactor nemijlocit al culegerilor de legi *Procheiron*

⁹⁵ N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. 1, București, 1928, pp. 343–344.

⁹⁶ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI: Monarhii, București, 1938, p. 188.

⁹⁷ O. Rizescu, *Legitimitate și legalitate în judecata domnească*, „Revista Istorică” 14 (2003), pp. 217–230 (217).

⁹⁸ A se vedea R. Perșa, *Raportul dintre legislația de stat și canoanele Bisericii Ortodoxe în perioada bizantină (sec. V–XII)*, în R. Brudiu și M. Q. Qaramah (ed.) *Biserica și Statul: perspective diacronice asupra unei relații polivalente*, Doxologia, Iași, 2023, pp. 63–84; J. A. McGuckin, *The Ascent of Christian Law. Patristic and Byzantine Formulations of a New Civilization*, St. Vladimir’s Seminary Press, New York, 2012, pp. 255–261; S. Troianos, *Nomos und Kanon im Byzanz*, Kanon 10 (1991), pp. 37–52.

⁹⁹ *Îndreptarea legii*, ed. A. Rădulescu ș.a., Editura Academiei, București, 1959, p.

¹⁰⁰ J. Meyendorff, *Teologia bizantină*, trad. Al. I. Stan, EIBMBOR, București, 1996, p. 80.

Nomos și *Eisagoga* (*Epanagoga*)¹⁰¹, monumentele care inaugurează „renașterea dreptului roman al lui Iustinian în formă greacă”¹⁰² în timpul dinastiei macedonene inaugurate de împăratul Vasile I. Rămas în Istoria Bisericii ca „Stâlp al Ortodoxiei” și figură-simbol al opoziției față de romano-catolicism, Fotie este gânditorul care formulează teoria raporturilor dintre patriarh și împărat: responsabili de „sufletul” și „trupul” comunității politice, aceștia sunt ținuți laolaltă de „legea” care asigură medierea dintre cele două „părți” ale statului¹⁰³ în cadrul unei construcții politice trinitare al cărei „monism politic” i se opune radical „dualismului” occidental¹⁰⁴ și a cărei apropiere de statul modern¹⁰⁵ este tot mai mult sesizată. „Pacea trupului” nu poate fi despărțită de „pacea sufletului”¹⁰⁶: acesta poate fi răspunsul dat la 1652 și i secularizării europene și lui Thomas Hobbes într-o tradiție politico-juridică sud-est-europeană de factură „iconică”¹⁰⁷ (iar nu: raționalistă) care își așteaptă studiul care să-i reveleze potențialul încă neutilizat în construcția intelectuală a unității europene.

¹⁰¹ J. Scharf, *Photios und die Epanagoge*, *Byzantinische Zeitschrift* 49 (1956), pp. 385-400; Id., *Quellen-studien zum Prooimion der Epanagoge*, *Byzantinische Zeitschrift* 52 (1959), pp. 69-81.

¹⁰² P. Pieler, *Entstehung und Wandel rechtlicher Traditionen in Byzanz*, în W. Fikentscher ș.a. (Hg.), *Entstehung und Wandel rechtlicher Traditionen*, K. Alber, Freiburg/München, 1980, pp. 669-728 (681-687).

¹⁰³ D. Simon, *Legislation as Both a World Order and a Legal Order*, în A. Laiou & D. Simon (eds.), *Law and Society in Byzantium: Ninth-Twelfth Centuries*, Dumbarton Oaks, 1994, pp. 1-26 (16-18, 17).

¹⁰⁴ M. D. Grigore, *Der Mensch zwischen Gott und Staat. Überlegungen zu politischen Formen im Christentum*, *Studia Theologica* 1 / 2010, pp. 105-175 (163).

¹⁰⁵ S. Flogaitis, *The Evolution of Law and the State in Europe*, Bloomsbury, Oxford, 2017, pp. 11-16.

¹⁰⁶ S. Markov, R. White, P. Petkoff, *Divine Darkness and Legal Darkness: Apophasis, Cataphasis and the Making of Legal Cultures of the First Millenium*, *International Journal of Semiotics of Law* 2022, sect. 5.1.

¹⁰⁷ A. Buss, *The Individual in the Eastern Orthodox Tradition*, *Archives des Sciences Sociales des Religions*, 91 (1991), pp. 41-65 (48).

VIITORUL ASIGURĂRILOR SOCIALE ÎN ROMÂNIA: ADAPTARE SISTEMICĂ ȘI REINVENTARE INSTITUȚIONALĂ

[The Future of Social Insurance in Romania: Systemic Adaptation and Institutional Reinvention]

Prof. univ. dr. Claudia-Ana MOARCĂȘ*

Abstract: *This essay examines the impact of digital transformation on social insurance systems, in a context shaped by profound changes in labour markets and welfare state structures. The rise of platform work, freelancing, and the gig economy challenges the traditional contributory model, raising concerns about the sustainability and fairness of social protection. Risks of social exclusion, and the potential of technology to streamline benefit administration raise legislative dilemmas. A comparative analysis of selected European models suggests reform pathways aimed at enhancing the adaptability and resilience of social insurance systems in the digital age.*

Keywords: *Social Insurance; Platform Workers; Digital Labour; Artificial Intelligence; Social Protection.*

Argumentum

Asigurările sociale în era digitală: între continuitate instituțională și ruptură structurală

Accelerarea fără precedent a progresului tehnologic în care inteligența artificială, automatizarea, biotehnologia și economia digitală redefinesc fundamentele societății, ridică o provocare existențială în fața sistemelor de asigurări sociale. Conceptele de muncă, contribuție, risc și solidaritate pe care s-au construit politicile sociale ale secolului XX sunt supuse unei presiuni de transformare structurală. Viitorul se prefigurează a înceta să mai fie extensia relativ liniară a prezentului, ci un spațiu de discontinuitate, în care instituțiile tradiționale trebuie să identifice soluții durabile pentru a rămâne relevante.

Sistemele de asigurări sociale au fost concepute într-un context industrial cu o piață a muncii în general stabilă și o demografie predictibilă. În prezent, acestea se confruntă cu provocări structurale generate de îmbătrânirea populației, flexibilizarea

* Facultatea de Drept – Universitatea din București; e-mail: claudia-ana.moarcas@drept.unibuc.ro

pieței muncii, digitalizarea accelerată și creșterea inegalităților sociale¹. În acest context, se impune o analiză critică a capacității acestor sisteme de a se adapta, sau/și de a se reinventa instituțional pentru a răspunde noilor riscuri sociale.

Eseul propune scenariile posibile pentru viitorul asigurărilor sociale ca pilon al statului de drept și al coeziunii sociale și componente *sine qua non* a dinamicii rezultate din apariția și extinderea muncii algoritmice, a platformelor descentralizate, a cetățeniei digitale, a mobilității transnaționale care impun regândirea profundă a modului în care protecția socială este concepută, finanțată și distribuită. Tensiunile dintre modelul contributiv și cel universal, rolul statului în era algoritmică, implicațiile etice ale automatizării deciziilor sociale, direcțiile posibile de evoluție ale sistemelor de asigurări sociale sunt analizate prin prisma a două paradigme complementare: adaptarea sistemică prin digitalizare și flexibilizare și reinventarea instituțională, respectiv reconstrucția unui nou model de solidaritate universală bazat pe drepturi fundamentale și redistribuție fiscală inteligentă de natură să asigure sustenabilitatea financiară într-un mediu economic volatil.

Răspunsurile nu sunt definitive, ci sunt menite a deschide un cadru de reflecție critică asupra unei întrebări esențiale: cum poate fi protejată demnitatea umană într-o societate în care munca nu mai este garanția stabilității?

În ultimele decenii, societatea globală a fost martora unei transformări profunde, catalizată de revoluția industrială 4.0 – o etapă marcată de automatizare, extinderea utilizării produselor inteligenței artificiale, interconectivitate și digitalizarea accelerată a proceselor economice și sociale. Această revoluție redefineste modul în care muncim, producem și interacționăm și, mai mult, provoacă reevaluarea fundamentală a instituțiilor statului social, în special a sistemelor de asigurări sociale.

Într-o epocă în care tehnologia avansează mai rapid decât legislația, iar solidaritatea riscă să fie erodată de fragmentarea economică, este esențial ca protecția socială să fie reimaginată, nu abandonată. Considerațiile care urmează invită la reflecție și acțiune într-o pledoarie pentru un stat social adaptat realității secolului XXI.

I. Caracteristicile erei 4.0 și implicațiile asupra pieței muncii

„Când roboții muncesc, oamenii trebuie să fie protejați nu pentru ce produc, ci pentru cine sunt”. – *Guy Standing*

Revoluția industrială 4.0 marchează o etapă de tranziție profundă în istoria economică și socială a omenirii. Revoluțiile anterioare s-au bazat aproape exclusiv pe progrese indubitabil spectaculoase, cum au fost mecanizarea sau electrificarea care s-au materializat îndeobște sectorial, pentru a genera efecte transformativ majore la nivelul întregii societăți după o anumită perioadă, mai lungă sau mai scurtă; în prezent, rezultatele tehnologiilor digitale avansate: inteligență artificială, robotică, internetul obiectelor (IoT), *big data*, automatizarea, sunt integrate practic

¹ Vaidean, V. (2010). *Asigurările sociale de sănătate în România – realități și perspective*. Teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai”.

instantaneu, în termenii timpului istoric, în toate sectoarele societății, de la producția propriu-zisă de bunuri și servicii, la administrație, apărare și securitate, sănătate publică, educație, cercetare – până și în domeniul culturii și creației². Aceste transformări generează mutații semnificative în structura pieței muncii, cu efecte directe asupra sustenabilității și echității sistemelor de asigurări sociale.

1.1. Automatizarea și robotizarea: dispariția locurilor de muncă tradiționale

Automatizarea proceselor industriale și robotizarea activităților repetitive au condus la reducerea semnificativă a cererii pentru forța de muncă umană în sectoare precum producția, transportul și chiar serviciile³. Potrivit unui raport al McKinsey Global Institute, până în 2030, peste 800 de milioane de locuri de muncă la nivel global ar putea fi automatizate⁴.

Această tendință are implicații directe asupra sistemelor de asigurări sociale, în special asupra celor bazate pe contribuții salariale. Reducerea numărului de angajați în regim tradițional duce la scăderea volumului de contribuții colectate, afectând bugetele destinate pensiilor, indemnizațiilor de șomaj și asigurărilor de sănătate⁵.

Mai mult, automatizarea nu afectează doar muncitorii necalificați, ci și profesioniștii din domenii precum contabilitate, asistență juridică sau chiar medicină, prin utilizarea algoritmilor și a inteligenței artificiale⁶. Astfel, riscul de excluziune socială se extinde dincolo de categoriile vulnerabile, afectând segmente largi ale populației active.

1.2. Munca digitală și platformele online: apariția formelor de ocupare atipice

Economia digitală a generat noi forme de muncă, precum *freelancing*-ul, munca pe platforme (*gig economy*) și telemunca. Aceste forme de ocupare sunt caracterizate prin flexibilitate, autonomie și lipsa unui angajator tradițional⁷. Platforme precum Uber, Glovo, Upwork sau Fiverr permit prestarea de servicii fără contracte de muncă clasice, ceea ce complică încadrarea juridică a acestor activități.

² De exemplu, au trecut 2,4 milioane de ani între descoperirea focului și utilizarea lui pentru gătit. Mai aproape de prezent, din 1876, când Alexander Graham Bell a făcut primul apel telefonic, aparatul a devenit comun în segmentul dezvoltat al lumii în aproximativ 70–80 de ani; primul „telefon inteligent”, lansat în 2007, a ajuns să fie folosit de cca 1 miliard de persoane în 2013, pentru ca, în 2025, numărul utilizatorilor să fie estimat între 4,69 și 4,88 miliarde (peste 60% din populația globului). A se vedea, printre altele: Ozier Zarouq Khan, *Adoption Curves*, First Digital, 22 iunie 2021, <https://1stdigital.com/news-and-insights/miscellaneous/concepts-adoption-curves/>; Max Roser, *This timeline charts the fast pace of tech transformation across centuries*, World Economic Forum, 27 februarie 2023, <https://www.weforum.org/stories/2023/02/this-timeline-charts-the-fast-pace-of-tech-transformation-across-centuries/>

³ Schwab, Klaus, *The Fourth Industrial Revolution*, World Economic Forum, 2016.

⁴ McKinsey Global Institute, *Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions in a Time of Automation*, 2017.

⁵ OECD, *The Future of Social Protection*, 2018.

⁶ Susskind, Richard & Susskind, Daniel, *The Future of the Professions*, Oxford University Press, 2015.

⁷ De Stefano, Valerio, “*The Rise of the ‘Just-in-Time Workforce’*,” *Comparative Labor Law & Policy Journal*, vol. 37, 2015.

În lipsa unui cadru legal clar, lucrătorii digitali sunt adesea excluși din sistemele de asigurări sociale. De exemplu, în România, aceștia nu beneficiază automat de pensie, asigurare de sănătate sau indemnizație de șomaj, decât dacă se înregistrează ca persoane fizice autorizate (PFA) și plătesc contribuții voluntare⁸.

Această excludere generează inechități sociale și accentuează precaritatea muncii. În plus, platformele digitale evită responsabilitatea socială, transferând riscurile către lucrători, fără a contribui la bugetele publice⁹. În acest sens, se impune o reglementare juridică adaptată noilor realități, care să includă forme de contribuție automată sau partajată între platformă și prestator.

1.3. Mobilitatea transnațională: provocări în aplicarea legislației sociale

Globalizarea digitală a permis mobilitatea transnațională a forței de muncă într-un mod fără precedent. Lucrătorii pot presta servicii din orice colț al lumii, pentru clienți din alte jurisdicții, fără a se deplasa fizic. Această mobilitate complică aplicarea legislației naționale privind contribuțiile sociale și accesul la beneficii¹⁰.

De exemplu, un freelancer român care lucrează pentru o companie americană prin intermediul unei platforme online nu este acoperit de legislația americană privind protecția socială, dar nici nu contribuie automat la sistemul românesc. În lipsa unor acorduri bilaterale sau a unei reglementări europene armonizate, acești lucrători rămân într-o zonă juridică gri¹¹.

Uniunea Europeană a încercat să răspundă acestor provocări prin Pilonul European al Drepturilor Sociale, care promovează accesul egal la protecție socială, indiferent de forma de muncă¹². Totuși, aplicarea acestor principii este încă fragmentată, iar statele membre trebuie să adapteze legislația națională pentru a reflecta realitățile muncii transnaționale.

În concluzie, era 4.0 redefinesc fundamental piața muncii, impunând o reevaluare a sistemelor de asigurări sociale. Automatizarea, munca digitală și mobilitatea transnațională generează provocări juridice complexe, care necesită reforme legislative curajoase și inovatoare. Protecția socială trebuie să fie extinsă, flexibilizată și digitalizată, pentru a asigura incluziunea și echitatea într-o societate aflată în continuă transformare.

II. Asigurările sociale în România în anul 2025

În ultimele decenii, sistemele de protecție socială din Europa au fost supuse unor presiuni crescânde, generate de îmbătrânirea populației, schimbările în structura pieței muncii și evoluțiile tehnologice. România nu face excepție. Cu un sistem construit în perioada postcomunistă, marcat de reforme succesive și de o tranziție economică dificilă, asigurările sociale se află astăzi în fața provocărilor generate de imperativele adaptării la realitățile actuale și reinventarea instituțională profundă.

⁸ Legea nr. 227/2015 privind Codul Fiscal, art. 148–153.

⁹ Zuboff, Shoshana, *The Age of Surveillance Capitalism*, PublicAffairs, 2019.

¹⁰ European Commission, *Coordination of Social Security Systems in the EU*, 2020.

¹¹ INS România, *Munca pe platforme digitale în România*, 2023.

¹² European Parliament, *Pillar of Social Rights*, Bruxelles, 2021.

2.1. Provocări structurale

A. Demografia și migrația. România se confruntă cu o scădere accelerată a populației active. În 2025, peste 20% dintre cetățenii români de vârstă activă locuiesc în alte state membre UE¹³, afectând direct sustenabilitatea sistemului de pensii și capacitatea de colectare a contribuțiilor sociale.

B. Fragmentarea pieței muncii. Creșterea numărului de persoane fizice autorizate (PFA), freelanceri și lucrători în economia gig complică definirea riscurilor sociale și colectarea contribuțiilor. Declarația unică (D212) a simplificat raportarea, dar nu a rezolvat problema acoperirii incomplete¹⁴.

C. Accesul la sănătate. Eliminarea statutului de coasigurat în 2025 a generat controverse. Persoanele fără venituri trebuie să achite o contribuție anuală de 2.430 de lei pentru a beneficia de servicii medicale¹⁵, or această măsură ridică semne de întrebare privind echitatea și universalitatea sistemului.

D. Ineficiența administrativă. Sistemul informatic PIAS al CNAS a suferit disfuncționalități repetate, afectând validarea serviciilor medicale.

E. Date statistice relevante:

Indicator	România (2025)
Cheltuieli publice pentru sănătate (% PIB)	~6.5%
Contribuție CASS angajat	10% din venitul brut
Contribuție CAS angajator	25% din venitul brut
Speranța de viață	~75 ani
Rata de risc de sărăcie după transferuri	~22%
Grad de digitalizare în sănătate	Mediu (în dezvoltare)

2.2. Direcții strategice de reformă

A. Sistem hibrid de protecție. Combinarea asigurărilor obligatorii cu cele voluntare, adaptate profilului de risc, poate crește acoperirea și flexibilitatea. Modelele nordice oferă exemple de succes în acest sens¹⁶.

B. Portabilitatea drepturilor sociale. Integrarea cu sistemele europene este esențială pentru mobilitatea forței de muncă și protecția transfrontalieră. Regulamentul 883/2004 al UE oferă un cadru solid pentru coordonarea sistemelor de securitate socială¹⁷.

C. Guvernanță anticipativă. Instituțiile trebuie să devină capabile să identifice riscuri emergente și să reacționeze rapid. Digitalizarea, inteligența artificială și *big data* pot transforma modul în care se gestionează riscurile sociale¹⁸.

¹³ PIAR & FSAB (2025). *Studiile privind viitorul asigurărilor*.

¹⁴ ANAF (2025). *Ghidul privind Declarația unică D212*.

¹⁵ Capital.ro (2025). *CASS 2025: contribuții și modificări*.

¹⁶ Nordic Council of Ministers (2022). *Welfare Models in the Nordics*.

¹⁷ Comisia Europeană (2023). *Regulamentul 883/2004 privind coordonarea sistemelor de securitate socială*.

¹⁸ EIOPA (2022). *Annual Report*.

D. Parteneriate public-private. Implicarea sectorului privat în furnizarea de pensii complementare, servicii medicale și soluții digitale poate contribui la eficientizarea sistemului și la extinderea categoriei de beneficiari ai prestațiilor sociale¹⁹.

România are oportunitatea de a transforma vulnerabilitățile structurale în catalizatori ai inovației sociale. Între adaptare și reinventare, se conturează un nou contract social, bazat pe solidaritate activă, responsabilitate individuală și eficiență instituțională. Totodată, reformele viitoare trebuie să fie nu doar tehnice, ci și culturale, punând cetățeanul în centrul politicilor sociale.

III. Provocări juridice în reglementarea asigurărilor sociale în era digitală

„Dacă legea nu recunoaște munca digitală, atunci munca devine invizibilă, iar protecția – imposibilă.” – *Valerio De Stefano*

Transformările aduse de revoluția industrială 4.0 au generat mutații profunde în structura pieței muncii, punând sub presiune sistemele juridice tradiționale de protecție socială. Apariția platformelor digitale, flexibilizarea formelor de muncă și mobilitatea transnațională au creat noi provocări pentru reglementarea asigurărilor sociale. Printre cele mai presante dificultăți juridice se regăsesc: redefinirea raportului de muncă; tratarea fenomenului de excluziune a lucrătorilor digitali; și fragmentarea reglementărilor în context european.

3.1. Redefinirea raportului de muncă

Una dintre cele mai mari provocări juridice o reprezintă ambiguitatea raportului de muncă în economia digitală. În mod tradițional, legislația muncii operează cu o distincție clară între angajat - care beneficiază de protecție socială – și colaborator independent, care își asumă riscurile activității economice.

Platformele digitale, precum Uber, Deliveroo sau Glovo, au contestat această distincție, susținând că lucrătorii sunt parteneri independenți, nu angajați. Totuși, jurisprudența europeană a început să clarifice aceste aspecte: în cauza *Asociația Profesională Taxi vs. Uber France* (C-434/15), Curtea de Justiție a Uniunii Europene a decis că Uber nu este doar o platformă tehnologică, ci un furnizor de servicii de transport, exercitând control asupra condițiilor de muncă ale șoferilor²⁰.

Această decizie are implicații majore: dacă platforma controlează prețul, algoritmul de alocare a comenzilor și evaluarea performanței, atunci raportul juridic se apropie de cel de muncă, cu obligații de contribuție la sistemele de asigurări sociale. În consecință, redefinirea raportului de muncă în legislația națională devine esențială pentru includerea acestor lucrători în sistemele de protecție.

3.2. Excluderea lucrătorilor digitali

În România, legislația actuală nu oferă un cadru clar pentru lucrătorii din economia colaborativă. Codul Muncii și Legea nr. 76/2002 privind sistemul

¹⁹ UNDP (2023). *Anticipatory Governance Framework*.

²⁰ CJUE, C-434/15, *Asociația Profesională Taxi vs Uber France*, hotărâre din 20 decembrie 2017.

asigurărilor pentru șomaj nu includ în mod explicit lucrătorii pe platforme, ceea ce duce la excluderea lor din sistemul public de pensii, sănătate și șomaj²¹.

Această situație generează riscuri sociale semnificative. Lucrătorii digitali nu beneficiază de protecție în caz de boală, accident de muncă sau pierderea veniturilor și, în plus, lipsa contribuțiilor afectează sustenabilitatea sistemului public, întrucât o parte tot mai mare din forța de muncă activă nu contribuie la bugetele sociale²².

Există propuneri privind introducerea unui sistem de contribuții proporționale, gestionate automat de platforme, astfel încât lucrătorii să fie integrați în sistem fără a fi nevoiți să se înregistreze ca PFA sau să încheie contracte individuale de muncă²³. Această soluție ar necesita modificări legislative și colaborare între stat și actorii privați.

3.3. Fragmentarea reglementărilor

Mobilitatea transnațională a forței de muncă digitalizate generează dificultăți în aplicarea legislației sociale. Un lucrător român care prestează servicii online pentru o companie din Germania sau SUA nu este acoperit automat de legislația socială a niciuneia dintre țări. În lipsa unor acorduri bilaterale sau a unei armonizări europene, accesul la beneficii sociale devine incert²⁴.

Regulamentul (CE) nr. 883/2004 privind coordonarea sistemelor de securitate socială în UE oferă un cadru general, dar nu acoperă în mod specific formele de muncă digitală. În plus, interpretarea și aplicarea acestui regulament diferă de la un stat membru la altul, ceea ce accentuează fragmentarea²⁵.

Pentru a răspunde acestor provocări, Comisia Europeană a lansat inițiative precum Pilonul European al Drepturilor Sociale, care promovează accesul egal la protecție socială, indiferent de forma de muncă. Totuși, implementarea acestor principii necesită reforme legislative naționale și cooperare interinstituțională²⁶.

Reglementarea juridică a asigurărilor sociale în era digitală se află într-un punct de inflexiune. Redefinirea raportului de muncă, integrarea lucrătorilor digitali și armonizarea reglementărilor sunt pași esențiali pentru construirea unui sistem de protecție socială echitabil și sustenabil. În lipsa unor intervenții legislative curajoase, riscul de excluziune socială și de dezechilibru financiar al sistemelor publice va continua să crească.

²¹ Legea nr. 76/2002 privind sistemul asigurărilor pentru șomaj, republicată în Monitorul Oficial nr. 52/2018.

²² INS România, *Munca pe platforme digitale în România*, București, 2023.

²³ De Stefano, V., *op. cit.*, *Comparative Labor Law & Policy Journal*, vol. 37, 2015,

²⁴ European Commission, *Coordination of Social Security Systems in the EU*, Bruxelles, 2020; în același sens, Cl.A. Moarcăș, *Asigurările sociale 4.0: viitorul începe acum*, Editura Universul Juridic, București, 2025.

²⁵ European Parliament, *Digital Labour Platforms and Social Protection*, Bruxelles, 2021; Cl.A. Moarcăș, V.L. Zărnescu, *Securitatea socială într-o lume în schimbare*, Editura Universul Juridic, București, 2025.

²⁶ Comisia Europeană, *Pilonul european al drepturilor sociale*, 2022.

Adaptarea la noile realități, menționată anterior, presupune ajustarea cadrului existent prin: (i) **flexibilizarea contribuțiilor** (introducerea unor mecanisme de contribuție proporțională pentru lucrătorii atipici)²⁷; (ii) **digitalizarea serviciilor** (platforme integrate pentru gestionarea dosarelor, contribuțiilor și plăților)²⁸; (iii) **prevenție și educație socială** (campanii de informare privind drepturile sociale și responsabilitățile individuale)²⁹; (iv) **parteneriate public-privat** (implicarea sectorului privat în furnizarea de pensii complementare și servicii medicale)³⁰.

Reinventarea instituțională implică o regândire profundă a arhitecturii instituționale, astfel: (i) **instituții agile** (trecerea de la birocrație la guvernare anticipativă, capabilă să identifice riscuri emergente)³¹; (ii) **model hibrid de protecție** (combinarea asigurărilor obligatorii cu cele voluntare, personalizate în funcție de profilul de risc)³²; (iii) **tehnologii emergente** (*blockchain* pentru transparență, *AI* pentru evaluarea riscurilor, *big data* pentru prognoze)³³; (iv) **guvernare participativă** (implicarea cetățenilor în definirea politicilor sociale prin consultări publice și mecanisme digitale)³⁴.

3.4. Analiză comparativă: Sisteme de asigurări sociale în România, Franța și Germania

A. Structura generală a sistemelor

Țară	Tip de sistem	Principii fundamentale	Administrare principală
România	Public, contributiv	Obligativ, solidaritate, universalitate	Casa Națională de Pensii, CNAS
Franța	Multiregim, contributiv	Obligativ, universal, proporțional	CNAMTS, URSSAF, CPAM, MSA
Germania	Piloni multipli, contributiv	Solidaritate, subsidiaritate, proporționalitate	Fonduri de asigurări (Krankenkassen etc.)

România are un sistem unic național, cu posibilitatea de completare prin asigurări private facultative. Franța operează cu regimuri multiple: angajați, liber-profesioniști, agricultori, fiecare cu instituții proprii. Germania are un sistem cu cinci piloni obligatorii, acoperind toate riscurile majore: boală, pensie, șomaj, îngrijire, accidente.

²⁷ World Bank (2021). *GovTech Maturity Index*.

²⁸ ILO (2020). *Social Protection for All: Building Inclusive Systems*.

²⁹ European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA). *Annual Report 2022*.

³⁰ UNDP (2023). *Anticipatory Governance Framework*.

³¹ European Commission (2022). *Pension Adequacy Report*.

³² PwC (2021). *AI in Social Services: Opportunities and Risk*.

³³ OECD (2023). *Open Government Data Report*.

³⁴ Nordic Council of Ministers (2022), *op. cit.*

B. Contribuții și acoperire

Țară	Contribuții angajat (%)	Contribuții angajator (%)	Acoperire principală
România	CAS: 25%, CASS: 10%	CAM: 2.25%	Pensii, sănătate, șomaj, maternitate
Franța	~20–25% din salariu	~30–35% din salariu	Pensii, sănătate, familie, șomaj
Germania	~20–22% din salariu	~20–22% din salariu	Pensii, sănătate, șomaj, îngrijire

În România, contribuțiile sunt centralizate și gestionate de stat. În Franța, contribuțiile sunt fragmentate pe regimuri și instituții, dar acoperirea este extinsă, inclusiv pentru familii și persoane fără venit. Germania are un sistem echilibrat, cu contribuții împărțite egal între angajat și angajator, și o acoperire cuprinzătoare și automatizată.

C. Adaptabilitate la era digitală

Țară	Digitalizare administrativă	Reglementare muncă digitală	Protecție lucrători platforme
România	Parțială (CNAS, ANAF online)	Inexistentă sau fragmentară	Excluși, cu excepția PFA-urilor
Franța	Avansată (Card Vitale, URSSAF online)	În curs de adaptare	Parțial incluși, cu regimuri speciale
Germania	Extinsă (eID, Krankenkassen digitale)	În proces de reglementare	În curs de integrare, cu inițiative legislative

România are o digitalizare limitată, iar lucrătorii din economia gig nu sunt acoperiți automat de sistemul de asigurări sociale. Franța oferă acces digital extins la servicii sociale, dar reglementarea muncii pe platforme este încă în evoluție.

Germania este lider în digitalizarea administrativă, iar lucrătorii sunt automat înscrși în sistemul social prin angajator.

D. Provocări și tendințe

Țară	Provocări majore	Tendințe de reformă
România	Excluderea lucrătorilor atipici, subfinanțare	Extinderea bazei de contribuabili, digitalizare parțială
Franța	Fragmentarea regimurilor, presiune demografică	Simplificare administrativă, universalizare parțială
Germania	Costuri ridicate, integrarea lucrătorilor mobili	Automatizare, integrare AI, flexibilizare contribuții

Sistemele de asigurări sociale din România, Franța și Germania reflectă modele juridice și administrative distincte, dar toate se confruntă cu provocări similare în era 4.0: digitalizare, flexibilizarea muncii și mobilitatea transnațională. Germania se remarcă prin robustețea și automatizarea sistemului, Franța prin acoperirea extinsă și regimurile specializate, iar România prin nevoia urgentă de reformă și incluziune digitală.

IV. Necesitatea reformei sistemelor de asigurări sociale în era 4.0

„Nu putem construi viitorul cu unelte din trecut. Reforma socială trebuie să fie la fel de inteligentă ca tehnologia pe care o reglementează.” – *Anthony Giddens*

Revoluția industrială 4.0 a adus cu sine reconfigurarea profundă a pieței muncii, a relațiilor economice și a interacțiunii dintre cetățeni și instituțiile statului. În acest context, sistemele de asigurări sociale – concepute într-o epocă industrială tradițională – se confruntă cu provocări structurale care impun o reformă urgentă. Direcțiile esențiale de transformare sunt: extinderea bazei de contribuabili; universalizarea protecției sociale și digitalizarea administrației publice.

4.1. Extinderea bazei de contribuabili

Una dintre cele mai presante probleme ale sistemelor de asigurări sociale este scăderea numărului de contribuabili activi, cauzată de automatizare, munca pe platforme și creșterea formelor de ocupare atipice. După cum am văzut, lucrătorii din economia gig, freelanceri și prestatorii independenți nu sunt integrați automat în sistemele de contribuții, ceea ce generează dezechilibre bugetare și excludere socială³⁵.

Contracarea acestei realități este posibilă ca efect al introducerii unor forme de contribuție adaptate lucrătorilor digitali, inclusiv prin: (i) cotizații automate gestionate de platformele digitale care să rețină și să vireze contribuțiile sociale în numele prestatorilor³⁶; (ii) sisteme de microcontribuții proporționale cu venitul, aplicabile inclusiv în cazul activităților ocazionale sau cu timp parțial de muncă³⁷; (iii) reglementarea fiscală a algoritmilor de distribuție a muncii, astfel încât platformele să fie coresponsabile de finanțarea protecției sociale³⁸.

Această extindere nu presupune doar o ajustare tehnică, ci și o regândire a principiului solidarității, adaptat unei economii descentralizate și digitalizate.

4.2. Universalizarea protecției sociale

Modelul contributiv tradițional, bazat pe raportul de muncă stabil și pe cotizații salariale, devine tot mai inadecvat într-o economie flexibilă și fragmentată. În acest context, tot mai mulți specialiști propun trecerea la un model universal de protecție socială, finanțat din impozite generale³⁹.

³⁵ OECD, *op. cit.*, 2018,

³⁶ De Stefano, V., *Negotiating the Algorithm: Platform Work and Collective Rights*, International Labour Review, 2020.

³⁷ European Commission, *Platform Work and Social Protection*, Bruxelles, 2021.

³⁸ Zuboff, S., *op. cit.*, PublicAffairs, 2019.

³⁹ Atkinson, A. B., *Inequality: What Can Be Done?*, Harvard University Press, 2015.

Universalizarea presupune:

- Asigurarea unui pachet minim de protecție (sănătate, pensie de bază, indemnizație de șomaj) pentru toți cetățenii, indiferent de statutul profesional;
- Eliminarea condiționării accesului la beneficii de existența unui contract de muncă sau a unui istoric de contribuții;
- Crearea unui sistem de redistribuție fiscală echitabilă, care să permită finanțarea protecției sociale din surse multiple, inclusiv din taxarea capitalului digital și a profiturilor algoritmice⁴⁰.

Un exemplu relevant este conceptul de venit de bază universal, testat în Finlanda și analizat în mai multe state europene, care oferă o sumă lunară garantată tuturor cetățenilor, indiferent de activitatea economică⁴¹.

4.3. Digitalizarea administrației publice

Pentru ca reformele de fond să fie eficiente, este esențială modernizarea infrastructurii administrative. Digitalizarea nu este doar un instrument de eficiență, ci și o condiție pentru transparență, accesibilitate și reducerea birocrăției.

Direcții de acțiune:

- Implementarea tehnologiilor blockchain pentru gestionarea dosarelor de contribuții și distribuția beneficiilor, asigurând trasabilitate și securitate⁴²;
- Utilizarea inteligenței artificiale (AI) pentru evaluarea eligibilității, detectarea fraudelor și personalizarea serviciilor sociale⁴³;
- Migrarea către sisteme cloud pentru interoperabilitatea instituțiilor, acces rapid la date și reducerea costurilor administrative⁴⁴.

Estonia este un exemplu de succes în acest sens, oferind servicii publice complet digitalizate, inclusiv în domeniul protecției sociale, prin platforma e-Residency și sistemul X-Road⁴⁵.

Reforma sistemelor de asigurări sociale în era 4.0 nu mai poate fi amânată. Extinderea bazei de contribuabili, universalizarea protecției și digitalizarea administrației sunt direcții complementare care pot asigura sustenabilitatea și echitatea într-o societate aflată în plină transformare. Este nevoie de voință politică, colaborare interinstituțională și o viziune juridică adaptată realităților digitale.

V. Modele de integrare a lucrătorilor digitali în sistemele de asigurări sociale

Modelele nu trebuie copiate, ci înțelese. Estonia digitalizează, Germania reglementează, România trebuie să decidă. (n.a. din analiza comparativă)

⁴⁰ Piketty, T., *Capital and Ideology*, Harvard University Press, 2020.

⁴¹ Standing, G., *Basic Income: And How We Can Make It Happen*, Penguin Books, 2017.

⁴² World Bank, *Blockchain for Social Protection*, 2022.

⁴³ Eubanks, V., *Automating Inequality*, St. Martin's Press, 2018.

⁴⁴ UNDP, *Digital Public Infrastructure for Inclusive Development*, 2023.

⁴⁵ Republic of Estonia, *e-Residency and Digital Governance*, 2024.

Revoluția digitală a generat o nouă categorie de lucrători: *freelanceri*, prestatori independenți și colaboratori pe platforme digitale. Aceștia nu se încadrează în tiparele tradiționale ale raportului de muncă, ceea ce provoacă dificultăți juridice și administrative în privința protecției sociale. În acest context, statele europene adoptă strategii diferite pentru a reglementa și include aceste categorii în sistemele de asigurări sociale. Analiza de față compară trei modele distincte: Estonia – pionier în digitalizare; Germania – reglementator activ al muncii pe platforme; și România – aflată în etapa incipientă a reformei.

5.1. Estonia – e-Residency și protecție socială digitală

Estonia este recunoscută ca lider global în guvernarea digitală. Prin programul e-Residency, statul oferă cetățenilor non-estonieni posibilitatea de a înființa firme, accesa servicii administrative și interacționa cu instituțiile publice complet online⁴⁶.

În domeniul protecției sociale, Estonia a integrat:

- Sistemul X-Road, care permite interoperabilitatea între instituții (fisc, sănătate, pensii) și accesul în timp real la datele personale⁴⁷;
- Contribuții automatizate pentru antreprenori și freelanceri, gestionate prin platforme digitale guvernamentale;
- Acces universal la servicii sociale, inclusiv pentru e-rezidenți, în anumite condiții fiscale.

Modelul estonian se bazează pe transparență, eficiență și incluziune digitală, oferind un cadru flexibil pentru lucrătorii din economia digitală. Totuși, provocarea rămâne în extinderea protecției sociale pentru cei care nu au statut de rezident fiscal estonian.

5.2. Germania – reglementarea muncii pe platforme

Germania adoptă o abordare regulatorie activă, recunoscând specificul muncii digitale și încercând să o integreze în sistemul clasic de protecție socială. Începând cu 2021, autoritățile germane au impus:

- Obligații de raportare pentru platformele digitale privind activitatea colaboratorilor⁴⁸;
- Contribuții sociale proporționale, inclusiv la pensii și sănătate, pentru lucrătorii care depășesc un anumit prag de venit;
- Recunoașterea raportului de muncă în cazurile în care platforma exercită control asupra activității (ex. algoritmi de alocare, evaluare, tarificare)⁴⁹.

Germania se bazează pe principiul subsidiarității și solidarității, încercând să mențină echilibrul între flexibilitatea muncii digitale și responsabilitatea socială. Deși sistemul este complex și birocratic, el oferă protecție extinsă pentru lucrătorii activi pe termen lung.

⁴⁶ Republic of Estonia, *e-Residency Program Overview*, 2024.

⁴⁷ Estonian Information System Authority, *X-Road Architecture*, 2023.

⁴⁸ Bundesministerium für Arbeit und Soziales, *Digital Platforms and Social Security*, Berlin, 2022.

⁴⁹ CJUE, C-434/15, *Uber France*, hotărâre din 20 decembrie 2017.

5.3. România – lacune legislative și excludere sistemică

România se află într-o etapă incipientă în ceea ce privește reglementarea muncii digitale. După cum am mai arătat, în prezent: (i) lucrătorii pe platforme nu beneficiază de protecție socială decât dacă încheie contracte individuale de muncă sau se înregistrează ca PFA⁵⁰; (ii) nu există obligații clare pentru platforme privind contribuțiile sociale sau raportarea activității colaboratorilor; (iii) digitalizarea administrației este parțială, iar accesul la servicii sociale online este limitat și fragmentat.

Această situație generează excludere socială pentru o categorie tot mai numeroasă de lucrători, care nu contribuie la sistemul public și nu beneficiază de protecție în caz de boală, șomaj sau pensionare. În plus, lipsa unei reglementări clare favorizează evaziunea fiscală și precarizarea muncii.

Analiză comparativă

Aspect	Estonia	Germania	România
Digitalizare administrativă	Completă, interoperabilă	Extinsă, dar fragmentată	Parțială, cu acces limitat
Reglementare muncă digitală	Indirectă, prin e-Residency	Directă, prin legislație	Inexistentă sau ambiguă
Obligații platforme digitale	Nu sunt impuse direct	Raportare și contribuții	Nicio obligație legală
Protecție lucrători gig	Parțială, prin statut fiscal	Extinsă, condiționată de venit	Limitată la PFA și CIM
Acces la servicii sociale	Automatizat, online	Integrat, dar birocratic	Manual, cu interacțiune fizică

Cele trei modele reflectă abordări diferite ale statului față de transformările digitale:

- Estonia oferă un model tehnologic avansat, dar cu limitări în acoperirea universală;
- Germania prioritizează reglementarea și responsabilitatea socială, cu un sistem robust, dar complex;
- România se confruntă cu lacune legislative și administrative, necesitând reforme urgente pentru a evita excluderea socială a lucrătorilor digitali.

În era 4.0, protecția socială nu mai poate fi legată exclusiv de raportul de muncă tradițional, clasic. Este nevoie de redefinirea raportului juridic de muncă, de extinderea contribuțiilor și de digitalizarea completă a administrației publice pentru a construi un sistem echitabil și sustenabil.

⁵⁰ Legea nr. 227/2015 privind Codul Fiscal, art. 148–153; INS România, *Munca pe platforme digitale*, 2023.

5.4. Bune practici – modele de protecție socială și politici sociale

Criteriu	Modelul nordic	Germania	Uniunea Europeană
Principiu de bază	Universalitate	Contributivitate	Subsidiaritate și coordonare
Exemplu de politică socială	Alocație universală pentru copii (Suedia)	Pensia de bază garantată (<i>Grundsicherung</i>)	Pilonul European al Drepturilor Sociale
Digitalizare	Dosar digital de sănătate (Danemarca)	e-Pension tracking system	Portalul european EURES pentru mobilitate
Educație și formare	Educație gratuită până la nivel universitar	Sistem dual de formare profesională	Erasmus+ și Upskilling Pathways
Sănătate	Acces universal, finanțat din impozite	Asigurare obligatorie prin <i>Krankenkassen</i>	Sprijin pentru convergența sistemelor de sănătate
Piața muncii	Flexicuritate (Danemarca) – combinație între flexibilitate și protecție	Hartz IV – reforme ale pieței muncii	Inițiativa pentru locuri de muncă pentru tineri
Incluziune socială	Servicii integrate pentru grupuri vulnerabile	Sprijin pentru familii monoparentale	Fondul Social European+ (FSE+)
Echitate intergenerațională	Pensii publice sustenabile și redistributive	Reforma pensiilor (<i>Riesterrente</i> , 2001)	Recomandări privind sustenabilitatea demografică
Portabilitate drepturi	Limitată (națională)	Bilaterală (UE și non-UE)	Reglementarea 883/2004 privind coordonarea sistemelor
Provocări actuale	Costuri ridicate, îmbătrânire	Îmbătrânirea populației, migrație	Divergențe între state, implementare neuniformă
Inovații recente	Automatizarea serviciilor publice	Digitalizarea administrației sociale	Garanția pentru copii și Pilonul Social 2021

Tabel comparativ: Date statistice privind asigurările sociale

Indicator	Modelul nordic	Germania	Uniunea Europeană (medie)
Cheltuieli publice pentru protecție socială (% PIB)	25–30% (Suedia, Danemarca)	~24%	~22%
Cheltuieli pentru sănătate (% PIB)	10–11%	~11,7%	~10%
Acoperire populație cu asigurare de sănătate	100% (universală)	~85% public, 15% privat	~95% (variază între state)

Indicator	Modelul nordic	Germania	Uniunea Europeană (medie)
Contribuții angajat/angajator la sănătate	Finanțare prin impozite	50/50 angajat–angajator	Mix între contribuții și impozite
Speranța de viață (2023)	~82 ani	~81 ani	~80 ani
Rata de risc de sărăcie după transferuri sociale	Sub 10%	~15%	~17%
Grad de digitalizare în servicii sociale	Ridicat (e-health, e-ID)	Mediu (în extindere)	Variabil (în creștere)
Cheltuieli administrative (% din costuri totale)	~3–5%	~5–7%	~6–8%
Grad de încredere în instituțiile sociale	Peste 70%	~60%	~50% (media UE)

Observații: (i) **Modelul nordic** se remarcă prin universalitate, eficiență administrativă și un grad ridicat de digitalizare; (ii) **Germania** are un sistem mixt, cu performanțe medicale ridicate, dar costuri administrative mai mari; (iii) **Uniunea Europeană** oferă un cadru de coordonare, însă implementarea variază semnificativ între statele membre.

Rezultatele indică faptul că simpla adaptare a sistemelor existente nu este suficientă pentru a răspunde provocărilor viitoare. Este necesară o reinventare instituțională care să permită o guvernare mai flexibilă, transparentă și centrată pe cetățean. Modelele nordice oferă exemple de succes în integrarea digitalizării cu universalitatea serviciilor sociale⁵¹, în timp ce reformele germane evidențiază importanța echității intergeneraționale⁵².

În România, provocările sunt accentuate de fragmentarea pieței muncii și de nivelul scăzut de încredere în instituții. Astfel, o reformă coerentă trebuie să includă atât măsuri de adaptare tehnică, cât și transformări instituționale profunde.

VI. Reforma sistemelor de asigurări sociale în era digitală. Propuneri legislative și implicații privind sustenabilitatea bugetară

„Algoritmii nu sunt neutri. Ei reflectă alegerile noastre politice, morale și juridice.” – *Cathy O’Neil*

Transformările aduse de revoluția 4.0 impun regândirea profundă a sistemelor de protecție socială. Automatizarea, munca pe platforme și mobilitatea digitală au diminuat capacitatea statului de a colecta contribuții sociale prin mecanismele tradiționale. În acest context, reforma nu este doar o opțiune, ci o necesitate strategică. Pentru ca această reformă să fie viabilă, ea trebuie să fie însoțită de măsuri legislative coerente și de o analiză riguroasă a impactului bugetar.

⁵¹ Nordic Council of Ministers (2022). *op. cit.*

⁵² Bundesministerium für Arbeit und Soziales (2021). *Rentenpolitik in Deutschland*.

6.1. Propuneri legislative pentru integrarea lucrătorilor digitali

A. Reglementarea platformelor digitale ca entități contributive: prin introducerea unei obligații legale pentru platformele digitale de a reține și vira contribuții sociale în numele colaboratorilor care depășesc un prag minim de activitate (ex. 500 euro/lună); crearea unui registru național al platformelor active în România, cu obligații de raportare lunară către ANAF și CNPP. Franța spre exemplu a introdus obligații de raportare pentru platformele de livrare și transport, iar Germania impune contribuții proporționale pentru lucrătorii activi pe termen lung⁵³. Germania intenționează să taxeze platformele digitale cu 10%, fapt ce va determina și raportarea activității acestora.

B. Instituirea unui statut juridic de „lucrător digital” prin: definirea legală a „lucrătorului digital” ca persoană care prestează activități economice prin intermediul platformelor, fără a fi angajat sau PFA; atribuirea automată a unui cod fiscal și a unui cont de contribuții sociale gestionat digital, cu acces la pensie minimă, asigurare de sănătate și indemnizație de șomaj.

C. Crearea unui fond național de protecție socială digitală. Fondul ar fi alimentat din: (i) microcontribuții automate de la platforme (ex. 1–2% din valoarea fiecărei tranzacții); (ii) taxe pe algoritmi și pe utilizarea datelor personale în scop comercial⁵⁴; (iii) redistribuirea unei părți din impozitul pe profit al companiilor tech.

6.2. Sustenabilitatea bugetară: provocări și soluții

A. Provocări

- Scăderea contribuțiilor salariale: automatizarea și munca flexibilă reduc baza tradițională de contribuabili⁵⁵;
- Creșterea presiunii demografice: îmbătrânirea populației și migrația tinerilor afectează raportul activ/inactiv⁵⁶;
- Fragmentarea veniturilor: lucrătorii digitali au venituri variabile, greu de urmărit și impozitat.

B. Soluții

1. *Diversificarea surselor de finanțare* prin: (i) introducerea unor taxe digitale pe tranzacții online, publicitate algoritmică și utilizarea datelor personale; (ii) crearea unui sistem mixt de finanțare: contribuții + impozite generale + taxe pe capital digital. Sursele respective ar contribui la înființarea fondului național de protecție socială digitală (q.v. *supra*);

2. *Automatizarea colectării contribuțiilor* prin: (i) utilizarea *blockchain* pentru trasabilitatea veniturilor și a contribuțiilor; (ii) implementarea unui sistem AI care să identifice automat activitățile economice eligibile pentru contribuție și să emită notificări fiscale.

⁵³ Bundesministerium für Arbeit und Soziales, *Digital Platforms and Social Security*, Berlin, 2022.

⁵⁴ Piketty, T., *Capital and Ideology*, Harvard University Press, 2020.

⁵⁵ OECD, *The Future of Social Protection*, 2018.

⁵⁶ Eurostat, *Population Structure and Ageing*, 2024.

3. *Reechilibrarea cheltuielilor sociale* prin: (i) redirecționarea fondurilor către protecție preventivă (educație digitală, sănătate publică, reconversie profesională); (ii) introducerea unui plafon de sustenabilitate pentru fiecare tip de beneficiu, corelat cu evoluția PIB și a veniturilor fiscale.

Exemplu de simulare bugetară (România):

Dacă 500 000 de lucrători digitali ar contribui cu o medie de 300 lei/lună, fondul ar acumula anual: $500\,000 \times 300 \times 12 = 1,8$ miliarde de lei, echivalentul a peste 10% din bugetul CNPP pentru pensii minime⁵⁷. Această sumă ar putea acoperi:

- Pensii minime pentru 200 000 de persoane;
- Asigurări de sănătate pentru 300 000 de lucrători;
- Indemnizații de șomaj pentru 100 000 de cazuri temporare.

Reforma sistemelor de asigurări sociale în era 4.0 trebuie să fie inclusivă, digitală și sustenabilă. Propunerile legislative privind reglementarea platformelor, definirea statutului de lucrător digital și crearea unui fond dedicat pot transforma protecția socială într-un instrument adaptat realităților economice actuale. Sustenabilitatea bugetară este o provocare care poate fi depășită prin inovație fiscală, digitalizare și solidaritate extinsă, nu un obstacol care blochează creșterea economică și îmbunătățirea constantă a protecției sociale și ridicarea nivelului bunăstării în ansamblu.

Reiterăm că transformările aduse de digitalizare, automatizare și inteligență artificială au generat o criză de adaptare pentru sistemele de protecție socială, or ignorarea sau, la fel de grav, stoparea acestor transformări devin surse reale ale agravării disfuncționalităților sociale de natură să creeze tensiuni sociale majore. În egală măsură, tergiversarea elaborării și aplicării proiectelor de adaptare și reinventare a acestor sisteme ar conduce la izolarea treptată de parcursul dezvoltării integrate al economiei europene și globale: rezultatul ar fi expunerea crescută la amenințările reprezentate de fragmentarea fluxurilor de finanțare, producție, distribuție și aprovizionare ale economiei naționale și, în cele din urmă, ar afecta stabilitatea și securitatea țării.

Structurate în jurul raportului de muncă stabil și al contribuțiilor salariale, aceste sisteme se confruntă cu o realitate economică fluidă, descentralizată și algoritmică. În acest context, se impune o reflecție profundă asupra modelului de protecție socială, a rolului statului și a implicațiilor etice ale tehnologiei în distribuția beneficiilor.

6.3. Modelul universal vs modelul contributiv

Sistemele de protecție socială din Europa au fost construite pe baza modelului contributiv: cetățenii beneficiază de servicii sociale proporțional cu contribuțiile lor, în cadrul unui raport de muncă formal. Acest model a funcționat eficient în epoca industrială, dar devine tot mai inadecvat în era digitală, unde munca este flexibilă, fragmentată și adesea informală⁵⁸.

⁵⁷ Ministerul Muncii și Solidarității Sociale, *Bugetul CNPP 2025*, București.

⁵⁸ Atkinson, A. B., *Inequality: What Can Be Done?*, Harvard University Press, 2015.

Unii autori, precum Anthony Atkinson și Guy Standing, susțin trecerea la un **model universal**, în care protecția socială este garantată tuturor cetățenilor, indiferent de statutul profesional sau de istoricul de contribuții⁵⁹. Argumentele în favoarea acestui model includ:

- **Digitalizarea veniturilor:** este tot mai dificil să se urmărească contribuțiile individuale în contextul muncii pe platforme, freelancing și microactivități⁶⁰;
- **Inechitatea sistemului contributiv:** lucrătorii care prestează munca în forme atipice, femeile, tinerii și migranții sunt adesea excluși sau slab protejați;
- **Simplificarea administrativă:** sistemul universal ar reduce birocrăția și costurile de gestionare.

Modelul universal poate fi finanțat din impozite generale, taxe pe capital digital și redistribuție fiscală progresivă. Deși implică o schimbare de paradigmă, el oferă o soluție sustenabilă într-o economie postindustrială.

6.4. Rolul statului în era digitală

Digitalizarea nu doar transformă economia, ci și **redefinește rolul statului**. În trecut, statul era principalul garant al echității sociale, prin reglementare, redistribuție și furnizarea de servicii publice. Astăzi, algoritmi, platformele și corporațiile tech devin actori economici dominanți, influențând accesul la muncă, venituri și chiar la servicii sociale⁶¹.

Această evoluție impune, în opinia noastră, o **recalibrare a funcției statului**, astfel:

- **De la administrator la arbitru:** statul trebuie să reglementeze algoritmi, să impună transparență și să protejeze cetățenii de discriminare digitală;
- **De la furnizor la garant:** într-o economie descentralizată, statul nu mai poate furniza direct toate serviciile, dar trebuie să garanteze accesul echitabil la ele;
- **De la pasiv la proactiv:** statul trebuie să anticipeze riscurile tehnologice și să creeze mecanisme de protecție adaptate noilor forme de vulnerabilitate.

Reforma protecției sociale nu poate fi separată de reforma guvernării. Este nevoie de o **guvernare digitală etică**, centrată pe drepturi, incluziune și responsabilitate algoritmică.

6.5. Etica algoritmică în distribuția beneficiilor sociale

Utilizarea inteligenței artificiale în evaluarea eligibilității pentru beneficii sociale promite eficiență, rapiditate și reducerea fraudei. Totuși, această automatizare ridică probleme majore de **transparență, echitate și responsabilitate**⁶².

⁵⁹ Standing, G., *Basic Income: And How We Can Make It Happen*, Penguin Books, 2017.

⁶⁰ OECD, *Taxing the Digital Economy*, 2021.

⁶¹ Zuboff, S., *op. cit.*, PublicAffairs, 2019.

⁶² Eubanks, V., *Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police, and Punish the Poor*, St. Martin's Press, 2018.

Cazuri documentate în SUA și Europa au arătat că algoritmiile pot: (i) **discrimina indirect** pe baza datelor istorice (ex. scoruri de risc mai mari pentru persoane din medii defavorizate); (ii) **exclude automat** persoane care nu se încadrează în tipare statistice, dar au nevoi reale; (iii) **funcționa opac**, fără ca cetățenii să înțeleagă criteriile de evaluare sau să poată contesta deciziile⁶³.

Etica algoritmică impune: (i) **transparență decizională**, respectiv cetățenii trebuie să aibă acces la logica algoritmică și la explicații clare; (ii) **audit extern**, algoritmiile utilizați în distribuția beneficiilor sociale trebuie verificați periodic de instituții independente; (iii) **dreptul la intervenție umană**, deciziile automate trebuie să poată fi revizuite de un funcționar uman, în cazuri contestate.

Virginia Eubanks, în lucrarea sa *Automating Inequality*, citată anterior, arată cum tehnologia poate amplifica inegalitățile sociale dacă nu este reglementată etic și democratic.

În concluzie, reforma protecției sociale în era digitală nu este doar o chestiune tehnică, ci una profund politică și etică. Trecerea la un model universal, redefinirea rolului statului și reglementarea algoritmilor sunt condiții esențiale pentru construirea unui sistem echitabil, sustenabil și adaptat realităților secolului XXI. În lipsa acestor transformări, riscul este ca digitalizarea să devină un vector de excludere, nu de incluziune. Era 4.0 impune o regândire profundă a paradigmei juridice a asigurărilor sociale. Adaptarea normelor la noile realități tehnologice este o necesitate practică și o obligație morală. Reforma trebuie să fie juridică, tehnologică și etică, pentru a asigura o protecție socială echitabilă și sustenabilă în secolul XXI.

Revoluția digitală nu transformă doar economia și piața muncii, ci provoacă o reconfigurare fundamentală a paradigmelor juridice și sociale care stau la baza statului de drept. Sistemele de protecție socială, construite în epoci industriale, se dovedesc tot mai puțin capabile să răspundă nevoilor unei societăți în care munca este flexibilă, descentralizată și mediată de algoritmi.

Reconsiderarea modelului de protecție socială. Trecerea de la un model contributiv, dependent de raportul de muncă formal, la un model universal, finanțat din impozite generale, nu mai este o utopie ideologică, ci poate deveni o necesitate practică. Într-o economie în care milioane de oameni lucrează în afara contractelor tradiționale/clasice, excluderea lor din sistemele de protecție socială amplifică inechitățile și, mai mult, subminează coeziunea socială și sustenabilitatea bugetară pe termen lung. Modelul universal oferă o soluție de incluziune, simplificare administrativă și adaptabilitate; conceperea și aplicarea lui presupun regândire fiscală profundă, redistribuție echitabilă a resurselor și asumare politică vizionară și curajoasă.

Redefinirea rolului statului. Insistăm că, în era digitală, statul nu mai poate fi un simplu administrator al contribuțiilor și beneficiilor. El trebuie să devină un **arbitru al echității algoritmice**, un garant al accesului echitabil la resurse și un

⁶³ AlgorithmWatch, *Automated Decision-Making in the EU*, 2022.

reglementator al noilor forme de putere economică – platformele, algoritmi, corporațiile tech. Această redefinire presupune guvernarea digitală etică, transparentă și centrată pe cetățean. **Statul trebuie să reglementeze nu doar munca, ci și logica algoritmică ce distribuie oportunități, venituri și servicii sociale.**

Etica algoritmică: între eficiență și drepturi. Automatizarea distribuției beneficiilor sociale prin inteligență artificială poate aduce eficiență și reducerea fraudei, dar implică riscuri majore de discriminare, opacitate și excludere. Algoritmi nu sunt neutri: ei reflectă alegeri politice, prejudecăți istorice și logici comerciale. Pentru ca tehnologia să servească echitatea, este esențial ca sistemele automate să fie transparente, auditate și supuse controlului democratic. Dreptul la explicație, la contestare și la intervenție umană trebuie să fie garantat în orice sistem digital de protecție socială.

Direcții viitoare. Reforma protecției sociale în era 4.0 nu poate fi fragmentară. Ea trebuie să fie: (i) **juridică** – prin redefinirea statutului de lucrător și extinderea cadrului legal; (ii) **fiscală** – prin diversificarea surselor de finanțare și taxarea economiei digitale; (iii) **tehnologică** – prin digitalizarea completă a administrației și reglementarea algoritmilor; (iv) **etică** – prin garantarea drepturilor cetățenești în fața deciziilor automate. Doar printr-o abordare integrată, multidisciplinară și centrată pe demnitatea umană, protecția socială poate rămâne relevantă, echitabilă și sustenabilă într-o societate digitală

VII. Epilog

„Protecția socială nu trebuie să urmeze economia. Trebuie să o corecteze”. –
Thomas Piketty

Examinarea situației și perspectivelor asigurărilor sociale în era digitală evidențiază realitatea incontestabilă a discrepanței în creștere dintre sistemele de protecție socială, așa cum au fost concepute în epoca industrială, și structura economică și socială emergentă. Reforma profundă, multidimensională și urgentă este o provocare care depășește dimensiunea administrativă și/sau sectorială îngustă concepută ca abordare separată a diverselor domenii ale economiei: este imperativă proiectarea ei ca oportunitate istorică de a construi un sistem mai echitabil, mai flexibil și mai uman. Este momentul ca solidaritatea să fie reimaginată, nu abandonată.

7.1. Solidaritate regândită: protecția socială ca infrastructură democratică a viitorului

Viitorul asigurărilor sociale nu va fi determinat doar de evoluțiile tehnologice, ci mai ales de opțiunile politice, juridice și morale pe care le vom face ca societate. Într-o epocă în care munca devine tot mai fragmentată, iar riscurile sociale sunt tot mai personalizate, protecția socială trebuie să se transforme dintr-un mecanism reactiv într-o infrastructură proactivă de incluziune, echitate și reziliență.

Această transformare presupune abandonarea paradigmei contributive rigide și adoptarea unui model mixt, în care drepturile sociale sunt garantate universal, iar contribuțiile sunt adaptate la realitatea economică digitală. Statul trebuie să își asume un rol activ în reglementarea algoritmilor, în protejarea cetățenilor de discriminarea automatizată și în asigurarea transparenței deciziilor sociale. Tehnologia trebuie să amplifice solidaritatea, nu să o înlocuiască, după cum trebuie să servească cetățeanul, nu să-l judece în tăcere.

Mai mult, sustenabilitatea bugetară nu poate fi separată de sustenabilitatea socială. Investițiile în protecție socială nu sunt costuri, ci garanții ale stabilității democratice. În fața incertitudinii viitorului, asigurările sociale trebuie să devină un spațiu de siguranță atât financiară, cât și existențială: un pact colectiv prin care societatea își reafirmă angajamentul față de fiecare individ.

Viitorul asigurărilor sociale presupune o reconstrucție a contractului social. Între eficiență tehnologică și echitate socială, între sustenabilitate financiară și solidaritate intergenerațională, se conturează o nouă viziune a protecției sociale: adaptabilă, incluzivă și anticipativă. Între adaptarea la realitățile demografice și economice și reinventarea modului în care statul interacționează cu cetățenii, se conturează nevoia urgentă și în creștere de **reformă strategică**. România are oportunitatea de a transforma vulnerabilitățile în catalizatori ai inovației sociale, dacă va investi în **guvernanță anticipativă, digitalizare și solidaritate activă**.

7.2. Recomandări strategice pentru consolidarea sistemului de asigurări sociale în România

În lumina provocărilor structurale și a tendințelor internaționale analizate, România are nevoie de o abordare integrată, centrată pe eficiență, echitate și anticipare. Mai jos propunem câteva recomandări concrete, însoțite de exemple de bune practici deja implementate sau în curs de derulare:

A. Crearea unui sistem hibrid de protecție socială. Recomandare: combinarea asigurărilor obligatorii cu cele voluntare, adaptate profilului de risc al cetățeanului. În Suedia, alocațiile universale sunt completate de pensii ocupaționale voluntare, gestionate prin fonduri private reglementate.

B. Digitalizarea completă a serviciilor sociale. Recomandare: introducerea unui ecosistem digital integrat pentru gestionarea contribuțiilor, dosarelor și accesului la servicii. Danemarca utilizează dosarul digital de sănătate (Sundhed.dk), care permite cetățenilor să acceseze istoricul medical, programări și rețete online.

În România platforma PIAS a CNAS trebuie extinsă și stabilizată, cu interfețe prietenoase și interoperabilitate cu alte instituții.

C. Portabilitatea drepturilor sociale în spațiul european. Recomandare: alinierea completă la Regulamentul 883/2004 privind coordonarea sistemelor de securitate socială. Portalul EURES facilitează mobilitatea forței de muncă și accesul la informații despre drepturile sociale în UE.

România ar trebui să dezvolte un sistem de informare și consiliere pentru lucrătorii români din diaspora, cu sprijinul atașatilor sociali.

D. Dezvoltarea centrelor de incluziune socială. Recomandare: extinderea rețelei de centre comunitare care oferă servicii integrate: consiliere, formare, sprijin pentru angajare.

Proiectul „Centrele de Incluziune Socială” implementat de Institutul pentru Politici Sociale⁶⁴ a facilitat participarea pe piața muncii a grupurilor vulnerabile.

E. Guvernanță anticipativă și evaluare continuă. Recomandare: instituțiile sociale trebuie să adopte mecanisme de anticipare a riscurilor și de evaluare a impactului politicilor.

Ghidul de bune practici în monitorizarea și evaluarea politicilor sociale⁶⁵ propus de CLNR include metodologii pentru măsurarea efectelor directe și indirecte ale intervențiilor publice.

F. Stimularea economiei sociale. Recomandare: sprijinirea întreprinderilor sociale ca instrumente de incluziune și inovare socială.

Proiectul „PROGRESSIO” derulat în regiunile Nord-Vest și Sud-Vest Oltenia a oferit sprijin pentru dezvoltarea economiei sociale prin fonduri europene⁶⁶.

În concluzie, considerăm că protecția socială a viitorului nu va fi despre ce pierdem, ci despre ce alegem să păstrăm: demnitatea, solidaritatea și dreptul fiecăruia de a fi și a conta.

⁶⁴ Disponibil la <https://politicisociale.ro>

⁶⁵ Ghid de bune practici în monitorizarea politicilor sociale – CLNR, disponibil la <https://www.clnr.ro>

⁶⁶ <https://politicisociale.ro> – Proiecte 2025 și exemple de bune practici.

**NECESITATEA UNEI REGLEMENTĂRI NAȚIONALE EFICIENTE
A CONTESTĂȚIEI PRIVIND DURATA PROCESULUI PENAL –
CONSECINȚĂ A MODIFICĂRILOR PRESCRIPTIEI
RĂSPUNDERII PENALE**

[The Need for Effective National Regulation of Challenges Regarding the Duration
of Criminal Proceedings – A Consequence of Amendments to the Statute of
Limitations for Criminal Liability]

II

dr. Versavia BRUTARU*, Raul-Alexandru NESTOR**

Abstract: *Although at least declarative, in a century of rapid progress and digitized procedures for access to justice, any national legislator would wish to avoid regulations that impose significant time-frames for resolving cases, since time-consuming judicial proceedings require financial support from a much broader spectrum of taxpayers than just those directly involved as litigants, we observe that courts are increasingly handling more complex cases, where a fair and equitable solution demands an investigation spanning considerable periods of time. Before 1989, under a regime where private property was not a recognized category in the domestic legislative framework, and disputes with a foreign element were truly exceptional, procedures did not require significant time-frames to reach a final verdict. However, the transition to an economy based on trade and free enterprise has necessitated substantial changes to procedural norms.*

Keywords: *Procedures; Reasonable Time; Criminal Trial; Statute of Limitations for Criminal Liability*

III. Moduri de reglementare a recursului în accelerarea procedurii în alte sisteme de drept

III. a) Disfuncționalități constatate în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului – cauza Kudla vs Polonia, cauza Šoć vs Croația.

Cazurile cu o durată mai lungă formează primul domeniu pentru care Curtea a emis *hotărâri-pilot* care abordează nu circumstanțele unui caz particular, ci mai degrabă noțiunea de încălcare sistematică din țara în cauză (*Kudla c. Poloniei*,

* Cercetător științific III, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu”, Academia Română, Lect.univ., ORCID:0000-0002-3445-257x; e-mail: versavia_brutaru@icj.ro; versavia.brutaru@ueb.education; bversavia@gmail.com

** Judecător, Tribunalul București; e-mail: raulalexandrunestor@yahoo.com

§§119–131). O obligație pozitivă în temeiul articolului 13 al Convenției determină statul să creeze o cale de atac pentru orice caz, civil sau penal, pentru a permite accelerarea unei proceduri de lungă durată în temeiul articolului 6 (*Kudla*). Începutul perioadei, care urmează să fie luată în considerație în scopul îndeplinirii cerinței privind „termenul rezonabil”, (într-o cauză penală) este determinată de: data la care „acuzarea” a fost notificată, de exemplu, data de începere a acțiunilor de investigare în care se indică reclamantul în calitate de bănuț, cu excepția cazului în care situația reclamantului a fost afectată în mod substanțial înainte de formularea „acuzării” – caz în care data arestării, căutării sau interogării, chiar și în calitate de martor, ar putea fi considerată ca o dată de inițiere a cauzei (*Eckle*, §§73–74)¹.

a¹) *Cauza Kudla vs Polonia* (2000). *Contextul cauzei*: Reclamantul, domnul Kudla, a fost arestat preventiv în 1991 sub acuzația de fraudă și deținut pentru o perioadă de peste șase ani, până la pronunțarea hotărârii definitive. Acesta a invocat faptul că *durata procedurilor penale a fost excesivă* și că dreptul său la libertate și la un *proces echitabil* a fost grav afectat. Totodată, reclamantul a susținut că nu dispunea de niciun *remediu efectiv* în dreptul polonez pentru a contesta aceste întârzieri sau pentru a obține despăgubiri. În acest context, Curtea a constatat *durata excesivă a procedurii* (art. 6 §1 CEDO), arătând că *peste șase ani de judecată* depășesc în mod evident un termen rezonabil, având în vedere complexitatea medie a cauzei și comportamentul autorităților.

Lipsa unui remediu efectiv (art. 13 CEDO): într-un punct de cotitură jurisprudențială, Curtea a subliniat că art. 13 presupune existența unor mecanisme interne prin care justițiabilii să poată denunța tergiversarea proceselor și să obțină fie accelerarea acestora, fie o compensație. În Polonia nu existau astfel de căi de atac. Curtea a mai constatat și un *efect structural*: hotărârea *Kudla* a avut un impact major, *stabilind pentru prima dată obligația pozitivă a statelor de a asigura remedii efective în fața duratei excesive a proceselor, nu doar simpla constatare a încălcării*.

Disfuncționalități identificate: întârzieri sistemice și nejustificate în soluționarea cauzelor penale; lipsa unor mecanisme interne de plângere, fie de natură preventivă (pentru accelerarea procedurii), fie compensatorie (pentru repararea prejudiciului); probleme structurale la nivel național privind gestionarea duratei proceselor, ceea ce afecta drepturile fundamentale.

a²) *Cauza Šoć vs Croația* (2010). Reclamantul, domnul Šoć, a fost inculpat într-o procedură penală desfășurată în Croația, care a durat peste șapte ani. Acesta a invocat faptul că *durata excesivă a procedurii* i-a încălcat drepturile garantate de Convenție și că nu dispunea de un remediu efectiv pentru a accelera procesul sau pentru a obține reparații, susținând că procedura penală împotriva sa a durat excesiv de mult și că nu a avut o cale efectivă pentru a contesta această situație.

Curtea a constatat *durata excesivă a procedurii* (art. 6 §1 CEDO): peste șapte ani de judecată, în lipsa unor circumstanțe excepționale, reprezintă o încălcare a principiului termenului rezonabil². *Ineficiența căilor de atac* (art. 13 CEDO):

¹ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57476%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57476%22]})

² CEDO, *Šoć vs Croația*, Hotărârea din 9 octombrie 2010, § 76.

reclamantul nu a beneficiat de niciun remediu intern efectiv. Deși Croația adoptase anumite măsuri legislative, acestea nu produceau rezultate concrete, fiind considerate pur formale³.

Disfuncționalități identificate: întârzierea în soluționarea cauzei: procedura penală a durat peste 7 ani, ceea ce Curtea a considerat disproporționat și nejustificat; ineficiența căilor interne de atac: reclamantul nu a beneficiat de un remediu intern eficient pentru a accelera procedura sau a obține reparații; persistența unei probleme structurale: chiar după *Kudła*, Croația (și alte state) nu implementaseră încă mecanisme eficiente pentru respectarea termenului rezonabil, ceea ce a dus la repetarea încălcărilor. Hotărârea a evidențiat că, la un deceniu după *Kudła*, multe state încă nu implementaseră pe deplin obligația de a asigura remedii efective. Așadar, procedurile penale excesiv de lungi, lipsa unor căi de atac efective, chiar și după reforme legislative, recurența unei probleme structurale de ordin național, ce afecta eficiența sistemului judiciar croat, au fost considerate de Curte ca fiind grave disfuncționalități.

Sintetizând, din scurta analiză a celor două cauze, observăm o serie de disfuncționalități identificate în jurisprudența CEDO privind durata procedurilor.

1. *Întârzieri sistemice și nejustificate în soluționarea cauzelor penale*

O primă disfuncționalitate fundamentală identificată de Curte se referă la durata excesivă a procedurilor penale. În cauza *Kudła vs Polonia*, reclamantul a fost deținut preventiv timp de mai bine de șase ani, în așteptarea unei hotărâri definitive. În cauza *Šoć vs Croația*, durata procesului penal a depășit șapte ani. În ambele situații, Curtea a considerat că asemenea intervale de timp contravin în mod evident exigențelor termenului rezonabil prevăzut de art. 6 §1 CEDO.

Durata procesului nu este analizată în *abstract*, ci prin raportare la trei criterii constante stabilite în jurisprudența Curții: (i) complexitatea cauzei, (ii) comportamentul reclamantului și (iii) diligența autorităților naționale. Atât în cauza *Kudła*, cât și în cauza *Šoć*, Curtea a reținut că dosarele nu prezentau o complexitate deosebită care să justifice tergiversarea, iar comportamentul reclamantilor nu a contribuit la prelungirea proceselor. Întârzierea era cauzată în principal de lipsa de celeritate a autorităților – fie prin amânări repetate, fie prin neglijență administrativă.

Această disfuncționalitate nu are doar un impact procedural, ci și consecințe directe asupra drepturilor fundamentale. Prelungirea excesivă a detenției preventive încalcă dreptul la libertate, consacrat de art. 5 din Convenție. Totodată, durata nejustificat de mare a procesului afectează încrederea cetățenilor în funcționarea justiției și compromite însăși ideea de proces echitabil.

2. *Lipsa unor mecanisme interne de plângere (remedii preventive și compensatorii)*

O a doua disfuncționalitate majoră relevată de Curte constă în inexistența unor căi de atac eficiente la nivel național pentru a contesta durata excesivă a procedurilor. În ambele cauze, reclamantii au arătat că nu dispuneau de niciun instrument juridic

³ *Ibidem*, § 92–95.

prin care să ceară accelerarea procesului sau să obțină despăgubiri pentru prejudiciul suferit.

Curtea a statuat că art. 13 din Convenție impune statelor obligația de a institui remedii interne efective. Acestea pot fi:

- *Remedii preventive*, care să permită accelerarea procedurii atunci când aceasta devine excesiv de lungă. Exemple: posibilitatea ca justițiabilul să solicite instanței superioare stabilirea unui termen scurt pentru soluționarea cauzei sau să reclame tergiversarea la un organ disciplinar.

- *Remedii compensatorii*, care să asigure repararea prejudiciului moral sau material cauzat de durata nejustificată a procesului, prin acordarea de despăgubiri.

În lipsa acestor instrumente, statele transferă practic întreaga responsabilitate către Curtea de la Strasbourg, ceea ce creează un cerc vicios: justițiabilii sunt obligați să aștepte ani de zile pentru soluționarea cauzei la nivel intern și apoi încă o perioadă semnificativă pentru a obține reparații la CEDO. Această lacună a fost sancționată sever de Curte, mai ales în cauza *Kudla*, care a marcat momentul în care art. 13 a fost interpretat ca având *aplicabilitate autonomă* în materie de durată a procesului.

3. *Probleme structurale la nivel național privind gestionarea duratei proceselor*

O a treia disfuncționalitate identificată în jurisprudență vizează caracterul structural al acestor probleme. Întârzierile nu reprezintă excepții izolate, ci se regăsesc în mod repetat în sistemele judiciare naționale.

În Polonia, la momentul pronunțării hotărârii *Kudla*, existau mii de cauze aflate pe rol în care justițiabilii reclamau durata excesivă a procedurilor. Situația era cauzată de o combinație de factori: supraîncărcarea instanțelor, lipsa resurselor logistice, absența unor termene clare în legislația procesuală și insuficiența reformelor structurale. În Croația, deși statul adoptase unele măsuri legislative după aderare, acestea s-au dovedit ineficiente. Curtea a reținut că reformele erau mai degrabă formale, fără efect real asupra accelerării procedurilor sau asupra protejării justițiabililor. Astfel, problema structurală persista, generând încălcări repetate ale Convenției.

Problemele structurale au o dimensiune mai largă: ele afectează nu doar drepturile individuale ale justițiabililor, ci și buna funcționare a statului de drept. Un sistem judiciar care nu poate soluționa cauzele într-un termen rezonabil riscă să genereze o criză de încredere publică și să compromită eficiența tuturor garanțiilor procedurale prevăzute de Convenție.

III. b) *Eficiența unor reparații de ordin financiar – cauza Apicella vs Italia și aplicarea mecanismului compensator prevăzut de Legea „Pinto”.*

Cauza Apicella vs Italia. Context. Hotărârea *Apicella vs Italia* (Marea Cameră, 29 martie 2006, cererea nr. 64890/01) se înscrie în linia jurisprudenței CEDO privind problema structurală a *duratei excesive* a procedurilor judiciare în Italia. Reclamanta, dna Apicella, a sesizat Curtea, arătând că procesul ei civil a durat aproape 9 ani, fără o justificare obiectivă.

La data respectivă, Italia *deja recidivase* în materie de încălcări ale art. 6 §1 CEDO. Problema nu era punctuală, ci de *ordin sistemic*, confirmată de miile de cereri pendinte împotriva acestui stat. Curtea a constatat că procedura civilă s-a prelungit nejustificat, deși (*cauza în sine*) nu prezenta o complexitate particulară. Întârzierile erau cauzate de amânări succesive, lipsa de organizare a instanțelor și de gestionarea defectuoasă a dosarului. Prin urmare, Curtea a reținut o încălcare a art. 6 §1 CEDO, reiterând că Italia are o problemă structurală de durată excesivă a proceselor, care persistă în pofida condamnărilor repetate.

Hotărârea *Apicella vs Italia* este relevantă din mai multe motive: confirmă standardul conform căruia un remediu intern nu este suficient doar prin existența sa teoretică, ci trebuie să fie *practic și efectiv* (art. 13 CEDO). Marchează un moment de cotitură în jurisprudență, deoarece Curtea a început să analizeze *calitatea și eficiența remediilor interne*, nu doar existența lor formală. A accentuat obligația statelor de a adopta *măsuri structurale* și nu doar soluții punctuale, menite să reducă temporar numărul de cauze.

Astfel, linia de evoluție a jurisprudenței a progresat astfel: de la constatarea lipsei (Kudla), la sancționarea inexistenței unei structuri duale (Šoć), la verificarea calității mecanismului compensator (Apicella). CEDO a trecut de la o abordare minimală (care se limita doar la *constatarea încălcării*) la o abordare structurală, evaluând dacă statele: dispun de mecanisme interne, dacă acestea sunt preventive sau compensatorii, dacă funcționează efectiv și acordă satisfacție reală.

Consecințele au fost următoarele: statele care nu au avut niciun remediu (ex. Polonia, Croația) au fost obligate să legifereze. Statele care au introdus remedii (Italia) au fost supuse unui control mai strict al *eficienței și proporționalității* acestora. CEDO a fixat un standard general european: *un remediu efectiv trebuie să fie accesibil, rapid, echitabil și să combine elemente preventive și compensatorii.*

Legea „Pinto”. Context. Italia a fost, în ultimele decenii ale secolului XX, unul dintre statele cele mai condamnate la Curtea Europeană a Drepturilor Omului pentru încălcarea art. 6 §1 din Convenție, în special privind *durata excesivă a proceselor*.

Statisticile CEDO arătau mii de plângeri împotriva Italiei, ceea ce genera nu doar o problemă de reputație, ci și una financiară. Presiunea exercitată de hotărârea *Kudla vs Polonia* (2000) a determinat Italia să adopte un instrument normativ prin care să creeze o cale internă de reparație. Astfel, în anul 2001 a fost adoptată *Legea nr. 89/2001* (24 martie 2001), cunoscută ca *Legea „Pinto”*, menită să ofere *despăgubiri bănești* persoanelor ale căror procese s-au desfășurat peste durata rezonabilă.

Mecanismul prevăzut de Legea „Pinto”. Legea instituia o procedură prin care:

1. Reclamantul putea sesiza Curtea de Apel competentă cu o cerere de despăgubire, după finalizarea procesului principal.

2. Instanța de apel evalua durata procesului și, dacă depășea termenul rezonabil, acorda despăgubiri.

3. Despăgubirile erau calculate în funcție de perioada de întârziere, cu un quantum orientativ între 500 și 1.500 de euro pentru fiecare an suplimentar.

4. Beneficiari – orice persoană (fizică sau juridică) care a suportat o durată excesivă a procedurii, indiferent dacă era vorba de procese penale, civile sau administrative.

Remediul era deci unul *strict compensator*, fără a conține mecanisme preventive capabile să accelereze procesele aflate pe rol.

Curtea de la Strasbourg a constatat însă că *Legea „Pinto”* era un *remediu doar teoretic*, care nu oferea o satisfacție reală victimelor. Procedurile „Pinto” deveneau ele însele *o sursă de încălcare* a termenului rezonabil. Quantumul despăgubirilor era *inadecvat*, nefiind proporțional cu prejudiciul moral suferit. Lipsa unui *efect preventiv* însemna că legea nu putea opri durata excesivă a proceselor în curs. Astfel, Curtea a concluzionat că Italia nu și-a îndeplinit obligațiile prevăzute de art. 13 CEDO, întrucât nu a oferit un *remediu efectiv*. *Disfuncționalitățile fundamentale* constatate de Curte în ceea ce privește *Legea „Pinto”* sunt: prevederea doar a unui *remediu exclusiv compensatoriu*, iar lipsa *componentei preventive* făcea imposibilă reducerea duratei procedurilor aflate în desfășurare; *inadecvarea despăgubirilor*, quantumul redus și durata procedurii „Pinto” afectau eficiența mecanismului; *persistența problemelor sistemice*, legea trata doar simptomele (compensarea), nu cauzele (supraîncărcarea instanțelor, lipsa de resurse, organizarea deficitară). Totuși, *Legea „Pinto”* a fost văzută ca un pas înainte, influențând ulterior alte state, precum Croația, Slovenia sau Polonia, care au fost obligate să creeze remedii interne atât compensatorii, cât și preventive.

Standardul european consolidat după Apicella este că un remediu pentru încălcarea termenului rezonabil trebuie să fie: accesibil și rapid, eficient în a accelera procedura sau a acorda despăgubiri, adecvat ca nivel al compensației, uniform aplicat în jurisprudența internă.

Legea „Pinto” a oferit un început de soluție doar parțială, limitată de scopurile articolului 13 din Convenție: ea nu vizează recursul la remedii cu adevărat preventive, care să ofere o schimbare a sistemului judiciar, ci doar posibilitatea pentru individ de a obține reparație în cazul în care procedura în care este implicat depășește o durată rezonabilă. Din această perspectivă, legea a vizat mai degrabă o repatriere a cauzelor privind durata procedurilor judiciare, pentru diminuarea numărului de plângeri de pe rolul Curții Europene, chiar dacă, după momentul adoptării sale, Curtea Europeană, în cauza Kudla împotriva Poloniei a părut să favorizeze un recurs combinat, accelerator și compensatoriu⁴.

⁴ Catrinel Brumar, *Durata procedurilor judiciare și dreptul la un recurs efectiv: schiță pentru un remediu compensatoriu*, „Revista Transilvană de Științe Administrative”, 2(29)/2011, pp. 33–56.

III. c) Recursul preventiv și recursul pecuniar ca necesități de reglementare în legislația internă pentru respectarea art. 13 al Convenției Europene a Drepturilor Omului.

Legislația română nu prevede în prezent un mecanism distinct, clar și accesibil de tip recurs preventiv în materia duratei procedurilor judiciare. Deși există posibilitatea de a sesiza Consiliul Superior al Magistraturii sau de a invoca termenele nerezonabile în cadrul procesului, aceste mijloace nu pot fi considerate remedii eficiente în sensul articolului 13 din Convenție. În ceea ce privește reparațiile pecuniare, practica instanțelor române este neunitară, iar lipsa unui cadru normativ specific face ca despăgubirile să fie rareori acordate sau să fie simbolice.

Necesitatea reglementării acestor două forme de recurs este accentuată de condamnările repetate ale României la CEDO pentru durata nerezonabilă a proceselor. O abordare duală, care să combine un recurs preventiv activ, aplicabil în faza de desfășurare a procesului, cu un recurs pecuniar eficient și proporțional, ar constitui un pas esențial în direcția conformării dreptului intern la exigențele jurisprudenței europene. Această reglementare nu ar reprezenta doar o măsură de apărare împotriva sancțiunilor internaționale, ci și un instrument de consolidare a încrederii cetățeanului în justiția națională.

Convenția Europeană a Drepturilor Omului reglementează două drepturi procedurale, care se concretizează în garanții cu privire la punerea în valoare în fața instanțelor judiciare a drepturilor ce sunt recunoscute persoanelor. În acest context, dispozițiile prevăzute de art. 6 și art. 13 din Convenție, referitoare la dreptul la un proces echitabil și la dreptul la un recurs efectiv, dau expresie unei idei generale: o protecție eficace a drepturilor omului nu poate fi realizată prin simpla consacrare a unor drepturi substanțiale, ci este necesar ca aceste drepturi să fie însoțite de garanții fundamentale de ordin procedural, care să asigure mecanismele corespunzătoare de punere în valoare⁵.

Articolul 13 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului consacră dreptul oricărei persoane care invocă o încălcare a Convenției la un *recurs efectiv în fața unei instanțe naționale*. Acest recurs trebuie să fie „efectiv” nu doar în plan formal, ci și în *practică*, adică să permită repararea sau prevenirea încălcării. În contextul duratei excesive a procedurilor judiciare, Curtea a statuat că statele trebuie să pună la dispoziția justițiabililor *remedii interne* capabile să ofere fie: *prevenirea încălcării* (prin accelerarea procedurii), fie *compensarea prejudiciului* (prin acordarea unor despăgubiri bănești).

a) *Recursul preventiv*. Este mijlocul procedural prin care o parte poate solicita *accelerarea soluționării cauzei aflate pe rol* și are ca scop evitarea încălcării art. 6 CEDO prin reducerea duratei procesului (posibilitatea de a sesiza o instanță superioară pentru a impune termen scurt de soluționare, proceduri prioritare pentru

⁵ Elena Blidaru, *Dreptul la un recurs efectiv și termenul rezonabil în dreptul român*, <https://www.hotararicedo.ro/index.php/news/2011/08/dreptul-la-un-recurs-efectiv-si-termenul-rezonabil-n-dreptul-romn>

cauze aflate în întârziere, sancționarea judecătorilor sau organelor de urmărire penală pentru tergiversări).

b) *Recursul pecuniar*. Este mijlocul prin care persoana obține *despăgubiri bănești* pentru prejudiciul moral și/sau material suferit ca urmare a procesului excesiv de lung și are ca scop repararea *ex post facto* a încălcării deja produse. Putem exemplifica aici cu Legea „Pinto” în Italia (cu limitele identificate în jurisprudența *Apicella*), mecanisme similare în Slovenia, Croația, Polonia. Pentru a garanta dreptul la un proces echitabil sub aspectul rezonabilității procedurilor, Curtea Europeană acționează pe calea celor două drepturi procedurale, transformând astfel art. 6 par. 1 și art. 13 atât în resorturi juridice la care orice persoană poate recurge în vederea apărării drepturilor sale, cât și în veritabile instrumente de măsurare a nivelului de eficiență a sistemelor judiciare ale statelor parte la Convenție⁶.

Astfel, învederând faptul că rezonabilitatea duratei procedurilor judiciare nu poate fi apreciată *in abstracto*, mecanic, ci trebuie realizată în fiecare cauză în parte, în funcție de circumstanțele sale concrete⁷, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a trasat pe tărâmul art. 6 par. 1 din Convenție o serie de linii directe, indicând astfel criteriile ce trebuie avute în vedere în aprecierea caracterului rezonabil al duratei.

IV. Necesitatea unei intervenții legislative în contextul regimului juridic actual al prescripției răspunderii penale

IV. a) Stabilirea ab initio a termenului de prescripție a răspunderii penale – condiție esențială a previzibilității procedurii

În momentul unei analize a termenului rezonabil în procesul penal, respectiv în situația în care, pe calea unei contestații cu privire la durata procesului penal se invocă depășirea termenului rezonabil al procedurii, iar judecătorul poate admite o asemenea contestație, stabilirea termenului până la care trebuie adoptată o soluție în cauza pretins tergiversată, trebuie să respecte termenul de prescripție a răspunderii penale.

Prin urmare, deși în cursul urmăririi penale, când investigațiile sunt încă în fază incipientă iar uneori făptuitorul nici nu a fost identificat, stabilirea termenului de prescripție a răspunderii penale poate apărea drept o operațiune relativ dificilă, mai ales în cazul în care trebuie determinată și legea penală mai favorabilă.

Identificarea unui termen rezonabil al procedurii, impune însă cu anticipație, stabilirea momentului până la care poate opera angajarea răspunderii penale și stabilirea obligației de reparare a prejudiciului, desigur cu excepția infracțiunilor pe care legea națională le declară imprescriptibile.

Stabilirea cât mai exactă a datei la care se va împlini termenul de prescripție a răspunderii penale prin chiar hotărârea de admitere a unei contestații cu privire la

⁶ E. Blidaru, *op. cit.*, p. 3.

⁷ CEDO, cauza *Bartenbach c. Austriei*, hotărâre din 20 martie 2008, cauza *Tudorache c. României*, hotărâre din 29 septembrie 2005.

durata procesului penal, va reprezenta un ghid extrem de important atât pentru judecătorul care admite contestația și stabilește termenul până la care actele de procedură ar trebui îndeplinite, cât și termenul de formulare a unei a doua eventuale contestații de aceeași natură, în condițiile art. 488⁶ alin. (3) C. proc. pen., respectiv cu luarea în considerare exclusiv a motivelor ivite ulterior contestației anterioare.

Cunoscând cu certitudine că dincolo de un anumit moment nu va mai putea fi pronunțată o soluție de antrenare a răspunderii penale, prin raportare la complexitatea cauzei, deci și la natura și dificultatea actelor de procedură, atât justițiabilul cât și judecătorul sesizat pe calea contestației cu privire la durata procesului, se vor afla în posesia unor informații extrem de necesare pentru respectarea termenului rezonabil, cât și pentru evitarea oricărei exercitări abuzive a drepturilor procesuale de către participanții la respectiva cauză. Spre exemplu, dacă în cauza a cărei tergiversare a fost deja constatată, în cursul cercetării judecătorești se vor formula cereri cu intenție vădită de tergiversare, în ipoteza unei soluții de admitere a acestora, dacă prin administrarea acestor probe va rezulta în mod neechivoc că se poate împlini termenul de prescripție a răspunderii penale, credem că procurorul ar putea formula la rândul său o contestație cu privire la durata procesului penal, iar în urma admiterii unei asemenea contestații, instanța ierarhic superioară ar putea stabili data până la care pot fi administrate mijloacele de probă, astfel încât în cauză să nu intervină împlinirea termenului de prescripție a răspunderii penale.

Desigur că într-o asemenea situație, instanța de control judiciar nu va putea da îndrumări și nici nu va putea oferi dezlegări asupra unor probleme de fapt sau de drept care să anticipeze modul de soluționare a procesului ori care să aducă atingere libertății judecătorului cauzei de a hotărî, conform legii, cu privire la soluția ce trebuie dată procesului, însă prin admiterea contestației formulate de procuror va stabili un termen pentru îndeplinirea actului de procedură anterior termenului de prescripție, fiind avută în vedere și complexitatea cauzei.

Fără a intra în detalii care exced temei abordate, va trebui să remarcăm faptul că practica judiciară s-a văzut confruntată cu diverse situații în care s-a ridicat problema aplicării judicioase a principiului nemijlocirii, în ipoteza în care compunerea completului de judecată a suferit modificări, fie că acestea surveneau în primă instanță ori în apel, fie că vizau toți judecătorii care compuneau completul sau doar pe unii dintre aceștia.

În cauza Cătean c. României⁸, Curtea Europeană a Drepturilor Omului s-a pronunțat cu privire la situația în care, pe durata fazei de judecată a fost declinată competența în favoarea unei alte instanțe, dar aceasta după administrarea probei testimoniale și după audierea inculpatului, fără ca aceste probe să mai fie readministrate în fața instanței care a procedat la soluționarea cauzei și în condițiile în care această instanță doar a pus în discuție obiecțiunile față de raportul de

⁸ Cătean c. României, hotărâre din 2 decembrie 2014, publicată în Monitorul Oficial. nr. 261 din 20 aprilie 2015.

expertiză, reținând faptul că nici în căile ordinare de atac nu a mai fost remediat acest viciu, instanțele de apel și recurs respingând cererea inculpatului de readministrare a probei testimoniale, pe motivul că ar fi fost suficient faptul că declarațiile date anterior erau disponibile în scris și că, potrivit normelor de drept intern, instanța în favoarea căreia a fost declinată competența de soluționare a cauzei putea folosi documentele și măsurile luate de instanța de trimitere.

Pornind de la respectarea principiului nemijlocirii, în mai multe situații în care a operat modificarea componenței completului de judecată, persoanele acuzate au solicitat readministrarea integrală a probatoriului deja administrat în fața instanței de primă jurisdicție anterior modificării componenței completului de judecată. De foarte multe ori, o asemenea cerere a avut doar scop șicanatoriu, respectiv de tergiversare a fazei de judecată în scopul împlinirii termenului de prescripție a răspunderii penale, iar judecătorul primei instanțe, evitând o posibilă desființare a sentinței de către instanța de control judiciar, a considerat necesară readministrarea întregului probatoriu, durata cercetării judecătorești fiind astfel considerabil mărită.

Respectând cu maximă rigurozitate dreptul judecătorului cauzei de a hotărî, conform legii, cu privire la soluția ce trebuie data procesului, credem că în situația unei contestații cu privire la durata procesului penal exercitate de procuror, după pronunțarea de către prima instanță, a încheierii prin care a fost dispusă readministrarea probatoriului administrat anterior modificărilor intervenite în alcătuirea completului de judecată, o asemenea tendință spre tergiversare a cauzei în scopul împlinirii termenului de prescripție a răspunderii penale, ar putea fi drastic cenzurată.

Stabilind prin încheierea pronunțată în calea de atac a contestației cu privire la durata procesului penal, termenul de prescripție a răspunderii penale în cauza în care a fost solicitată readministrarea întregului probatoriu, analizând complexitatea cauzei și acordând un termen până la care să fie îndeplinite toate actele de procedură în cauza a cărei tergiversare a fost reclamată prin contestația procurorului, instanța de control judiciar va oferi atât judecătorului primei instanțe, cât și părților interesate în tergiversarea cauzei, o imagine completă a condițiilor necesar a fi respectate pentru garantarea desfășurării procedurii într-un termen rezonabil.

Pronunțarea unei soluții de admitere a contestației procurorului formulate în cursul judecății în fața instanței de primă jurisdicție, stabilirea termenului de prescripție a răspunderii penale și fixarea termenului până la care ar trebui finalizată cercetarea judecătorească în primă instanță, ar contribui în același timp și la diminuarea riscului de pronunțare a unei soluții ulterioare de admitere a căii de atac, desființarea soluției atacate și de trimitere a cauzei spre rejudecare pentru nerespectarea principiului nemijlocirii. Chiar dacă instanța de apel va considera că prima instanță nu ar fi respectat regula nemijlocirii, prin stabilirea *ab initio* a datei la care ar urma să intervină împlinirea termenului de prescripție a răspunderii penale, va evita pronunțarea unei soluții de trimitere a cauzei spre rejudecare, tocmai pentru

că pronunțarea unei asemenea soluții ar putea conduce la încălcarea termenului rezonabil al procedurii.

Desigur că și în condițiile stabilirii unor date certe – data împlinirii termenului de prescripție și data până la care trebuie finalizată cercetarea judecătorească în fața primei instanțe – nu poate fi exclusă modificarea regimului juridic al prescripției răspunderii penale prin intervenția unei legi penale mai favorabile sau prin pronunțarea unei decizii de către Curtea Constituțională, însă o asemenea modificare, chiar dacă ar conduce la încălcarea dreptului la respectarea unui termen rezonabil al procedurii, cu certitudine nu mai poate fi imputabilă autorității judiciare, singurul remediu posibil într-o asemenea situație constând în acordarea unei reparații patrimoniale.

IV. b) Redactarea prealabilă a unui calendar al procedurilor, cu indicarea exactă a datelor la care se va derula fiecare activitate, în funcție de procedura de judecată incidentă în cauză sau de alte modificări de natură să conducă la refacerea unor acte

Urmând un model de procedură care să asigure atât previzibilitatea cât și celeritatea procedurilor, credem că pentru garantarea unui termen rezonabil în care se va desfășura procesul penal, autoritățile judiciare ar trebui să completeze în cadrul fiecărei cauze un calendar al procesului.

În funcție de procedura de judecată pentru care persoana acuzată ar opta, judecătorul instanței de prim grad de jurisdicție ar putea aprecia o durată rezonabilă a procedurii, fiind acordate inițial termene pentru fiecare activitate care precedă pronunțarea soluției sub aspectul fondului acuzației penale.

La fel ca în cadrul procedurilor penale, durata rezonabilă a procesului, consacrată de CEDO ca noțiune autonomă, capătă însă noi valențe în accepțiunea art. 6 din noul Cod de procedură civilă, care înglobează în categoria principiilor fundamentale ale procesului civil, dreptul oricărei persoane la judecarea cauzei sale, în termen optim și previzibil, exigență conferită de legiuitor, în toate fazele și etapele procesuale, inclusiv în etapa executării silite. Sub acest aspect, prezintă relevanță dispozițiile art. 482 și art. 494 din Codul de procedură civilă, în conformitate cu care dispozițiile de procedură privind judecata în primă instanță se aplică și în instanța de apel și respectiv în instanța de recurs.

Dispoziția enunțată de legea procesual civilă nu se limitează doar la menționarea unui drept, ci impune în sarcina magistratului investit cu soluționarea cauzei, obligații specifice de garantare a unui astfel de drept, stipulând că „instanța este datoră să dispună toate măsurile permise de lege și să asigure desfășurarea cu celeritate a judecății”.

Similar materiei penale, legiuitorul nu definește însă, nici noțiunea de optim și nici pe aceea de previzibil, ceea ce implică verificarea respectării unor asemenea rigori *in concreto*, de la caz la caz, în funcție de specificul și particularitățile fiecărui litigiu.

Art. 238 din actualul Cod de procedură civilă⁹ reglementează obligația instanței de judecată de a estima încă de la primul termen de judecată, durata necesară pentru cercetarea procesului, ținând cont de împrejurările cauzei, astfel încât procesul să fie soluționat într-un termen optim și previzibil.

Un asemenea model de reglementare ar fi necesar și în procesul penal, instanța putând stabili, chiar cu titlu orientativ o durată necesară efectuării cercetării judecătorești, după parcurgerea procedurii de cameră preliminară, respectiv în momentul în care va exista certitudine asupra legalității întregului probatoriu pe care a fost întemeiată acuzația reținută în materie penală. În măsura în care la finalul camerei preliminare vor exista soluții de excludere a unor mijloace de probă sau de anulare a unor acte de procedură efectuate în cursul urmăririi penale, aceste aspecte pot fi avute în vedere la momentul alcătuirii calendarului procedurii de judecată în fața primei instanțe.

În funcție de manifestarea de voință a inculpatului și de mijloacele de probă considerate utile pentru judecarea cauzei, instanța ar putea stabili o durată estimativă pentru desfășurarea procesului, părțile având cunoștință cu privire la fiecare activitate ce ar urma să se desfășoare la fiecare termen de judecată. Spre exemplu, dacă după citirea actului de sesizare, persoana acuzată va opta pentru judecarea cauzei în baza procedurii întemeiate pe recunoașterea învinuirii, iar această solicitare este admisă, judecătorul va putea apoi stabili un termen până la care pot fi depuse înscrisurile încuviințate ca probă, un termen la care să se ia cunoștință de aceste înscrisuri și apoi un termen pentru dezbaterile asupra fondului acuzației reținute prin rechizitoriu.

Pentru situația în care inculpatul nu optează pentru aplicarea procedurii de judecată abreviate, având în vedere necesitatea readministrării probatoriului menționat în rechizitoriu, instanța va stabili inițial termenele pentru audierea părților, pentru audierea martorilor și apoi pentru dezbaterile asupra fondului cauzei, prin raportare la toate particularitățile cercetării judecătorești. Desigur că și în contextul unui calendar alcătuit cu maximă rigurozitate, pot exista situații în care actul de procedură planificat pentru un anumit termen, să nu fie efectuat la acel termen din cauze imposibil de anticipat la data alcătuirii calendarului (modificarea adresei de domiciliu a unui martor, plecarea acestuia la lucru în altă țară etc.) însă aceste aspecte izolate nu pot conduce la perioade semnificative de inactivitate a instanței.

O asemenea procedură de lucru ar reprezenta o garanție a respectării duratei rezonabile a procedurii, dar și o formă de asigurare a evitării pe viitor a absenței la judecată a unor participanți. În condițiile unui calendar al procedurii de judecată în fața primei instanțe, convenit de comun acord de instanță și de ceilalți participanți la proces, procedurile de citare a persoanelor pentru fiecare dintre termenele stabilite

⁹ Art. 238 alin. (1) din Codul de procedură civilă: La primul termen de judecată la care părțile sunt legal citate, judecătorul, după ascultarea părților, va estima durata necesară pentru cercetarea procesului, ținând cont de împrejurările cauzei, astfel încât procesul să fie soluționat într-un termen optim și previzibil. Durata astfel estimată va fi consemnată în încheiere.

în calendar, pot fi efectuate încă din momentul convenirii acestuia, fiind destul de greu de acceptat o eventuală imposibilitate viitoare de prezentare a unui avocat, pe motivul că la un anumit termen ar trebui să fie prezent într-o altă instanță, respectiv la judecarea unei pricini ce ar impune o mai mare celeritate decât cauza în care a fost anterior convenit calendarul.

Desigur că nu pot fi excluse *de plano* anumite modificări intempestive ale unui asemenea calendar al procedurii, însă doar simpla enunțare a unui asemenea program de respectare a actelor de procedură (calendarul putând îmbrăca inclusiv forma unei încheieri al cărei dispozitiv să fie semnat de toți participanții prezenți la judecată), poate asigura o anumită celeritate a procedurii.

De asemenea, în ipoteza formulării unei contestații cu privire la durata procesului penal, judecătorii sesizați pe calea acestei contestații vor analiza cu prioritate încheierea prin care prima instanță a stabilit ce acte de procedură vor fi efectuate și datele convenite pentru efectuarea lor, în funcție de planificarea primei instanțe și de conduita procesuală a participanților la judecată putând fi stabilit dacă în respectiva cauză a fost sau nu depășit termenul rezonabil al procedurilor.

IV. c) Pronunțarea, în contestația privind durata procesului, a unor soluții care să înlăture efectiv riscul de tergiversare

Fără a contesta în vreun fel lipsa necesității unei reglementări care să impună o accelerare a procedurii, observând că legiuitorul național a încercat să transpună în plan normativ obligațiile impuse prin jurisprudența constantă a Curții Europene a Drepturilor Omului, va trebui să remarcăm că în continuare, la mai bine de 10 ani de la intrarea în vigoare a acestei reglementări, lipsește certitudinea juridică a remediilor la care persoana interesată ar putea apela în situația în care nu s-au respectat măsurile impuse pentru accelerarea procedurii. Această lacună a favorizat situații în care au fost admise contestații succesive în legătură cu aceeași cauză, aspect care demonstrează lipsa oricărui rol al primei soluții de admitere a contestației cu privire la durata procesului penal.

O asemenea omisiune poate fi înlăturată, prin instituirea unei reglementări explicite referitoare la aceste situații, similare celei prevăzute la art. 283 alin. 4) lit. m) din Codul de procedură penală, care prevede posibilitatea aplicării sancțiunii amenzii judiciare pentru neîndeplinirea în mod nejustificat de către organul de cercetare penală a dispozițiilor scrise ale procurorului în termenul stabilit de acesta.

Chiar dacă ipoteza prevăzută în această normă procesuală poate fi extinsă și pentru neîndeplinirea în mod nejustificat a dispozițiilor hotărârilor prin care au fost admise contestațiile, în termenul stabilit prin aceste hotărâri, opinăm că nici aplicarea unei sancțiuni pecuniare nu ar putea conduce în mod concret la o accelerare a procedurii, respectiv la atingerea scopului urmărit de persoana care a formulat contestația cu privire la durata procesului penal.

Dificultățile constatate în aplicarea dispozițiilor privind aprecierea unei durate rezonabile a procedurilor rezultă și din aceea că asemenea analize sunt efectuate pe baza lucrărilor existente într-un anumit dosar. Judecătorul care soluționează

contestația nu are și nici *nu are cum să aibă cunoștință în anumite situații despre volumul de activitate al organului judiciar (organe de urmărire penală, procuror, instanța de judecată), iar randamentul magistraților este întotdeauna raportat la instanțele/parchetele cu volumul cel mai ridicat, nivelul optim de lucru existând doar teoretic.*

Având în vedere că dispozițiile art. 488⁶ alin. 1 din Codul de procedură penală prevăd stabilirea unui termen în care o nouă contestație nu poate fi formulată decât în situația admiterii contestației, apreciem că, pentru a evita supraîncărcarea instanțelor de judecată cu contestații repetate, s-ar impune modificarea legislativă în sensul stabilirii unui termen în care o nouă contestație nu poate fi formulată în toate cazurile.

De asemenea, tot *de lege lata*, observăm că nu este reglementată situația în care, după soluționarea contestației formulate de către unul dintre titularii menționați de lege, în sensul respingerii acesteia, se formulează contestație de către alt/alți titulari care invocă aceleași motive.

În situația formulării de contestații succesive, considerăm că s-ar justifica repartizarea contestațiilor ulterioare completului inițial investit, care are deja o viziune asupra cauzei, din perspectiva elementelor prevăzute de art. 488⁵ alin. 2 Cod de procedură penală

În contextul aspectelor care nu cunosc o reglementare expresă și care au fost puse în discuție chiar la nivel jurisprudențial, se impune să reiterăm omisiunea referirii legiuitorului atunci când a reglementat această procedură și la faza de camera preliminară.

După cum am arătat anterior, sintagmele „în cursul urmăririi penale” și „în cursul judecății” exclud formularea unei contestații cu privire la procedura desfășurată în cameră preliminară, deși jurisprudența instanțelor naționale a demonstrat că pot exista depășiri semnificative ale termenului de 60 de zile prevăzut de art. 343 Cod de procedură penală.

Este adevărat că perioada de cameră preliminară este avută în vedere conform reglementării cuprinse în art. 488¹ alin. 2 lit. b) la aprecierea asupra procedurii desfășurate după trimiterea în judecată, însă actuala reglementare nu permite formularea unei contestații distincte, în cazul unui dosar aflat în cameră preliminară.

De lege ferenda, considerăm că una dintre condițiile stabilite pentru introducerea unei contestații cu privire la durata procesului penal, indiferent de faza în care se află cauza, ar putea fi condiționată de situația în care legea stabilește un termen de finalizare a unei proceduri, de pronunțare ori de motivare a unei hotărâri, însă acest termen s-a împlinit fără rezultat. Prin hotărârea de admitere a unei contestații cu privire la durata procesului penal, ar putea fi stabilit un nou termen pentru efectuarea actului de procedură, astfel încât nerespectarea unui termen prevăzut de lege să nu devină regula în materie.

Pentru situația în care instanța a stabilit un termen în care un participant la proces trebuia să îndeplinească un act de procedură, iar acest termen s-a împlinit,

Însă instanța nu a luat, față de cel care nu și-a îndeplinit obligația, măsurile prevăzute de lege, instanța care va soluționa o contestație cu privire la durata procesului penal, ar trebui să aibă posibilitatea de a dispune direct aplicarea unei sancțiuni pecuniare pentru neîndeplinirea actului de procedură solicitat de instanța în fața căreia se află cauza. Desigur, aplicarea eventuală a unei amenzi judiciare ar trebui să opereze numai după citarea persoanei responsabile de îndeplinirea actului de procedură și verificarea caracterului imputabil al neîndeplinirii actului de procedură necesar *ab initio* pentru justa soluționare a cauzei.

Aceeași posibilitate ar trebui recunoscută instanței sesizate pe calea unui recurs în accelerație și în situația în care o persoană ori o autoritate care nu are calitatea de parte au fost obligate să comunice instanței, într-un anumit termen, un înscris sau date ori alte informații rezultate din evidențele ei și care erau necesare soluționării procesului, iar acest termen s-a împlinit, însă instanța nu a luat față de cel care nu și-a îndeplinit obligația, măsurile prevăzute de lege.

În cazul în care instanța și-a nesocotit obligația de a soluționa cauza într-un termen optim și previzibil prin neluarea măsurilor stabilite de lege sau prin neîndeplinirea din oficiu, atunci când legea o impune, a unui act de procedură necesar soluționării cauzei, deși timpul scurs de la ultimul său act de procedură ar fi fost suficient pentru luarea măsurii sau îndeplinirea actului, în cadrul contestației cu privire la durata procesului penal, pe lângă stabilirea unui termen adecvat pentru finalizarea activităților necesare judecății, credem că legea procesual penală ar trebui să reglementeze și posibilitatea acordării unor despăgubiri materiale al căror quantum să fie evaluat legal prin raportare la fiecare zi scursă de la ultimul act de procedură și până la momentul efectuării actului respectiv.

Desigur, acordarea acestor despăgubiri pentru încălcarea duratei rezonabile a procedurii va trebui să urmeze regulile specifice răspunderii civile delictuale, neputând fi prezumată o culpă a autorităților judiciare pentru neefectuarea actului în termen. Va trebui analizat cu obiectivitate care este motivul pasivității instanței în fața căreia se află cauza, caracterul imputabil al acestei pasivități, precum și consecințele procedurale ale lipsei actului de procedură neefectuat în termen.

Scurte concluzii

Stabilirea unui termen pentru efectuarea actului necesar de procedură, precum și acordarea unor daune-interese materiale evaluate în mod legal pentru fiecare zi de întârziere, ar putea reprezenta o formă echitabilă de reparare a prejudiciului cauzat prin depășirea duratei rezonabile a procedurii, iar acordarea unor sume de bani cu titlu de despăgubiri bănești calculate pentru fiecare zi de întârziere, ar putea reprezenta și un veritabil catalizator pentru autoritatea judiciară care trebuie să îndeplinească actul de procedură.

Deși legiuitorul național a reglementat o procedură specială, transpunând în Codul de procedură penală o formă de recurs în accelerație a procedurii, considerăm că dispozițiile procedurale privitoare la soluționarea cauzelor într-un termen optim

și previzibil trebuie însoțite de mijloace adecvate care să garanteze caracterul efectiv al reparației, respectiv atingerea concretă a scopului procedurii.

Analiza efectuată demonstrează că pe fondul reglementării, deși procedura încearcă să răspundă cerinței de celeritate, totuși se îndepărtează în mai multe puncte de exigențele formulate prin hotărârile Curții Europene. În cazul în care se constată temeinicia contestației cu privire la durata procedurii, nu sunt menționate măsurile concrete de adoptat pentru accelerarea procedurii, ci doar este stabilit un termen, fără a exista o prevedere referitoare la posibilitatea de a supraveghea aducerea la îndeplinire a celor dispuse sau o sancțiune procesuală pentru încălcarea termenului stabilit pentru efectuarea activităților necesare soluționării cauzei.

Chiar acceptând că nerespectarea unei hotărâri judecătorești pronunțate în procedura specială a contestației privind durata procesului penal, ar putea atrage consecințe directe în planul răspunderii disciplinare, o eventuală aplicare a unei sancțiuni magistratului răspunzător de tergiversarea cauzei, nu reprezintă nicicum un remediu eficient în scopul accelerării procedurii.

Reglementarea națională a acestei forme de recurs în accelerație se impune a fi ameliorată în viitor, prin raportare atât la jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, cât și la practica instanțelor naționale, în prezent nefiind identificat un model de reglementare care să fie considerat de succes în această materie nici la nivelul altor țări cu experiență mai vastă în materie.

Asigurarea celerității unei proceduri depinde de mai mulți factori, cum ar fi dinamica resursei umane la nivelul sistemului judiciar, asigurarea unui sistem logistic adecvat, existența unor proceduri alternative sistemului clasic de justiție, dar și posibilități concrete prin care judecătorul să poată împiedica tergiversarea cauzelor de către cei interesați. În absența unui cadru normativ care să ofere un răspuns coerent acestor provocări, un mecanism de reglementare a contestației privind durata procesului penal nu poate corespunde scopului avut în vedere de legiuitor. Astfel, chiar dacă prin hotărârea instanței se va stabili un termen în care o cauză să fie soluționată, nu va exista nicio garanție că în acest termen nu va interveni o modificare în alcătuirea completului de judecată (ieșirea la pensie a unui magistrat, intrarea în concediu medical, mutarea la o altă instanță etc.) sau în strategia apărării (rezilierea contractului încheiat inițial cu un anumit avocat și solicitarea de acordare a unui termen pentru angajarea altuia) care să conducă în continuare la depășirea termenului stabilit pentru soluționarea cauzei.

Stabilirea unei proceduri efective în accelerație trebuie să țină seama de cele mai frecvente cauze care generează tergiversarea judecătii, analiza acestora impunând legiuitorului să intervină mai întâi la acest nivel, tocmai pentru a asigura magistratului, sesizat cu judecarea unei cauze, toate instrumentele necesare pentru a evita soluționarea cauzei cu depășirea termenului rezonabil.

IDENTITATE, MEMORIE ȘI CATHARSIS CONSTITUȚIONAL ÎN ROMÂNIA POSTCOMUNISTĂ – *TOATE-S VECHI ȘI NOUĂ TOATE* –

[Identity, Memory and Constitutional Catharsis in Post-Communist Romania
– *All is Old and All is New* –]

Dr. Răzvan-Cosmin ROGHINĂ*

Abstract: *The Romanian Constitution of 1991, born from the collective trauma of communism, can be seen as a moment of constitutional catharsis, namely an attempt at moral and symbolic purification through the founding act of a new democratic order. It is an expression of a transitional constitutionalism, in which the fear of recovering a repugnant past and the hope of a (more) free future are intertwined. However, between these two temporal poles, a national-identity tension is manifested, sometimes creative, sometimes conflicting, i.e., between ethnocentrism and liberalism. In such a context, the paper seeks to highlight the fact that the fundamental law, approached as a result of an emotional synthesis, i.e., a catharsis with deep historical roots, did not offer – and perhaps did not even intend to offer – a definitive answer to Romania's identity dilemma. On the contrary, its elaboration, as well as its very existence, opened an uninterrupted process of reflection and redefinition, a dialogue between the past and the future. Thus, the Constitution is a living text (which is good), but restless, a space of confrontation between the historical and ethnic roots of the nation and the ideals of liberal reason. In this tension, between memory and aspiration, between tradition and modernity, the course of post-communist Romania is still being shaped.*

Keywords: *Constitutional Catharsis; Constitutional Identity; Constitutional Memory; Liberalism; Ethnocentrism.*

I. Considerații generale

Încercarea de a elabora o constituție după o traumă națională, cum ar fi trecerea printr-o lungă perioadă de regim comunist, este mai mult decât un exercițiu juridic sau politic. Este un exercițiu de constituționalism tranzițional¹, un proces ce poartă cu sine și responsabilitatea delicată de a promova o transformare morală și simbolică, de a reconstrui sensuri și încredere în valorile fundamentale ale societății, deci avataruri identitare. Este vorba despre situația în care o societate încearcă să se

* Lector universitar, Facultatea de Drept, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu; razvan.roghina@ulbsibiu.ro

¹ R. Teitel, *Transitional Jurisprudence: The Role of Law in Political Transformation*, The Yale Law Journal, vol. 106, 7/1997, pp. 2009–2080, <https://doi.org/10.2307/797160> (ultima accesare: 19.08.2025)

privească în oglinda propriului trecut și să înțeleagă, în mod critic, greșelile care au făcut posibil abuzul sau trauma (e.g., politică, culturală). Spre deosebire de constituțiile născute în vremuri de stabilitate, menite să consolideze un prezent deja așezat, „constituțiile tranziției” privesc în două direcții deopotrivă², anume spre trecut, pentru a-l îndrepta, și spre viitor, pentru a-l imagina diferit. Sunt animate de valori precum adevărul, responsabilitatea și statul de drept, contextualizate ca repere morale ce depășesc simpla funcție juridică. Ajung să fie instrumente prin care o comunitate caută să se împace cu sine și să-și afirme maturitatea politică în fața celorlalți, atât pe plan intern – printr-un efort de legitimare reciprocă între societate și instituțiile sale –, cât și, poate cu și mai mare intensitate (în funcție de contextul geopolitic), pe plan extern, în raport cu sfera internațională sau/și supranațională. Sub presiunea așteptărilor venite din ambele direcții, valorile implicate sunt adesea inspirate din spiritul unei justiții standardizate (*paradigme juridice de prestigiu*³) la

² *Ibidem*, pp. 2015–2016, 2052, 2056–2057, 2067.

³ Prin sintagma „paradigme juridice de prestigiu” înțeleg înrădăcinarea ideatică și decelabilă a unor modele teoretice, instituționale și valorice care, prin autoritatea lor simbolică și validitatea temporală pe care o întrușează (incluzând aici și dependența culturală a unei anumite societăți față de alta), orientează modul în care o comunitate juridică/interpretativă/epistemică (a se vedea, C.A. Dunlop, *Epistemic Communities*, în E. Ararat, S. Fritzen, M. Howlett, M. Ramesh, X Wu (eds.), *Routledge Handbook of Public Policy*, London, 2012, pp. 229–243) se raportează la legitimitate, justiție și echilibru social. Sintagma nu se limitează la a evidenția simple repere tehnico-juridice, ci sugerează mai degrabă existența unui depozit al instrumentelor de validare morală și intelectuală, prin care o cultură socio-juridică își evaluează maturitatea și deschiderea către universalitate. Așadar, paradigmele juridice de prestigiu se constituie ca punți între trecut și viitor, între tradițiile interne și idealurile universale (externe), idealuri reprezentând, până la urmă, tradiții interne externalizate, fie la nivelul unui singur stat (sistem de drept referențial), fie la scară regională sau globală. Trebuie, totuși, subliniat faptul că aceste repere rămân, în mare măsură, elemente volitionale. Ele indică direcții posibile pe care societățile le pot urma în căutarea unei noi deveniri, fără a-și nega rădăcinile. Provocarea practică constă în a transforma aceste elemente transplantate în realități vii și funcționale. În această perspectivă, menționez faptul că sintagma se inspiră din lucrările lui Alan Watson, care vorbesc despre „transplant bias” în cazul unor transplanturi juridice bazate nu doar pe prestigiu, ci și pe legături culturale mai vechi între anumite societăți (raport în care una privește cu admirație către cealaltă și, ca efect, împrumută și va continua să împrumute din același loc din cauza dependenței), respectiv pe șansă și deschidere (a se vedea, A. Watson, *Legal Change: Sources of Law and Legal Culture*, *University of Pennsylvania Law Review*, 131, 5/1982–1983, pp. 1146–1147; A. Watson, *Comparative Law and Legal Change*, *Cambridge Law Journal*, 37, 2/1978, pp. 313–336). Desigur, având în vedere dezvoltarea dreptului comparat contemporan, această viziune se completează și cu alte teorii ale transplantului juridic, care subliniază necesitatea – sau chiar inevitabilitatea – adaptării bagajului material și informațional transplantat (a se vedea, E. Özüncü, *Law as Transposition*, *International and Comparative Law Quarterly*, 51, 2002, p. 212 et. seq.); a iritațiilor constructive sau de respingere (a se vedea, G. Teubner, *Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Divergencies*, *Modern Law Review*, 11, 1998, pp. 11 et. seq.); a evaluării legăturilor mai puternice sau mai fragile dintre drept și societate (*ibidem*) și, nu în ultimul rând, a existenței unei capacități interne care să dea viață importurilor juridice, punct în care diferențierea dintre transplanturi juridice voluntare și involuntare este necesară pentru metodologia evaluării succesului sau a eșecului, pe diferite grade (a se vedea, pentru o tipologie a transplanturilor juridice, J.M. Miller, *A Typology of Legal Transplants: Using Sociology, Legal History and Argentine Examples to Explain the Transplant Process*, *American Journal of Comparative Law*, 5, 2003, pp. 839–886; totodată, a se vedea, R.C. Roghină, *Repere metodologice pentru analiza transplanturilor juridice*, „*Revista Română de Jurisprudență*”, 4/2024, pp. 565–577). În acest sens, teoria românească a „formelor fără fond”, evocată la sfârșitul secolului XIX, se dovedește, de asemenea, a fi un relevant instrumentar de evaluare a dificultăților și oportunităților pe care le presupune un transplant juridic. A se vedea, R.C. Roghină, *The Theory of Forms Without Substance a Romanian Legal Transplant Theory Ahead of its Time*, *Journal of Legal Studies*, 26, 2020, pp. 142–155; C. Schifimeț, *Teoria formelor fără fond. Un brand românesc*, Editura Comunicare.ro, București, 2007.

nivel global sau regional. Totuși, ele nu sunt preluate mecanic, întrucât sunt reinterpretate și adaptate contextului propriu, până la a deveni expresia unei experiențe colective distincte. În cursul transformării, valorile achiesate se convertesc într-o formă de justiție colectivă cu specific național, orientată nu doar spre echitate formală, ci și spre reparație morală și istorică. Prin urmare, reconcilierea dintre trecut și viitor se impune ca o condiție a unei autentice renașteri politice⁴ și identitare, un gest de refacere a continuității dintre memorie și speranță, chiar și dintre vinovăție și responsabilitate.

Urmând un atare fir de ipoteze, se poate susține faptul că a elabora o constituție este cel mai adesea o declarație multifacetată despre o rupere față de un trecut repugnat⁵. Cel puțin pe continentul european, această realitate se poate observa destul de ușor. Constituția Germaniei din 1949, de pildă, a fost creată pentru a înlătura ideologia nazistă, punând demnitatea umană în rândul funcțiilor statului, alături de mecanisme care să împiedice revenirea la dictatură. Preambulul său este o certă reflexie în acest sens⁶. În Spania, Constituția din 1978 a marcat tranziția de la regimul franchist la o democrație parlamentară, restabilind libertățile politice și autonomia regională⁷. În Portugalia, Revoluția Garoafelor din 1974 a dus la adoptarea Constituției din 1976, care a pus capăt regimului autoritar Estado Novo și războaielor coloniale. Mai spre est, Polonia și-a adoptat constituția din 1997 pentru a consfinți ruptura față de comunism, în congruență cu grija pentru drepturile cetățenești⁸. Italia a trecut printr-un proces similar după căderea fascismului, Constituția din 1948 abolind monarhia ce îl sprijinise – cel puțin în prima etapă – pe Mussolini și fondând o republică democratică bazată pe principii antifasciste⁹. Un exemplu clasic este, desigur, și Franța, unde prima constituție scrisă europeană –

⁴ R. Teitel, *Transitional Jurisprudence ... op. cit.*, p. 2029 et. seq.

⁵ Spre exemplu, în renumita sa lucrare – *Verfassungslehre* („Teoria Constituției”) – Schmitt susține că a crea o constituție este actul suveran prin care un popor își decide existența politică, repudiind și anulând legitimitatea oricărei ordini anterioare. C. Schmitt, *Constitutional Theory*, J. Seitzer (ed. și trad.), Duke University Press, Durham, Londra, pp. 75–77, 125–127.

⁶ Legea fundamentală a Republicii Federale Germania în versiunea revizuită, publicată în Monitorul Oficial Federal, Partea a III-a, numărul de clasificare 100–1, astfel cum a fost modificată ultima dată prin Legea din 22 martie 2025 (Monitorul Oficial Federal 2025 I, nr. 94). Articolul 1 pune în prim-plan demnitatea umană și necesitatea păcii în lume. În contextul istoric al Germaniei, un asemenea început, încărcat atât simbolic, cât și substanțial, reprezintă în sine (și) o amplă declarație adresată comunității internaționale. Textul Constituției germane a fost consultat la adresa https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html (ultima accesare: 20.07.2025). Mai mult decât atât, legea fundamentală germană a devenit model de inspirație pentru multe alte state. A se vedea, W. Heun, *The Constitution of Germany. A contextual Analysis*, Hart Publishing, Oxford-Portland Oregon, 2011, pp. 1, 9 et. seq.

⁷ V. Ferreres Cornella, *The Constitution of Spain. A contextual Analysis*, Hart Publishing, Oxford-Portland Oregon, 2013, pp. 3–23.

⁸ P. Winczorek, *Axiological Foundations of the Constitution of Poland*, Symposium on the Constitution of the Republic of Poland – Part I, Saint Louis-Warsaw Transatlantic Law Journal, vol. 1997, pp. 59–68. Daniel H. Cole, *Poland's 1997 Constitution in Its Historical Context*, Symposium on the Constitution of the Republic of Poland – Part II, Saint Louis-Warsaw Transatlantic Law Journal, vol. 1998, p. 2.

⁹ M. Cartabia, N. Lupo, *The Constitution of Italy. A Contextual Analysis*, Hart Publishing, Oxford-Portland Oregon, 2022, p. 7 et. seq.

Declarația franceză a drepturilor omului și ale cetățeanului din 1789 (astăzi parte a blocului de constituționalitate francez) – a avut menirea de a înlătura absolutismul monarhic al Vechiului Regim, transferând suveranitatea către popor/națiune¹⁰. Totodată, a fixat pentru posteritate coordonatele constituționalismului modern de factură liberală („the constitutional big bang”¹¹): guvernământ reprezentativ, catalog de drepturi și libertăți, separația puterilor în stat și constituția scrisă. Istoria constituțională a Franței a cunoscut numeroase schimbări de direcție, dar momentul constituțional din 1789 a rămas reperul pentru afirmarea busolei democrației și a statului de drept. Actuala constituție a Franței, a Republicii a V-a, nu s-a născut din dorința de distanțare față de un regim autoritar – Republica a IV-a fiind de tip parlamentar –, dar a avut totuși scopul de a lăsa în urmă un prezent politic care nu mai putea fi perpetuat din anumite perspective socio-politice și economice, ceea ce explică reușita lui De Gaulle de a prezidențializa regimul parlamentar¹². Această schimbare, care nu a fost hrănită de teamă, ci de raționalizarea unei schimbări prin ajustare, a oferit doctrinei juridice și politice posibilitatea de a observa caracteristicile unui nou regim politic, i.e., semiprezidențialismul¹³.

Privind în ansamblu, statele din vestul european au construit democrația pe ruinele dictaturilor și ale războaielor; cele din est au făcut același pas după prăbușirea comunismului, iar vechile monarhii constituționale, precum Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord (chiar dacă nu în baza unei constituții scrise *per se*), au evoluat treptat de la absolutism la forme democratice stabile. Chiar și statele mai tinere, (re)născute din destrămarea comunismului și, treptat, din dorința de separare prin dreptul la autodeterminare, și-au clădit propriile constituții ca simbol al independenței și al libertății. Astfel, de la vest până la est, Europa și-a construit identitatea democratică printr-o serie de rupturi succesive față de trecuturile sale autoritare ori pur și simplu nedorite, un proces prin care constituția a devenit nu doar un instrument juridic, ci și o declarație de libertate, de schimbare și un motiv de a pune – iarăși – accent pe instituții¹⁴.

Se poate susține că perioada postcomunistă este marcată cel mai vizibil de o căutare a schimbării și de (re)validare a unei identități colective, adesea formulată ca o „revenire la Europa”. Cu alte cuvinte, țările din Est care au fost în afara Europei în timpul comunismului au trebuit să găsească în istoria lor o „europenitate” anterioară pentru a-și justifica reintegrarea¹⁵. Elaborarea unei constituții este, așadar, și un exercițiu de introspecție colectivă prin care, de regulă, se activează o memorie

¹⁰ S. Boyron, *The Constitution of France. A contextual Analysis*, Hart Publishing, Oxford-Portland Oregon, pp. 2–7.

¹¹ *Ibidem*, p. 1 *et. seq.*

¹² *Ibidem*, pp. 29–63.

¹³ M. Duverger este considerat părintele conceptului de semiprezidențialism, având ca izvor lucrările sale din anii 1970. De asemenea, a se vedea, R. Elgie, *Semi-presidentialism in Europe*, Oxford University Press, Oxford, 1999, p. 14 *et. seq.*

¹⁴ K. von Beyme, *Institutional Engineering and Transition to Democracy*, in J. Zielonka (ed.), *Democratic Consolidation in Eastern Europe*, vol. 1, Oxford University Press, Oxford, 2001, p. 4.

¹⁵ M. Glowacka-Grajper, *Memory in Post-communist Europe: Controversies over Identity, Conflicts, and Nostalgia*, *East European Politics and Societies and Cultures*, vol. 32, 4/2018, pp. 925–926.

martirologică¹⁶. Este momentul în care o societate se confruntă cu fantomele propriului trecut, cu ceea ce a fost, cu ceea ce a rănit sau a limitat, și încearcă să decidă ce merită păstrat sub cheia unei identități acceptabile nu doar în forul socio-politic intern, ci și extern. Aici, problema principală constă în echilibrul fragil dintre nevoia de a se desprinde de ceea ce „a fost” și tendința de a construi o identitate actuală în raport atât cu trecutul blamat, cât și cu cel care se mai dorește a fi recuperat¹⁷.

II. Disonanța cognitivă a Constituției din 1991

Tensiunea dintre trecutul ce trebuie respins și cel ce merită păstrat nu rămâne un simplu exercițiu teoretic; ea prinde contur în mod concret în însăși încercarea de a întemeia o nouă ordine constituțională, acolo unde memoria și ruptura devin forțe complementare ale aceluiași proces de creare. Un exemplu elocvent este (și) Constituția României din 1991, născută din cenușa unei revoluții violente care a pus capăt unui jumătate de secol de comunism, dar al cărei ecou s-a întins dincolo de acel moment istoric, cuprinzând și deceniile anterioare de autoritarism și totalitarism, cumva ca o revendicare tardivă a libertății și demnității colective. De aceea, preambulul și principiile sale fundamentale, în special declarația din articolul 1(3), conform căreia România este un stat de drept, democratic și social, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile cetățenilor, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme, nu sunt simple enunțuri juridice. Ele reprezintă un moment de catharsis constituțional¹⁸, anume procesul colectiv al unei națiuni de a-și procesa și clarifica suferința istorică prin crearea unei noi ordini normative. Procesul cathartic, departe de a fi un simplu act de uitare, este un dialog încărcat emoțional între un trecut care trebuie respins și un viitor care trebuie imaginat.

Având în vedere aceste repere, lucrarea propune o interpretare a catharsisului încorporat în Constituția din 1991 prin prisma unei tensiuni dintre două forțe opuse, dar complementare. Lucrarea se sprijină, totodată, pe distincția teoretică formulată de Kim Lane Scheppele între constituționalismul aversiv și constituționalismul aspirațional¹⁹. În contextul românesc, constituționalismul aversiv se manifestă ca o

¹⁶ *Ibidem*, p. 928.

¹⁷ N. Dorsen, M. Rosenfeld, A. Sajo, S. Baer, *Comparative Constitutionalism. Cases and Materials*, Thomson West, 2003, p. 10.

¹⁸ Consider că se cuvine menționat faptul că această sintagmă nu se regăsește, cel puțin din verificările pe care le-am efectuat, în literatura academică de specialitate. Sintagma „catharsis constituțional”/„constitutional catharsis” se pretinde a fi o construcție originală, inspirată însă, într-o manieră adaptată și contextualizată, din arhitectura conceptuală și direcțiile teoretice pe care le-am observat în sumarul lucrării lui E. Stoneman, *The Available Means of Preservation: Aristotelian Rhetoric, Ostracism, and Political Catharsis*, *Rhetoric Society Quarterly*, vol. 43, 2/2013, pp. 134–154. <https://doi.org/10.1080/02773945.2013.768351>.

¹⁹ A se vedea K. L. Scheppele, *Aspirational and aversive constitutionalism: The case for studying cross-constitutional influence through negative models*, *International Journal of Constitutional Law*, vol. 1, 2/2003, pp. 296–324.

respingere fermă și profund emoțională a trecutului autoritar, marcat de abuzuri sistematice și negarea libertăților fundamentale. În contrapunct, constituționalismul aspirațional exprimă dorința expresă de a construi un viitor democratic, inspirat de valorile și normele Europei Occidentale, în care statul de drept, drepturile omului și pluralismul politic să fie piloni centrali. Interacțiunea dintre aceste două dimensiuni nu doar că a modelat conținutul Constituției, ci a conferit documentului o funcție simbolică și terapeutică (de unde și racordarea cu termenul „catharsis”), anume aceea de a transforma memoria traumatică a trecutului într-un angajament lucid și colectiv față de un nou ideal politic sau de constituționalism²⁰. Cu un atare bagaj dual și simbolic antagonic, deși prin revizuirea din 2003 se vorbește inclusiv despre „tradiții democratice românești” în art. 1 alin. 3, Constituția din 1991 nu este doar un instrument juridic, ci și o expresie a unei rupturi morale (prezentată într-un ambalaj al continuității), un act de purificare și de reorientare a societății românești către valori democratice. Aici, termenul de „purificare” își găsește firesc locul în demersul propus, întrucât lucrarea recuperează – într-o formă adaptată – conceptul de catharsis și în sensul aristotelic formulat în *Poetica*²¹. Astfel, sinteza acestor forțe, *i.e.*, impulsul „niciodată din nou” canalizat într-o viziune pozitivă, reflectă funcția *catharsisului* așa cum este descrisă de Aristotel. Pentru acesta, scopul tragediei nu este doar de a purja/purifica publicul de milă și frică, ci de a-l conduce prin aceste emoții către o clarificare/întărire intelectuală. Filosoful sublinia, în lucrarea sa, faptul că *tragedia este imitația unei acțiuni alese și depline, cu o anumită întindere, într-o limbă frumoasă... imitație făcută de personaje în acțiune, iar nu printr-o povestire, și care, stârnind mila și frica, săvârșește purificarea caracteristică unor asemenea emoții* [ortografia originală păstrată]²². Așa cum tragedia, prin structura sa artistică, *e.g.*, subiect, personaje, acțiune, stârnește în spectator mila și teama, pentru ca apoi să le purifice, constituția acționează în mod analog pe plan social, întrucât confruntă conflictele, dezamăgirile, nedreptățile și speranțele, le canalizează și le transformă, generând o „purificare” simbolică care permite restaurarea sau crearea unei noi ordini constituționale. În această perspectivă, legea și instituțiile nu sunt doar mecanisme formale, ci și instrumente prin care societatea învață (sau este învățată) să se privească pe sine, să înfrunte trecutul și să proiecteze o ordine considerată (mai) justă și (ca speranță) mai durabilă.

Legea fundamentală din 1991 își are principala rădăcină constituțională în anul 1989, un moment constituțional care s-a desfășurat, în sine, ca o tragedie politică. Națiunea a fost chemată să se confrunte cu *pathos*-ul trecutului său dictatorial, cu rănille încă vii ale comunismului și cu incertitudinile unui prezent abia conturat. Din acest unghi, se poate susține că legea fundamentală din 1991, și în special preambulul său, funcționează ca un instrument cathartic, transformând memoria colectivă brutală a represiunii – care, în acel moment, era doar temporizată

²⁰ N. Dorsen, M. Rosenfeld, A. Sajo, S. Baer, *Comparative Constitutionalism ... op. cit.*, p. 9 et. seq.

²¹ Aristotel, *Poetica*, C. Balmuș (trad), Editura Științifică, București, 1957.

²² *Ibidem*, p. 24.

de ascensiunea și încheierea revoluției de stradă din 1989 – într-un set articulat de valori publice fundamentale. În felul acesta, s-a dorit conturarea unei noi moralități politice, orientată spre viitor, dar adânc înrădăcinată în continuitățile identitare și politice ale comunității. Este un echilibru delicat între trecut și prezent, între durere și speranță, între memoria ce nu poate fi uitată și legea care trebuie respectată. Tocmai de aceea voi argumenta faptul că acel catharsis din 1991 a fost, totuși, incomplet, întrucât, deși a reușit să purjeze/purifice arhitectura formală a statului de cele mai evidente trăsături autoritare, a eșuat în a rezolva o tensiune mai profundă, preexistentă, în interiorul identității naționale. Mai mult, în mod paradoxal, noua ordine constituțională a încorporat și a instituționalizat tensiunea, transformând-o într-o falie structurală a statului de drept într-o democrație cu caracter etnic.

Conflictul central poate fi conceptualizat ca o formă de disonanță cognitivă la nivel constituțional, o scindare între două narațiuni opuse cu privire la definirea națiunii²³. Pe de o parte, regăsim narațiunea liberal-civică²⁴, un proiect normativ, orientat spre viitor, care definește apartenența la națiune în termeni de cetățenie, drepturi universale și adeziune la un set de valori democratice programate a fi înțelese prin prisma unor standarde europene, supranaționale. Prin urmare, este narațiunea ce reprezintă motorul discursiv al integrării în structurile euro-atlantice și simbolizează ruptura conștientă de trecutul izolaționist. Desigur, este un discurs despre un viitor ce se considera deja înfăptuit prin forța textului constituțional. Testul capacității interne nu avea de ce să fie important, în respectivul context, întrucât emoția anului 1989 a fost una cultivată de dorința acerbă a schimbării, în pofida paradoxului recuperării unui trecut identitar cu elemente glorioase. Privind retrospectiv, cu „luxul” pe care doar trecerea timpului îl conferă, devine limpede că reconstrucția nu ar fi trebuit să fie doar un act juridic, ci o evaluare mai amplă a propriilor capacități epistemologice și de adaptare. Tocmai de aceea, se înțelege de ce, pe de altă parte, a subzistat și a fost reafirmată o narațiune etnocentrică²⁵, o matrice culturală rezilientă, care definește națiunea în termeni primordialii, *i.e.*, etnie, limbă, religie ortodoxă și o experiență colectivă a suferinței istorice. Este vorba despre o viziune care nu a fost purgată în 1991, ci dimpotrivă, chiar programată să funcționeze ca un strat identitar puternic și influent. Așadar, critica pe care am putea să o formulăm acum nu își are rostul în cheia găsirii etichetei eșecului, pentru că – teleologic – proiectul constituțional a fost un succes din perspectiva scopului cu caractere etnocentrice. Totuși, nu trebuie exclusă din peisajul analitic realitatea faptului că timpul și modul în care se naște și ajunge să se consolideze un stat sunt definitorii pentru eventualul conflict sau pentru dihotomia dintre civic și etnic. Spre

²³ M. Guțan, *Constitutional Identity as Competing Historically Driven Narratives: Central and Eastern European Perspectives*, în C. Cercel, A. Mercescu, M. M. Sadowski (eds.), *Law, Culture and Identity in Central and Eastern Europe*, Routledge, 2023, pp. 137–156. Lucrarea propune o înțelegere a identității constituționale ca o multitudine de narațiuni divergente, determinate istoric și construite de actori sociali specifici.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

exemplu, contrastarea directă a modelului francez (politic/statist) cu cel german (etnocultural) explică cum fuziunea timpurie stat-națiune din Franța a permis o lege a cetățeniei asimilaționistă (*jus soli*), în timp ce distincția inițială din Germania a favorizat o abordare bazată pe descendență (*jus sanguinis*)²⁶. În această perspectivă, modelul german – *nota bene*, de la acea vreme – și-a găsit ecoul și în cazul constituționalismului românesc, care reflectă o călătorie istorică sinuoasă de afirmare și supraviețuire a unui stat național și unitar, perceput cel mai adesea ca o „cetate etnică”.

Nu este de mirare, în consecință, faptul că în cadrul dezbaterilor Adunării Constituante din 1991, tema caracterului „național” al statului a generat unele dintre cele mai sensibile și tensionate discuții. Grupul parlamentar al UDMR a propus eliminarea sintagmei „național” din formularea „România este un stat național, unitar, suveran, independent și indivizibil”, argumentând, prin vocea senatorului Hosszu Zoltan, că această expresie nu reflectă realitatea demografică a țării. Potrivit acestuia, în România trăiau aproximativ 13 minorități etnice, însumând aproape 5 milioane de persoane – peste 20% din populație –, iar menținerea termenului „național” contravenea spiritului constituției și obligațiilor internaționale asumate de România. Amendamentul a fost însă respins, Comisia argumentând că minoritățile nu depășesc 11% din totalul populației și că „națiunea” reprezintă un element constitutiv al statului, dimensiunea sa psihologică și identitară, iar pentru poporul român ea echivalează cu propria „carte de identitate”²⁷. Un alt amendament, propus de senatorul Karoly Kiraly, solicita înlocuirea sintagmei cu formularea „România este un stat multinațional, suveran, independent și indivizibil”. Acesta a invocat documente internaționale precum Carta de la Paris și Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia, susținând că minoritățile naționale însumează 24,77% din populație, iar noua formulare ar fi mai conformă cu realitatea și principiile democratice europene. Nici acest amendament nu a fost acceptat, Comisia considerând că argumentele invocate „nu corespund realității”, întrucât un grup etnic nu poate fi asimilat unei națiuni, iar propunerea confunda „regretabil” termenii de „minoritate națională” și „națiune”²⁸.

În consecință, se poate afirma că legea fundamentală din 1991 a avut un scop și un efect ambivalent, anume integrator în aparență, dar în esență excludent. Ea a contribuit la consolidarea identității etnice românești mai degrabă prin delimitare decât prin includere. Este, practic, o dualitate pe care o putem recupera și în cazul legilor fundamentale din 1866 și 1923 (o direcție ambivalentă, *i.e.*, liberal-etnică²⁹), o dualitate care nu reprezintă o trăsătură a pluralismului politic, ci un conflict

²⁶ R. Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, 1992, pp. 50–52, 71.

²⁷ *Geneza Constituției României 1991. Lucrările Adunării Constituante*, Regia autonomă „Monitorul Oficial”, București, 1991, p. 113.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ A se vedea R.-C. Roghină, *Constituția din 1923 – un salt ambivalent în constituționalismul liberal*, *Revista de Științe juridice*, 1/2023, pp. 147–165.

structural, o „falie” ce nu putea să lipsească din *ADN-ul luptei românilor pentru un stat al lor, doar al lor*, de unde și înscrierea în textul și spiritul Constituției. Inclusiv modul în care constituționalismul românesc, întemeiat pe o concepție etnică a națiunii, reacționează la provocările generate de migrația contemporană³⁰ este sugestiv pentru preocuparea constantă a statului de a conserva identitatea etnică. În acest sens, articolul 3 alineatul (4) din Constituție, care consacră unitatea și indivizibilitatea poporului român, devine un reper de tipul „pe aici nu se trece”.

Oricum, nu trebuie să ignorăm faptul că Adunarea Constituantă din 1991 s-a confruntat cu o dublă presiune. Necesitatea de a adopta un limbaj liberal-democratic pentru a obține legitimitate internațională și, simultan, nevoia de a mobiliza o populație a cărei identitate colectivă fusese modelată de istoriografia romantică și exacerbată de național-comunism. Soluția de compromis a fost suprapunerea unui vocabular liberal peste un substrat etnocentric nerezolvat. Rezultatul este un document fundamental cu o personalitate duală; proclamă universalismul cetățenesc, dar permite și încurajează interpretări și practici politice care privilegiază un *demos etnic*, rezultând, astfel, o contradicție fondatoare ce generează o formă de *orgoliu cu o forță conservatoare* care subminează *dorința* – paradoxal – *sinceră de schimbare*. S-a creat un impas prelungit în dezvoltarea politică, astfel încât unele dintre crizele constituționale care au urmat nu reprezintă simple abateri de la textul legal, ci consecințe aproape inevitabile ale logicii interne a Constituției. Chiar și intervenția Curții Constituționale în procesul electoral privind alegerea președintelui – un proces asupra căruia Curtea exercită un rol de supraveghere – s-a întemeiat, cumva, pe obligația sa activă de a acționa atunci când circumstanțele o impun. Nu este vorba aici doar despre litera f) a articolului 147, ci mai ales despre interpretarea sa în conexiune cu dispozițiile care consacră datoria instituțiilor publice de a preveni revenirea practicilor opresive ale trecutului, în special a celor care au vizat fraudarea și lipsa de corectitudine a alegerilor. În această lumină, având în vedere firul argumentării din Hotărârea 32/2024³¹, prin care a fost anulat primul tur al alegerilor prezidențiale, Curtea nu este doar un arbitru tehnic, ci – prin deducere – un gardian al continuității democratice și al integrității procesului politic³².

Pe firul unor atare contexte, Constituția României pare să fi fost redactată pornind de la o cheie etnocentrică și din perspectiva promisiunilor unei democrații pe care societatea românească nu a cunoscut-o niciodată în plenitudinea sa, într-un spirit care favorizează utilizarea instrumentelor și metodelor specifice unei *democrații militante*³³. Prin urmare, tensiunea identitară pe care Constituția din 1991

³⁰ M. Guțan, *Națiunea asediată: constituționalismul etnocentric românesc și migrația contemporană*, „Revista de drept public”, 2017 (număr special), pp. 80–102.

³¹ Hotărârea CCR, nr. 32 din 6 decembrie 2024 privind anularea procesului electoral cu privire la alegerea Președintelui României din anul 2024, https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2024/12/Hotarare_32_2024.pdf (ultima accesare: 11.07.2025).

³² Aceste problematice vor fi reluate în cadrul unei secțiuni dedicate.

³³ Democrația militantă este o formă de autoprotecție legală și instituțională a democrației, menită să prevină subminarea acesteia, dar care trebuie să fie exercitată în limitele legii și ale constituției. A se vedea, K. Loewenstein, *Militant Democracy and Fundamental Rights*, I, *American Political Science Review*, Cambridge University Press, vol. 31, nr. 3/1937, pp. 417–432.

a eşuat să o rezolve nu este un produs al tranziției postcomuniste, ci reprezintă, în esență, *un conflict istoric nerezolvat*, o caracteristică definitorie a întregului proiect de modernizare a statului român. După cum vom vedea în secțiunea următoare, fiecare moment constituțional direcționat spre liberalism, spre standarde sau așteptări europene din istoria României a reflectat și a reînscris dihotomia discutată, ilustrând o patologie a repetării istorice. Cu alte cuvinte, *Vreme trece, vreme vine, toate-s vechi și nouă toate; ce e rău și ce e bine*³⁴.

III. *Pathos-ul istoric. Traumă și aspirații neîmplinite în constituționalismul românesc (1866–1989)*

Pentru a înțelege forța cathartică a Constituției din 1991, trebuie, așadar, să apreciem profunzimea și durata traumei naționale pe care a căutat să o vindece. *Pathos-ul* – suferința colectivă, frica și frustrarea – care a alimentat Revoluția din 1989 nu a fost doar o reacție la patruzeci și cinci de ani de comunism. Se poate considera că a fost punctul culminant a peste un secol de constituționalism (liberal, chiar dacă nu pe deplin asumat) eşuat, o istorie lungă și dureroasă în care promisiunea democrației (liberale – atât cât a putut ea să fie înțeleasă în contextul neputințelor epistemologice românești, alimentate și de factura etnocentrică a societății, deci de axiologie) a fost în mod repetat proclamată în text, dar sistematic trădată în practică. Această narațiune istorică nu este neapărat una a unui experiment democratic eşuat, ci mai degrabă una a continuității autoritare sub diverse forme constituționale. De la monarhia cvasi-parlamentară a secolului al XIX-lea la dictaturile deschise ale secolului al XX-lea, tema constantă a fost recăderea în supremația puterii executive și subordonarea legii voinței politice, de cele mai multe ori în favoarea unui *salvator al națiunii* sau a unui lider autocratic (e.g., Carol al II-lea – autoprozentat ca salvator al națiunii; Antonescu – idem; Ceaușescu). Lunga moștenire de guvernare arbitrară a creat energia aversivă care a făcut posibil și necesar catharsisul din 1991.

III.1. *Fațada liberalismului și păcatul originar (1866–1938)*

Călătoria constituțională modernă a României a început cu un act de aspirație, ceea ce a declanșat un masiv transplant constituțional, cu accente raționale și iraționale³⁵. Constituția din 1866, modelată aproape cuvânt cu cuvânt după Constituția belgiană din 1831, a fost un transplant juridic deliberat, menit să semnaleze angajamentul vechii națiuni românești (bazată pe atașament *jus sanguinis* și suferință comună alinată confesional – de ortodoxism) înzestrată cu un foarte tânăr stat național și unitar (aflat în pericol de colapsare după abdicarea forțată a lui A.I. Cuza) față de valorile liberale occidentale și să-i asigure locul – fără întrerupere – în comunitatea europeană civilizată³⁶. Pe hârtie, Constituția din 1866 se prezenta ca un

³⁴ Mihai Eminescu, *Glossă*, 1883.

³⁵ A se vedea, R-C. Roghină, *Logica și efectele transplantului constituțional din 1866*, Universul Juridic, București, 2016.

³⁶ *Ibidem*.

document realmente liberal, întrucât instituia o monarhie constituțională, garanta separația puterilor în stat, proclama o declarație a drepturilor și organiza un parlament reprezentativ. În realitate însă, liberalismul ei era mai curând unul formal (și acela incoerent, după caz³⁷) decât substanțial, fiind limitat de un nucleu etnocentric vizibil mai ales în articolele 7 și 8, care condiționau acordarea cetățeniei (*împământenirea*) și drepturile politice de apartenența la rit creștin (articolul 8 statua că „numai împământenirea seamănă pe strein cu Românul pentru exercitarea drepturilor politice”).

Constituția din 1923, adoptată în contextul Marii Uniri, a preluat în linii mari structura și principiile fundamentale ale Constituției din 1866, putând fi considerată, mai curând, o revizuire a acesteia decât o nouă lege fundamentală. Prin raportare la noul context geopolitic, a reafirmat – și, pe alocuri, a amplificat – caracterul liberal al sistemului politic, pretinzând o deschidere mai clară către valorile democratice europene. Totuși, deși discursul oficial promova toleranța și egalitatea cetățenilor, spiritul constituțional a rămas tribut ar celorlalte reflexe naționale care marcau și legea fundamentală a Vechiului Regat. Astfel, deși articolele privind drepturile și libertățile păreau mai generoase, ele continuau să ascundă sub o aparență de modernitate o structură etnocentrică persistentă³⁸. În esență, precum în 1866, Constituția din 1923 a reprezentat o încercare de armonizare între idealul liberal european și realitățile unui stat multiethnic aflat în plin proces de consolidare. Prin acest amestec de modernitate declarativă și conservatorism identitar, România interbelică și-a afirmat dorința de integrare în Europa democratică, dar fără a renunța complet la propria matrice națională³⁹. Se conturează, deci, pentru viitor, o puternică senzație de *déjà vu*.

Practica fațadelor liberale au mascat o realitate politică profund iliberală, un sistem afectat de o serie de „păcate originare” care i-au golit substanța democratică încă de la început. Poate cel mai coroziv dintre acestea a fost degradarea sistemului parlamentar prin exercițiul *rotativei guvernamentale*. Într-o democrație parlamentară funcțională – iar Constituțiile din 1866 și 1923 ofereau, chiar dacă imperfect, cadrul juridic necesar – guvernul se constituia din partidul sau coaliția care deținea majoritatea în Parlament, o majoritate legitimă, exprimată prin votul electoratului (cel puțin în teorie). În realitate, însă, acest principiu nu opera izolat, întrucât monarhul continua să joace un rol politic activ, iar preferințele sale influențau decisiv desemnarea executivului. Astfel, guvernul devenea responsabil nu doar în fața legislativului, ci și în fața coroanei.

Se contura, prin urmare, un regim parlamentar de tip dualist, în care puterea regală acționa ca un arbitru activ, capabil să determine compoziția și orientarea politică a guvernului, fără a exercita în mod direct actul guvernării. Era o formulă ce avea menirea de a tempera excesele majorităților (mai ales ale celor fragile care

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ A se vedea, R-C. Roghină, *Constituția din 1923 ... op. cit.*, p. 152 et. seq.

³⁹ *Ibidem*.

puteau genera ample crize politice), dar comporta și riscul subminării reprezentativității democratice, în măsura în care intervenția monarhului contrazicea voința populară.

În evoluția regimurilor parlamentare europene (*ab initio*, în mod firesc de tip dualist, întrucât monarhii nu puteau fi excluși brusc din schematica guvernării, mai ales în contextele unor constituții-pact, cum este cazul constituțiilor românești din 1866 și 1923), modelul dualist a fost treptat reconfigurat sub forma parlamentarismului monist – un sistem în care guvernul răspunde exclusiv în fața parlamentului, iar monarhul își păstrează doar un rol simbolic, întruchipând dictonul „regele domnește, dar nu guvernează”. În România secolelor XIX și începutului de secol XX, însă, în absența unor partide cu doctrină clară și a unei clase politice capabile să contrabalanseze tendințele autoritare ale monarhilor, sprijinite de o structură socială tradițional compatibilă, acest proces a fost inversat, conducând la o reîntoarcere spre un model de guvernare autoritară. Regele, nu alegătorii, decidea care partid urma să acceadă la guvernare. El numea un prim-ministru, dizolva parlamentul existent, iar noul guvern „organiza” apoi alegeri, folosind întreaga greutate a administrației de stat – de la prefecți la poliție – pentru a se asigura că se obține majoritatea dorită⁴⁰. Această practică a transformat alegerile într-un instrument de legitimare a puterii executive care urma să emane legislativul (o certă incoerență constituțională), nu într-un mijloc de exercitare a suveranității populare, și a redus Parlamentul la un instrument politic docil⁴¹. Principiul constituțional al guvernării responsabile a fost astfel răsturnat; legislativul a devenit responsabil în fața executivului, în loc de invers. Prin această practică, regele alterna la guvernare, în principal, liberalii și conservatorii, menținând astfel un echilibru aparent stabil în viața politică și asigurându-și, în același timp, propria agendă guvernamentală. În mod paradoxal, clasa politică românească a acceptat acest joc, nu neapărat din convingere, ci dintr-o combinație de neputință și de interes calculat, *i.e.*, rotația între partide oferea fiecărei formațiuni politice/partid politic o perspectivă relativ sigură de acces la putere, transformând astfel mecanismul într-un confortabil compromis al conveniențelor. În acest context, ceea ce părea a fi un instrument de stabilitate era de fapt o practică ce slăbea autenticitatea democratică, perpetuând un ciclu în care competiția politică era mai degrabă simbolică decât efectivă, iar jocul puterii, sub aparenta ordine, rămânea marcat de strategii de dominație și consens impus din spatele ușilor închise, sub formula *dă-mi guvernul și îți formez parlamentul*⁴².

⁴⁰ Alexandra A. Iancu, B. Iancu, *The Rise and Fall of Quasi-Parliamentary Government in Romania (1871–1937)*, *Giornale di Storia Costituzionale*, 42/II, 2021, pp. 62–63.

⁴¹ *Ibidem*, p. 62.

⁴² Regele Carol I era pe deplin conștient că rotativa partidelor, impusă de el, avea efecte nedemocratice și că distorsiona esența regimului politic prevăzut de Constituție. În acest sens, a se vedea. S. Cristescu, *Carol I și politica României (1878–1912)*, Editura Paidea, București, 2007, pp. 64, 147, 165, 175, 190, 192, 237, 244, 304; 348–349. O realitate valabilă și în cazul regelui Ferdinand I. A se vedea, C. Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al VII-lea, *partea a VI-a (1923–1926)*, Editura Machiavelli, București, 1996, p. 269.

Un alt păcat originar a fost normalizarea stării de excepție. Deși majoritatea constituțiilor prevăd puteri de urgență, în România excepția a devenit regulă. De la începutul secolului al XX-lea, s-a recurs în mod curent și pe scară largă la starea de asediu și la guvernarea prin decrete-legi⁴³. Această practică, justificată inițial de crize precum războaiele țărănești sau Războaiele Balcanice, a devenit o caracteristică permanentă a guvernării, în special în perioada interbelică turbulentă⁴⁴. Starea de asediu permitea guvernului să suspende garanțiile constituționale, să transfere puterea judiciară tribunalelor militare și să reprime opoziția politică, creând efectiv o ordine juridică paralelă în care voința executivului era necontrolată⁴⁵. Utilizarea repetată a acestor măsuri excepționale a estompat linia dintre ordinea constituțională și guvernarea arbitrară, favorizând o cultură politică în care constituția era văzută nu ca o lege supremă care limitează puterea, ci ca un instrument maleabil ce putea fi suspendat sau ocolit ori de câte ori era convenabil din punct de vedere politic.

III.2. Trauma totalitarismului (1938–1989)

„Democrația de fațadă”, disfuncțională, a perioadei interbelice nu a fost răsturnată de o forță externă; s-a prăbușit sub greutatea propriilor contradicții interne. Ascensiunea dictaturii deschise în 1938 nu a fost o ruptură radicală cu trecutul, ci punctul culminant (chiar logic) al practicilor autoritare preexistente. Dictatura regală a lui Carol al II-lea, instaurată în februarie 1938, nu a făcut decât să formalizeze supremația executivă care fusese de mult timp realitatea *de facto*. Prin înlocuirea Constituției din 1923 (în februarie 1938), interzicerea partidelor politice și normalizarea guvernării prin decret⁴⁶, Regele nu făcea decât să se debaraseze de învelișul liberal incomod al unui sistem care îi privilegiase întotdeauna puterea⁴⁷. Carol al II-lea s-a prezentat cu fermitate drept salvator al neamului, proclamând starea de asediu și construind un discurs al urgenței și al necesității salvării statului. În numele binelui public, orice element perceput ca malign sau subversiv (inclusiv partidele politice) a fost respins, iar autoritatea centrală s-a legitimat printr-o misiune de protecție a statului și a ordinii sociale⁴⁸.

Decăderea umbrelor democratice s-a accelerat odată cu izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial. Dictatura militară a mareșalului Ion Antonescu

⁴³ Dan C. Măță, *Le Chef d'État et l'état de siège. Constructions normatives et interprétations doctrinaires dans la Roumanie de l'entre-deux-guerres*, Giornale di Storia Costituzionale, 42/II, 2021, p. 109.

⁴⁴ M. Ghițulescu, *Some Notes for a History of Reversed law-making. Decree-Laws in Interwar Romania*, Giornale di Storia Costituzionale, 42/II, 2021, pp. 89–91.

⁴⁵ C. Cercel, *Under the Shadow of the Exception: The Romanian Head(s) of State in the Age of Extremes*, Giornale di Storia Costituzionale, 42/II, 2021, p. 138. Starea de asediu implica transferul funcțiilor judiciare și de poliție de la autoritățile civile la cele militare.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 141.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 141–142. Constituția din 1938 a estompat separația puterilor, declarând Regele „Șeful Statului” – ca simbol al unității organice a statului – cu un rol direct în guvernare și legiferare.

⁴⁸ *Ibidem*.

(1940–1944) a reprezentat expresia supremă a stării de excepție. Antonescu, asumându-și titlul de *Conducător*, a contopit toate puterile statului (legislativă, executivă și comanda militară) în propria sa persoană (nominal). Guvernarea sa nu era constrânsă de lege; era sursa legii, un regim de „puteri depline” care opera într-o stare de „necesitate extremă” ce justifica cele mai brutale acte, inclusiv politici genocidare împotriva populațiilor evreiești și rome din România⁴⁹.

Regimul comunist, instalat după război sub ocupație sovietică, a fost etapa finală și cea mai traumatică din această lungă istorie a autoritarismului. Deși distinct ideologic, a perfecționat mecanismele puterii absolute care se dezvoltaseră de un secol. Ficțiunea suveranității populare a fost menținută prin alegeri simulate, statul de drept (de fațadă) a fost înlocuit de voința arbitrară a Partidului Comunist, iar individul a fost complet subjugat statului. Instituția Președintelui Republicii Socialiste, creată pentru Nicolae Ceaușescu în 1974, a simbolizat pe deplin concentrarea totală a puterii. Președintele era simultan șef de stat, șef de partid (unic) și comandant suprem al forțelor armate, deci o figură de autoritate absolută al cărei devenit cult al personalității reprezenta pervertirea decisivă a conceptului de șef de stat⁵⁰. Amintirea unei atare figuri și a sistemului opresiv pe care l-a întruchipat va deveni, în mod natural, sursa principală a constituționalismului aversiv din 1991, reactivând și accentuând o teamă aproape patologică de guvernare a unui singur om, care ar putea schimonosi noua ordine constituțională⁵¹. Trauma care a necesitat catharsisul nu a fost, așadar, doar oroarea imediată a comunismului, ci și greutatea moștenită a unui eșec de un secol în a legitima democratic puterea și de a o subordona legii.

Se poate decela, așadar, un model de repetare istorică ce sugerează existența unor „bariere epistemologice” și a unor „piedici axiologice”. Nu este vorba doar de o simplă incoerență politică, ci de un fenomen de *path dependency*⁵² (dependență de cale). Constituția din 1991 nu a pornit de la zero, ci a fost constrânsă de „calea” istorică deja trasată. Conceptele occidentale precum „liberalism” sau „democrație”

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 143–144. Antonescu a fost învestit cu puteri depline prin decret, suspendând Constituția din 1938 pe motiv de „stare de extremă necesitate”. Cu alte cuvinte, totalitarismul de dreapta al lui Carol al II-lea nu mai reușea să facă față noii stări de urgență, unei necesități extreme care cerea măsuri și mai radicale pentru salvarea statului, iar regele Mihai I nu era văzut ca noul salvator de neam. Astfel, a fost trecut în secundar, iar prim-ministrul a devenit conducătorul statului (titlatură oficială, în baza decretului din 10 septembrie, 1940).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 147. Președinția lui Ceaușescu a fuzionat rolurile de lider de partid și de stat, reprezentând apogeul acestei traiectorii autoritare.

⁵¹ B. Dima, *The President as an Active "Constitutional King". The Birth of the Romanian Post-communist System of Government*, *Giornale di Storia Costituzionale*, 42/II, 2021, p. 156. Membrii Constituantei împărtășeau o „teamă chintesențială” de a concentra puterea politică în mâinile unei singure persoane. A se vedea, de asemenea, *Geneza Constituției României 1991. Lucrările Adunării Constituante ... op. cit.*, p. 488 et. seq.

⁵² „Path dependency” nu este un concept nou. El este folosit în științele sociale pentru a evidenția faptul că nimic nu se întâmplă în vid, mai precis faptul că fiecare eveniment consumat lasă urme invizibile, iar ceea ce trăim astăzi este rezultatul unui șir de cauze și efecte. A se vedea, P. A. David, *Path dependence: a foundational concept for historical social science*, „Cliometrika”, 1/2007, pp. 91–114, <https://doi.org/10.1007/s11698-006-0005-x>

(mai mult sau mai puțin standardizate referențial) au fost importate, dar au fost „traduse” și asimilate printr-un filtru cultural preexistent, format de istoriografia romantică, de rolul Bisericii Ortodoxe în definirea identității și de experiența istorică a luptei pentru statalitate ca proiect etnic. În acest cadru de cale (pre)pecetluită, „liberalismul” nu a fost înțeles în sensul său universalist, ci ca un instrument pentru consolidarea națiunii etnice românești. „Democrația” (atunci când a fost problematizată) a fost adesea percepută ca fiind expresia voinței majorității etnice, nu un sistem de protecție a drepturilor tuturor cetățenilor, inclusiv a minorităților etnice. Aceste bariere explică de ce, chiar și atunci când se proclamă liberalismul, practica rămâne „ceva adresat, cu precădere, românilor”.

IV. Constituția din 1991. Momentul cathartic textualizat

Constituția din 1991 este un document scris în dialog direct cu *pathos*-ul istoric al națiunii române. Articolele sale nu sunt declarații abstracte de filozofie politică; ele, după cum am observat, sunt răspunsuri specifice, deliberate și adesea încărcate emoțional la traumele trecutului. Textul funcționează ca instrument principal al catharsisului constituțional, îndeplinind un rol dublu, *i.e.*, prin textualism aversiv, repudiază sistematic mecanismele de bază ale unui secol de guvernare autoritară, în timp ce prin textualism aspirațional, îmbrățișează un viitor idealizat, modelat după democrația liberală occidentală. Chiar și așa, o lectură mai atentă relevă faptul că acest act cathartic a fost incomplet. Textul este bântuit de o tensiune mai profundă, nerezolvată, încorporând o „narațiune mixtă” în care noua identitate liberal-civică coexistă inconfortabil cu identitatea etnocentrică, iliberală și persistentă a națiunii. Acest fond socio-politic se poate explica și prin faptul că, în mod natural, se instalează un efort de a găsi elemente în istorie care să poată fundamenta o nouă identitate⁵³, adecvată erei postcomuniste. Apoi, se poate observa, tot ca o modalitate naturală, procesul de a readuce în conștiința publică amintirea unor persoane și evenimente care nu au putut fi comemorate sau real articulate în timpul comunismului⁵⁴, un trecut considerat *înghețat* sau marginalizat. Sunt perspective care au, în fond, rolul de a deschide posibilitatea unei reinterpretări a comunismului⁵⁵, inclusiv a circumstanțelor în care sistemul a funcționat și a influenței sale, încă resimțite în prezent.

În concret, după 1989, România s-a transformat într-un laborator al memoriei, sfâșiat între aspirația civică, europeană, și reflexele unei identități etnocentrice, determinând o fractură lesne observabilă, spre exemplu, în reabilitarea controversată a figurii mareșalului Antonescu (în anii '90 și chiar 2000), unde căutarea febrilă a unui erou național interbelic a intrat în coliziune directă cu valorile liberale și cu asumarea capitolelor întunecate ale istoriei. Pentru mai mult context, merită amintită inițiativa Televiziunii Române (TVR), chestionarea națională intitulată „Mari Români”, o

⁵³ M. Glowacka-Grajper, *Memory in Post-communist Europe ... op. cit.*, p. 925.

⁵⁴ *Ibidem.*

⁵⁵ *Ibidem.*

campanie care a invitat publicul să aleagă cele mai importante 100 de personalități din istoria națiunii, ceea ce a stârnit un interes larg și o participare proporțională. Dacă ne concentrăm asupra celor care au ocupat funcția de șef de stat de la nașterea statului național și unitar român (perioada lui Cuza, *i.e.*, 1862), primele cinci poziții ar fi ocupate de: Regele Carol I (locul 2 în top), Ion Antonescu (locul 6), Alexandru Ioan Cuza (locul 8), Nicolae Ceaușescu (locul 11) și Ferdinand I (locul 24). Toți aceștia au dezvoltat avataruri de putere autoritară (în diferite grade), ceea ce creează un paradox, având în vedere Revoluția din 1989 și respingerea constituțională a regimurilor autoritare din trecut. De asemenea, este surprinzătoare includerea lui Corneliu Zelea Codreanu (1899–1938) pe locul 22. Prezența lui Codreanu, fondatorul Mișcării Legionare – principala mișcare fascistă din România interbelică, cunoscută sub denumirea de Legiunea Arhanghelului Mihail – poate fi analizată prin prisma unei imagini simbolice încărcate religios, care l-a însoțit de-a lungul timpului. Nu este altceva decât o dimensiune mistică (foarte atractivă pentru mentalitarul românesc), sedimentată în memoria colectivă, în care religia constituie elementul central al coagulării, funcționând ca mediatore între mit și realitate, dar și ca instrument prin care se legitimează sau se atenuează dimensiunile problematice ale trecutului. Rezultatul este un paradox, întrucât ceea ce pare a fi o „punte” între mit și realitate se manifestă, de fapt, ca un pendul perpetuu, care selectează și reinterpretează constant aspectele convenabile memoriei colective, fie pentru glorificare, fie pentru consolidarea identității naționale scufundată în ortodoxism. Nu este de mirare faptul că și în prezent anumiți actori politici, *e.g.*, Călin Georgescu, George Simion, Diana Șoșoacă, transformă religia sau un anumit tip de istorie într-un mecanism de atracție emoțională și identitară, canalizând resentimente, temeri și dorințe colective într-o formă narativă care combină misticismul, mitul și autoritatea aparent incontestabilă. Scopul este unul deja „tradițional”, anume crearea unei legături istoric-romantică între discurs și transcendență, între autor și destinul colectiv, totul în căutarea unei legitimități care, deși contestabilă din perspectivă democratică și istorică (detașată emoțional), se dovedește extrem de eficientă pentru consolidarea loialității și mobilizarea maselor. Din păcate, aici se reactivează rădăcinile bolnave ale istoriei – ecouri ale unei „dependențe întunecate” (*dark path dependency*) – sub forma unei narațiuni etnocentrice cu ecou răzbunător, care ajunge să domine treptat și să umbrească perspectiva liberal-civică.

Revenind la anii de început ai postcomunismului, se poate observa că schimbarea direcției identitare, concepută în opoziție cu moștenirea comunistă, s-a manifestat și printr-un susținut proces de republicare a scriitorilor și filosofilor interbelici, în special a generației „Criterion” (*e.g.*, Eliade, Cioran, Noica), reprezentând o încercare de a reconecta cultura română la o perioadă de efervescență intelectuală amputată de comunism⁵⁶. Practic, în efortul de a reclădi un fundament

⁵⁶ Cristina A. Bejan, *Intellectuals and Fascism In Interwar Romania: The Criterion Association*, Palgrave Macmillan, 2019. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-20165-4> (accesat via ResearchGate, https://www.researchgate.net/publication/333982372_Intellectuals_and_Fascism_In_Interwar_Romania_The_Criterion_Association_Palgrave_Macmillan_2019; ultima accesare: septembrie, 2025).

identitar din ruinele comunismului, întreaga istorie a fost pusă sub semnul întrebării și/sau nevoia recuperării. Progresul a fost însă lent, întrucât numeroase elemente de glorificare din perioada comunistă au fost păstrate, fie din obișnuință, fie dintr-o aparentă satisfacție național-civică/orgoliu național. Chiar și *dezbaterile dintre monarhie și republică* a reflectat o atare căutare a unui fir roșu, a unei continuități legitime, brutal întrerupte. Simultan, societatea a inițiat un proces dureros de „dezgheț” al trecutului anesteziat de dictatură⁵⁷. *Fenomenul Piața Universității* (Golaniada⁵⁸) a fost, e.g., strigătul unei generații pentru o ruptură morală, iar *Memorialul de la Sighet*⁵⁹ a devenit epicentrul recuperării suferinței și a rezistenței uitate. Desigur, în acest cadru își are locul relevant și înființarea Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității⁶⁰.

Constituția, astfel, aproape tot natural, a ajuns să fie, fără să mai fim surprinși, un text disonant, un compromis negociat ale cărei contradicții interne nu sunt erori de redactare, ci însăși reflectarea unei clarificări naționale neterminate.

IV.1. Textualismul aversiv. Repudierea trecutului

Cele mai puternice declarații din Constituția din 1991 – respectiv, din cea revizuită în 2003 – par să se fi născut dintr-un impuls de respingere, din dorința de a închide definitiv o rană istorică. Redactarea textului constituțional și dezbaterile care au urmat relevă o conștiință asupra eșecurilor instituționale care făcuseră posibilă dictatura⁶¹. Ca atare, s-a încercat, prin fiecare formulare sau discurs exprimat în ședințele Constituantei, să se încurajeze o delimitare de partea repugnată a trecutului⁶².

În același timp, s-a optat pentru valorificarea a ceea ce putea fi privit ca un rest luminos al istoriei, tratându-l ca pe o tradiție deja existentă, chiar dacă mai mult invocată decât trăită. Poate tocmai de aceea, în 2003, completarea alineatului (3) la articolul 1 poate fi o formă de reiterare a mesajului din 1991, vorbind, de data aceasta, în mod expres, despre „tradițiile democratice ale poporului român” – este adevărat, tot mai degrabă ca despre o promisiune în căutarea propriei sale împliniri, care ar fi avut deja, cândva, loc.

Declarația din articolul 2(1), conform căreia „suveranitatea națională aparține poporului român, care o exercită prin organele sale reprezentative, constituite prin alegeri libere, periodice și corecte, precum și prin referendum”, este primul și, poate, cel mai clar act *cathartic* al Constituției. Aceasta pentru că nu este, având în vedere

⁵⁷ A se vedea, M. Ciobanu, M. Șerban, *Between the Memory and Post-Memory of Communism in Romania: Fluid Memories*, Routledge, Londra și New York, 2025.

⁵⁸ F. Dumitrescu, *Bălciul Universității. Descoperind spiritul târgoveț în Bucureștiul postsocialist*, Humanitas, Societatea de Antropologie Socială și Culturală, București, 2–13, p. 57 et. seq., consultat online, <https://humanitas.ro/assets/media/Balciul-Universitatii.pdf> (ultima accesare: 09.08.2025). Ziarul Flacăra din 9 mai 1990, https://mineriade.iicmer.ro/pdf/vocile_presei/presa_interna/Flacara.pdf.

⁵⁹ <https://www.memorialsighet.ro/> (ultima accesare: 09.08.2025).

⁶⁰ <http://www.cnsas.ro/> (ultima accesare: 09.08.2025).

⁶¹ A se vedea, *Geneza Constituției României 1991. Lucrările Adunării Constituante op. cit., passim*.

⁶² *Ibidem*.

contextele deja evocate în secțiunile anterioare, o afirmație generică a principiului democratic. Este o respingere directă și fermă a întregii istorii de alegeri manipulate din România, de la *rotativa guvernamentală* regală care a batjocorit suveranitatea parlamentară (în sensul guvernământului reprezentativ), până la farsele unipartidiste ale erei comuniste. Legând în mod explicit suveranitatea de „alegeri libere, periodice și corecte”, puterea constituantă a căutat să purifice însuși conceptul de reprezentare, să-l curețe de perversitatea sa istorică și să-i redea sensul autentic.

În mod similar, articolul 1(3), care proclamă România „stat de drept”, poate fi citit ca un răspuns la normalizarea timp de un secol a stării de excepție. În esență, mesajul textului funcționează ca un bastion constituțional împotriva guvernării arbitrar prin decrete sau alte acte normative – în special cele emise de executiv – și împotriva suspendării drepturilor fundamentale⁶³, intervenții care au marcat atât perioada interbelică, cât și dictatura comunistă. Prevederea poate reprezenta, până la urmă, și un fel de jurământ colectiv asupra faptului că puterea va fi de acum înainte subordonată legii, nu invers. Așadar, citit în ansamblu, articolul 1(3) pare să reflecte mai degrabă varianta kantiană a statului de drept. În această concepție, statul de drept nu se reduce la prevenirea abuzurilor puterii sau a arbitrarului autorităților; el presupune ca legile și instituțiile să fie în acord cu principii morale universale, menite să protejeze libertatea, egalitatea și demnitatea fiecărui cetățean. Statul de drept devine astfel nu doar un cadru juridic, ci și o expresie a unei etici politice, în care puterea există pentru a servi idealurilor rațiunii și justiției, nu intereselor sau capriciilor momentului. Totuși, aici se conturează un paradox, *i.e.*, proiectul etnic, prezent în textul constituțional, păstrează o tensiune vizibilă cu această moralitate juridică, provocând un dialog constant între universalismul principiilor kantiene și particularismul identitar al statului.

Apoi, nicăieri nu se vede mai limpede logica de respingere a trecutului decât în modul în care a fost concepută și reglementată funcția de președinte. Amintirea monarhului autoritar și a dictatorului totalitar a creat în rândul redactorilor Constituției o teamă persistentă față de concentrarea puterii într-o singură persoană, determinându-i să modeleze instituția astfel încât să limiteze orice posibil abuz și să protejeze echilibrul democratic⁶⁴. Soluția a fost crearea unui șef de stat care să fie un „«rege constituțional» activ”, o figură politică având legitimitatea populară a alegerii directe, dar cu puteri strict limitate și enumerate⁶⁵. Președintele, în consecință, a fost

⁶³ Aceasta explică, într-o anumită măsură, de ce teama românilor față de restricții s-a accentuat atât de profund în timpul pandemiei – o teamă pe care au împărtășit-o, de altfel, și alte state postcomuniste. În momentele în care măsurile temporare au limitat libertăți fundamentale și drepturi individuale, percepția publică a fost puternic influențată de „sechelele istorice”. Chiar dacă restricțiile își găseau justificarea în rațiuni sanitare obiective (fiind aplicat articolul 53 din Constituție), înțelegerea și acceptarea lor s-au dovedit mult mai dificile, fiind filtrate prin memoria colectivă a unor experiențe istorice marcante.

⁶⁴ B. Dima, *The President as an Active „Constitutional King”... op. cit.*, p. 156. Dezbaterile din cadrul Adunării Constituante au reflectat o clară teamă de revenire la dictatură.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 159. Președintele a fost imaginat de unii ca un „adevărat «rege constituțional»”, acționând imparțial față de partidele politice.

conceput nu ca un conducător sau arbitru, ci ca un mediator între puterile statului și între stat și societate, o încercare conștientă de distanțare față de tradiția bizantină a preeminenței executive și de a preveni reapariția unor figuri precum Ceaușescu, Antonescu sau Carol al II-lea⁶⁶.

IV.2. Textualismul aspirațional. Îmbrățișarea unui nou viitor

În timp ce aversiunea a furnizat energia negativă pentru proiectul constituțional, aspirația i-a oferit conținutul pozitiv. Constituția din 1991 este plină de un limbaj care semnalează o îmbrățișare deliberată a unui model occidental, liberal-umanist, de societate și guvernare. Angajamentul din articolul 1(3) față de „demnitatea omului, drepturile și libertățile cetățenilor, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic” este întruchiparea textuală a acestui pol aspirațional, care se suprapune cu cel aversiv. Precum în 1866⁶⁷, nu este vorba doar despre o adoptare a unei terminologii la modă, ci o alegere strategică pentru a câștiga legitimitate internațională și pentru a ancora ferm noua Românie în familia națiunilor europene⁶⁸. Creatorii constituției nu scriau doar o lege fundamentală pentru români. Tot la fel de important, aceștia au avut și misiunea de a transmite un mesaj internațional, anume că România este gata să se alăture comunității democrațiilor liberale din care fusese exilată atât de mult timp.

IV.3. Catharsisul incomplet. Persistența narațiunii etnocentrice

În ciuda puternicelor sale aspirații liberale, catharsisul din 1991 a fost incomplet. În timp ce sistemul politic a fost epurat de structurile sale autoritare, identitatea culturală și etnologică mai profundă a națiunii nu a fost pe deplin clarificată într-o direcție liberal-civică. Constituția a instituționalizat o narațiune identitară mixtă, etnocentrică (iliberală) și eurocentrică (liberală)⁶⁹. Noul cod liberal-civic a fost suprapus, dar nu a înlocuit, codul mai vechi, primordial, care definea națiunea în termeni etnici. Dovezile acestei „narațiuni mixte” sunt țesute în anumite articole ale constituției. Articolul 1(1) definește România ca „stat național”, un termen care, în contextul Europei Centrale și de Est, poartă conotații puternice de prioritizare a majorității etnice în detrimentul minorităților⁷⁰. Acest lucru este întărit de articolul 3(4), care interzice „colonizarea teritoriului cu populații străine”, o prevedere care reflectă o teamă adânc înrădăcinată de alterare demografică. Articolul 7, care subliniază interesul special al statului în sprijinirea românilor care trăiesc în afara

⁶⁶ R-C. Roghină, *In 1866 and Back to the Future with a Sense of Déjà vu*, *Giornale di Storia Costituzionale*, 42/II, 2021, p. 45.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 44. Lahovari, în cadrul dezbaterilor din Constituanta anului 1866: „Vrem și noi să intrăm în această familie, să trecem (...) în rândul națiunilor civilizate și europene” (G. Chiriță, *Organizarea instituțiilor moderne ale statului român (1856–1866)*, Editura Academiei Române, București, 1999, p. 19, n.s. 12)

⁶⁸ M. Glowacka-Grajper, *Memory in Post-communist Europe ... op. cit.*, p. 925 *et. seq.*

⁶⁹ M. Guțan, *Constitutional Identity as Competing Historically Driven Narratives ... op. cit.*, p. 145.

⁷⁰ *Ibidem*.

granițelor, și articolul 13, care stabilește limba română ca singura limbă oficială, subliniază și mai mult accentul etnocentric⁷¹. Aceste prevederi, citite împreună, dezvăluie o „disonanță culturală” în inima constituției. Documentul proclamă simultan un angajament față de o ordine civică universalistă, bazată pe drepturi, în timp ce definește statul însuși în termeni particulariști, etnici; este o contradicție internă ce nu este un accident, după cum deja am susținut, întrucât creatorii constituției din 1990–1991 au acționat atât ca revoluționari care se rupeau de trecutul comunist imediat, cât și ca moștenitori ai unei istorii naționale mult mai lungi, o istorie în care proiectul statului-națiune era inextricabil legat de identitatea grupului etnic român. Naratiunea liberal-civică a fost adoptată în mod aspirațional, ca un limbaj al modernității europene, dar în paralel naratiunea etnocentrică rămânea o parte profund internalizată a propriei identități.

V. Desfășurarea Catharsisului. Crize contemporane și lupta continuă pentru identitate

Constituția din 1991 nu a rezolvat criza fundamentală de identitate a României, ci a instituționalizat-o. Tensiunile nerezolvate ale momentului cathartic – între civic și etnic, european și național, aspirațional și aversiv – nu s-au disipat, ci au devenit conflictele centrale, animatoare, ale epocii postcomuniste. Crizele constituționale contemporane din România nu sunt, prin urmare, aberații sau semne ale eșecului constituției. Dimpotrivă, ele sunt desfășurarea logică și dramatică a disonanței de bază a documentului.

V.1. Democrația militantă. Un catharsis al catharsisului?

Eșecul parțial al proiectului liberal-civic de după 1991, pe fond de corupție, guvernare precară și inegalități sociale (care nu sunt altceva decât elemente ale fondului intern), a devenit un teren fertil tocmai pentru narativele de neîncredere față de referențialul extern. Golul lăsat de reformele nefinalizate a fost umplut cu ușurință de discursul naționalist-etnocentric. Explicațiile simple și reconfortante (bazate pe emoția unei împliniri de altă dată - fără să fie, desigur, probată) într-un context complicat au fost mai mult decât suficiente pentru românul dezamăgit (în realitate, de propriul mod de a fi, barierele axiologice fiind ținute semețe și rigide sub masca „patriotismului”). Logica acestui model de gândire este clară și, astfel, în aparență, foarte simplă, *i.e.*, dacă schimbarea nu s-a produs, vina nu aparține infrastructurii sociale, politice sau epistemologice insuficiente, ci curentului reformator însuși, ideilor pe care le promova. Potențarea eșecului, dincolo de realitate, a putut fi astfel justificată printr-o retorică naționalistă, autosuficientă, care a transformat un proiect incomplet într-o alegorie a vinovăției externe și într-o disculpăre a propriei fragilități (tradiționala martirizare, așa cum și imnul național „mărturisește”). Odată cu îndepărtarea de orizontul comun de speranță (având la bază *schimbarea*), promisiunile identitare etnocentrice au redevenit principalul refugiu și armă politică,

⁷¹ *Ibidem*.

iar creșterea vizibilă a partidelor cu orientare naționalistă confirmă reîntoarcerea la miturile siguranței colective.

Rezultatele alegerilor parlamentare din 2024⁷² stau drept dovezi pentru reactivarea și întărirea spiritului naționalist/etnocentric. Cu 18,3% din voturi la Senat și 18,01% la Camera Deputaților, Alianța pentru Unirea Românilor (AUR) s-a situat pe locul al doilea, imediat după Partidul Social Democrat (PSD) – care a obținut 22,30%, respectiv 21,96% –, depășind partidele tradiționale și reformiste. Partidul Național Liberal (PNL) a obținut 14,28% la Senat și 13,20% la Camera Deputaților, iar Uniunea Salvați România (USR) a înregistrat 12,26% și 12,4%. Pe locurile următoare s-au situat Partidul S.O.S. România (7,5%) și Partidul Oamenilor Tineri (POT) (6,4%), ambele cu discursuri pronunțat naționalist-populiste, reușind să depășească pragul de reprezentare parlamentară.

Succesul unor actori politici precum candidatul independent Călin Georgescu, care a obținut primul loc în primul tur al alegerilor prezidențiale din 2024 (ulterior anulate), este de asemenea o situație evocatoare în acest sens. Discursul său, centrat pe pilonii narațiunii etnocentrice, *e.g.*, gloria poporului român, demnitatea acestuia, pacea, familia și Dumnezeu, a rezonat profund cu un segment însemnat al electoratului. Similar, retorica liderului AUR, George Simion, care a declarat, ca parte din programul politic de partid, *e.g.*, că „Vrem să fim liberi, nu sclavii ideologiilor străine!”⁷³, ceea ce este o expresie clasică a suveranismului care echivalează liberalismul cu o amenințare la adresa identității naționale, reactivând mentalitatea de *cetate etnică asediată*⁷⁴.

Ascensiunea acestui „politicianism etnocentric”, perceput ca o amenințare la adresa ordinii constituționale liberale, a determinat activarea unor mecanisme de urgență, acțiuni care se înscriu în paradigma „democrației militante”.

Decizia CCR din 6 decembrie 2024 de a invalida în totalitate alegerile prezidențiale și de a ordona reluarea lor completă poate fi interpretată ca o încercare de a realiza un *catharsis al catharsisului*. Fundamentul democrației românești

⁷² BEC, Comunicat de presă privind rezultatul final, la nivel național, al alegerilor pentru Senat și Camera Deputaților din data de 1 decembrie 2024, https://parlamentare2024.bec.ro/wp-content/uploads/2024/12/CP_50.pdf (ultima accesare: 19.08.2025).

⁷³ A se vedea, spre exemplu, pagina oficială a partidului AUR pe platforma socială Facebook <https://www.facebook.com/photo/?fbid=884241730526783&set=vrem-s%C4%83-fim-liberi-nu-sclavii-ideologiilor-str%C4%83-inevrem-o-rom%C3%A2nie-liber%C4%83-demn%C4%83-%C3%AE>. Platformele de social media s-au transformat, *de facto*, în adevărate arene ale comunicării electorale, influențând atât stabilirea agendei, cât și amplificarea și fluxul informațiilor politice. Inițial celebrate pentru stimularea participării și pentru libertatea de exprimare, marile platforme (precum Facebook, TikTok sau X) exercită tot mai mult atribuții cu caracter *quasi-public*: filtrează vizibilitatea conținutului, moderează discursul și structurează accesul la audiențe. A se vedea, G. De Gregorio, *Digital Constitutionalism in Europe. Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society*, Cambridge University Press, 2022.

⁷⁴ „Cetatea etnică asediată” este o sintagmă ce are ca izvor de inspirație lucrarea lui M. Guțan, *Națiunea asediată: constituționalismul etnocentric românesc și migrația contemporană – o analiză istorică a art. 3 alin. (4) din Constituția României*, <https://www.universuljuridic.ro/natiunea-asediata-constitucionalismul-etnocentric-romanesc-si-migratia-contemporana-o-analiza-istorica-art-3-alin-4-din-constitutia-romaniei/> (ultima accesare: 19.08.2025).

moderne este actul revoluționar din 1989, un catharsis național menit să curețe sistemul politic de decenii de alegeri simulate și de lipsa suveranității populare. Confruntată cu ceea ce a perceput a fi o „poluare” a acestui proces sacru prin propagandă electorală digitală masivă și bruscă și modele de manipulare pe rețelele de socializare, care sugerau implicarea unui stat străin, Curtea a intervenit⁷⁵ pentru a purifica din nou actul electoral.

Acționând *ex officio* după declasificarea de către președintele României, prin CSAT, a rapoartelor serviciilor secrete și MAI⁷⁶, Curtea Constituțională și-a asumat rolul de gardian al nucleului axiologic al democrației (aparent liberale) românești⁷⁷. Intervenția a fost justificată ca o apărare a unor valori constituționale precum suveranitatea națională, democrația și statul de drept, consacrate în articolul 1 al Constituției. În logica democrației militante, CCR a identificat un inamic – manipularea prin social media – și a răspuns „foc cu foc”⁷⁸, apărând dreptul fundamental al poporului la un vot liber și nendenaturat. Astfel, Curtea s-a poziționat ca apărător al suveranității poporului, un principiu cu rezonanțe atât liberal-democratice, cât și naționaliste, înrădăcinate în textul constituțional. În fond, este o expresie a democrației militante. Curtea a acționat pentru a preveni un potențial pericol, *i.e.*, alegerea unui președinte care ar fi putut folosi poziția sa pentru a demantela democrația constituțională sau validarea unui rezultat electoral profund distorsionat de propagandă manipulatoare. Totuși, această intervenție este problematică și scoate la iveală paradoxurile inerente ale democrației militante, mai ales într-un context constituțional fragil. S-a susținut inclusiv faptul că Hotărârea CCR a fost luată în afara unui cadru legal explicit⁷⁹. Nici Constituția, nici legislația electorală nu i-ar fi acordat Curții puterea de a anula alegerile din oficiu în circumstanțele date. Articolul 52 al Legii 370/2004 condiționează anularea de o cerere formulată în termen de trei zile de către anumiți actori și doar dacă fraudă a alterat rezultatul. CCR a intervenit direct prin configurarea unui mecanism nou de evaluare, menit să îi extindă - sau cel puțin să îi accentueze – rolul în această materie și să lărgască setul de parametri folosiți pentru observarea și validarea alegerii

⁷⁵ Hotărârea CCR 32/2024, https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2024/12/Hotarare_32_2024.pdf;

⁷⁶ SRI: <https://www.presidency.ro/files/userfiles/Documente%20CSAT/Document%20CSAT%20SRI%20I.pdf>; SRI: <https://www.presidency.ro/files/userfiles/Documente%20CSAT/Document%20CSAT%20SRI%20II.pdf>; SIE: <https://www.presidency.ro/files/userfiles/Documente%20CSAT/Document%20CSAT%20SIE.pdf>; MAI: <https://www.presidency.ro/files/userfiles/Documente%20CSAT/Document%20CSAT%20MAI.pdf> (ultima accesare: 19.08.2025).

⁷⁷ M. Guțan, *The New Enemies of Romanian Militant Democracy (Part II): Fighting Manipulative Social Media*, <https://constitutionaldiscourse.com/the-new-enemies-of-romanian-militant-democracy-part-ii-fighting-manipulative-social-media/> (ultima accesare: 14.08.2025).

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ V. Perju, *Analiza constituțională a Hotărârii CCR 32/ 2024 de anulare a alegerilor prezidențiale*, <https://www.contributors.ro/analiza-constitutionala-a-hotararii-ccr-32-2024-de-anulare-a-alegerilor-prezidentiale/> (ultima accesare: 14.08.2025). B. Iancu, *Militant Democracy and Rule of Law in Three Paradoxes: The Annulment of the Romanian Presidential Elections*, *Hague Journal on the Rule of Law*, <https://doi.org/10.1007/s40803-025-00245-8>.

președintelui. Curtea a ales să prezinte mecanismul nu neapărat ca pe o noutate, ci mai degrabă ca pe o emanație firească a ordinii constituționale, sugerând existența unei reglementări implicite, dedusă printr-o coroborare teleologică a unor articole constituționale cu valoare organică pentru democrația românească (art. 1 alin (3), art. 2 alin (1) – legate, cumva tot natural⁸⁰ – de *Declarația interpretativă a Codului de bună conduită în materie electorală privind tehnologiile digitale și inteligența artificială*⁸¹). Deducția, însă, este una în mare parte sugestivă, nefiind aprofundată, explicată pe larg sau susținută printr-o argumentație solidă (hotărârea are doar patru pagini), lăsând impresia unui raționament intuitiv, mai degrabă decât strict deductiv. În fond, abordarea pare să privilegieze armonizarea principiilor generale ale Constituției (pentru un țel al binelui superior), în dauna unei justificări detaliate (cum s-ar cuveni, cel puțin teoretic, în cazul unei hotărâri ce determină efecte foarte importante), dar oferă totodată cititorului senzația de inevitabilitate, în arhitectura normativă existentă, a utilizatului mecanism de intervenție și remediere electorală. Întregul demers a fost îmbrăcat într-o retorică a *protejării supreme* a Constituției (astfel, și a supremației sale) – și, implicit, a democrației pe care aceasta o fundamentează și o apără –, pornind de la articolul 146 litera f), ceea ce a generat interogații cu privire la echilibrul fin dintre rolul eminent jurisdicțional al Curții și exigențele stricte ale principiului separației și echilibrului puterilor în stat⁸². Astfel, intervenția și Hotărârea în sine pot fi etichetate ca fiind exprimări *ultra vires* (peste puterile conferite de legea fundamentală sau de normele infraconstituționale). Paradoxul central constă în faptul că, pentru a apăra democrația, Curtea a utilizat mijloace care amintesc de o logică a stării de excepție. O instituție menită să fie un arbitru neutru a devenit un actor proactiv, bazându-și decizia pe rapoarte de informații și acționând într-o manieră care a priorizat urgența în detrimentul garanțiilor procedurale. Această abordare a expus, iarăși (poate mai ales în memoria populară amplificată de narațiunea etnocentrică a anumitor lideri de partide politice) linia fină dintre paza constituțională și excesul de putere judiciară, o linie care devine extrem de echivocă atunci când textul legal nu oferă remedii clare pentru amenințări noi și asimetrice.

Hotărârea de a anula alegerile a fost precedată de o altă Hotărâre controversată, *i.e.*, invalidarea candidaturii Diane Șoșoacă, în octombrie 2024⁸³. Pentru a face acest lucru, CCR a creat o nouă taxonomie a condițiilor de eligibilitate, introducând condiții „substanțiale generale”, precum loialitatea față de valorile constituționale, răsturnând astfel 30 de ani de jurisprudență care se limita la o analiză formală. Hotărârea a legat Curtea de propria jurisprudență, forțând-o ulterior, în

⁸⁰ Hotărârea CCR 32/2024, pp. 2, para. 8, 9, 10.

⁸¹ Adoptată de Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția), la 6 decembrie 2024.

⁸² V. Perju, *Analiza constituțională a Hotărârii CCR 32/ 2024 ... op. cit.*; B. Iancu, *Militant Democracy and Rule of Law in Three Paradoxes ... op. cit.*

⁸³ Hotărârea CCR nr. 25/2024 https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2024/10/Hotarare_25_2024.pdf (ultima accesare: 11.08.2025).

martie 2025, să respingă nu doar o nouă candidatură a Diane Șoșoacă, ci și pe cea a lui Călin Georgescu, pe temeiuri similare⁸⁴.

În doctrină, s-a argumentat și împrejurarea că, dacă Șoșoacă nu ar fi fost împiedicată să candideze în octombrie, voturile sale nu s-ar fi redistribuit probabil către Georgescu, iar alegerile s-ar fi desfășurat într-un curs normal, fără a necesita o intervenție atât de drastică⁸⁵. Astfel, Curtea ar fi acționat ca un „pompiier piroman”⁸⁶, stingând un foc pe care, într-o oarecare măsură, l-a provocat chiar ea.

Prin urmare, nu mai este de mirare faptul că neajunsurile trecutului au devenit „linia axiologică” a constituționalismului românesc, alimentând crizele constituționale ale epocii contemporane, de la ascensiunea democrației militante ca răspuns la amenințările electorale, până la relația contencioasă, după cum vom observa în următoarea secțiune, dintre Curtea Constituțională a României și Curtea de Justiție a Uniunii Europene. Catharsisul din 1991 nu a pus capăt luptei României cu și pentru identitatea sa. Mai degrabă, a dat acestei lupte o formă constituțională.

V.2. Identitatea constituțională și conflictul cu CJUE

Dacă tensiunile electorale din 2024 au scos la iveală fisurile interne ale identității democratice românești, încheștarea recurentă și adesea ostilă dintre CCR și Curtea de Justiție a Uniunii Europene (CJUE) este expresia cea mai vizibilă a unui conflict de identitate externă. În contextul celor deja discutate, se poate susține – și în acest caz – că disputa nu este întâmplătoare, ci o consecință directă a loialității duale înscrise în Constituție. Pe de o parte, față de suveranitatea națională, iar pe de altă parte, față de integrarea europeană.

Când s-a confruntat cu principiul aplicării directe a dreptului european, deci plecând primordial de la raportul dintre dreptul intern și cel internațional (înscris în articolul 11(3) din Constituție), CCR a replicat constant că anumite fundamente ale Constituției, precum caracterul național al statului, independența justiției (așa cum o definește legislația internă) și propria sa autoritate supremă, sunt intangibile și se plasează deasupra dreptului UE⁸⁷. În pofida „înflăcăratei” – deși rare – invocări a identității naționale, CCR nu a încercat să explice în ce constă, ceea ce poate valida prezumția că este vorba tocmai de conservarea teleologiei ce determină catharsisul

⁸⁴ Hotărârea CCR nr. 7/2025, https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2025/03/Hotarare_7_2025.pdf

⁸⁵ Bogdan Iancu, *op. cit.*

⁸⁶ *Ibidem.*

⁸⁷ Decizia CCR 683/2012, <https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2020/09/D0683.pdf>, p.11; Decizia CCR 80/2014, https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2020/09/Decizie_80_2014.pdf, *passim*; Decizia 64/2015, https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2020/07/Decizie_64_2015.pdf, pp. 7, para. 32; Decizia CCR 104/2018, https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2020/07/Decizie_104_2018.pdf, para. 81, 93; Decizia CCR 390/2021, https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2021/06/Decizie_390_2021.pdf. Articolele 11(3) – referitor la raportul dintre dreptul intern și cel internațional, și art. 152 din Constituție (limitele revizuirii) au fost folosite de CCR ca bariere naționale în fața dreptului european, care nu poate fi lăsat să relativizeze – astfel – nucleul identitar de fond al Constituției României. Ce înseamnă acest „nucleu identitar de fond” CCR nu a lămurit (Decizia 390/2021, pp. 16, para. 81). În toate deciziile indicate, CCR a făcut simple trimiteri la identitatea națională, fără a-i lămuri conținutul sau reperele de fond.

legii fundamentale, care prioritizează, chiar dacă nu expres, proiectul național, etnocentric. Din acest motiv, poate, CCR nu a considerat că mai este nevoie să facă trimitere la un conținut considerat a fi deja bine cunoscut. Desigur, o atare abordare rămâne oricum simplistă și insuficientă pentru raționamentele ce ar trebui să fie lesne decelabile într-un act de justiție sau clarificare constituțională. Curtea, în consecință, a contribuit la consolidarea narațiunii suveranist-etnocentrică, latentă în textul constituțional, erijându-se în gardian al unei esențe juridice și istorice naționale în fața forței percepute ca fiind nivelatoare a ordinii supranaționale. Și, astfel, se încalcă „promisiunile” înscrise tocmai în Constituție (art. 148 – integrarea în Uniunea Europeană) față de o ordine supranațională care, înainte de 2007, era parte doar din proiectul constituționalismului aspirațional.

Punctul culminant a fost atins prin raportare la Hotărârea CJUE din 18 mai 2021, care a stabilit că instanțele naționale sunt obligate să ignore orice reglementare internă – chiar și de rang constituțional – care încalcă dreptul Uniunii. Răspunsul CCR, Decizia 390/2021, a fost categoric, *i.e.*, deși dreptul UE are prioritate în fața legilor ordinare, supremația sa nu se poate extinde asupra Constituției. Pentru a-și susține poziția, CCR a recurs la o distincție subtilă, dar forțată, argumentând că sintagma „legi naționale” din articolul 148 al Constituției se aplică doar legislației infraconstituționale⁸⁸. Este, în concret, o interpretare care plasează Legea fundamentală într-o sferă juridică proprie, imună la supremația dreptului european, și consolidează rolul Curții de protector al suveranității (etnocentrice). Logica Curții este însă fragilă. Constituția, deși supremă pe plan intern, rămâne o lege națională în raport cu ordinea juridică europeană. Argumentul susținut de CCR, potrivit căruia judecătorii ar genera haos și insecuritate juridică dacă ar putea înlătura aplicarea unor legi interne declarate constituționale, fiind considerate de instanțe contrare dreptului Uniunii Europene, ignoră însă faptul că independența justiției presupune, tocmai prin însăși natura sa, existența unei marje de interpretare. Or, această libertate de apreciere nu înseamnă arbitrar, ci o garanție a aplicării (prezumtiv) corecte și echilibrate a normelor juridice. În plus, sistemul european oferă mecanisme precum procedura trimiterii preliminare la CJUE tocmai pentru a preveni eventuale divergențe și pentru a asigura o aplicare coerentă/armonioasă a dreptului european. Posibilitatea instanțelor de a verifica conformitatea normelor interne cu dreptul european reprezintă, înainte de toate, o expresie a cooperării loiale și a echilibrului între ordinea juridică națională și cea supranațională/europeană, nu o intruziune în controlul de constituționalitate realizat de CCR. Argumentul Curții este, putem îndrăzni să spunem, un sofism de tip „om de paie”, combinat cu o profecție autoîmplinită. Curtea a construit, practic, un „firewall constituțional”.

Ca efect, confruntarea dintre intern și supranațional aduce, de fapt, în opoziție directă cele două fețe ale identității constituționale a României. Pe de o parte, identitatea aspirațională, proeuropeană, care a stat la baza aderării și care leagă viitorul țării de proiectul european. Pe de altă parte, identitatea națională, cu rădăcini istorice,

⁸⁸ Decizia CCR 390/2021, p. 16, para. 83.

care privește suveranitatea ca pe un atribut absolut și indivizibil al poporului român. Conflictul demonstrează – și validează cele susținute deja – faptul că momentul de catharsis din 1991 nu a tranșat definitiv întrebarea suveranității, ci a creat un sistem cu doi poli de autoritate concurenți, *i.e.*, Constituția națională, interpretată de CCR, și ordinea juridică europeană, interpretată de CJUE. Dialogul rezultat nu este o simplă ceartă juridică, ci expresia constituțională a unei națiuni prinse între trecut și viitor, între dorința de integrare și frica de disoluție. Crizele actuale nu sunt, aș reitera, simptomele unui eșec constituțional, ci dovada naturii sale vii. Actul fundamental din 1991 nu a oferit o soluție finală la dilema identitară a României; a pregătit doar scena pentru actul următor. Catharsisul a sfârșit prin a institui chiar conflictul pe care trebuia să-l vindece, transformându-l într-o parte constitutivă a ordinii pe care o întemeia. Astfel, lupta pentru definirea sufletului națiunii s-a mutat în interiorul, și nu în afara, cadrului constituțional. Dar dacă experiența trecutului (mai) înseamnă ceva, este poate faptul că o lege fundamentală poate eșua tocmai acolo unde pretinde stabilitate, anume în distribuirea reală a puterii în stat. Și, deși se acționează potrivit unor standarde ce par imuabile, aproape „dintotdeauna”, acestea rămân, în realitate, expresia unei epoci și a propriilor ei temeri, iar contradicțiile vor anula una din cele două sau mai multe narațiuni asumate. În acest context, narațiunea integrării europene alunecă firesc pe un plan secundar, devenind mai degrabă un fundal simbolic decât un adevărat motor al reflecției constituționale.

Concluzii

Momentul cathartic din 1991 a fost, în cele din urmă, incomplet și disonant. A reușit să elimine din structurile politice formale cele mai vizibile trăsături autoritare, dar a eșuat în a vindeca tensiunea mai profundă, subiacentă, din fibra conștiinței naționale. A suprapus o identitate liberal-civică peste una etnocentric-națională, adânc înrădăcinată, instituționalizând astfel un conflict între două narațiuni concurente despre ce înseamnă a fi român.

Prin urmare, Constituția din 1991 nu a generat o identitate unitară, ci a creat un cadru în care lupta pentru definirea identității interne – impusă treptat asupra celei externe – putea continua și continuă. Eșecul parțial al „transplantului constituțional” (al identității externe) s-a produs, de fapt, la nivel cognitiv, axiologic și epistemologic. Narațiunea liberal-civică a rămas, în mod structural, dependentă de cea etnocentrică.

Ancora identității organice – cea etnocentrică – întemeiată pe aceleași obiceiuri și simboluri culturale, aceeași religie și aceeași experiență colectivă a suferinței istorice⁸⁹, s-a dovedit mult prea grea pentru a fi deplasată sistematic. Ea a impus un tip de „progres ambivalent”, oscilând între deschidere și retragere. În acest cadru, părăsind aria concluziilor și pregătind, mai degrabă, viitoare discuții, Biserica Ortodoxă Română s-a afirmat și continuă să se afirme ca un reper central al identității organice. Ea nu funcționează doar ca instituție spirituală, ci ca gardian al memoriei colective și

⁸⁹ C. Simuț, J. Buitendag, *Promoting Ancestry as Ecodomy in Romanian Eastern Orthodox Christianity. The Role of Ancestors in Contemporary Romanian Orthodox Rhetoric*, *The Expository Times*, 126, 10/2015, pp. 475–487.

propovăduitor al identității naționale etnocentrice, poziție întărită și de felul în care istoria este recuperată și acceptată mai ușor atunci când este privită printr-o lentilă victimizantă⁹⁰, consolidând coeziunea grupului în fața unui „celălalt” perceput drept ostil. Deși în cadrul lucrării nu am realizat o analiză aprofundată a dimensiunii spiritual-confesionale a identității românești, este totuși de necontestat că aceasta ocupă un loc central în structura axiologică a națiunii. Valorile spirituale și confesionale au modelat, de-a lungul timpului, conștiința colectivă și reperele morale ale societății românești⁹¹, influențând inevitabil și modul în care se configurează axiologia democrației naționale. În acest sens, dreptul nu poate fi înțeles doar ca un sistem de norme, ci și ca o expresie a culturii⁹², o reflectare a *ethosului* românesc în plan juridic și moral.

Crizele constituționale contemporane care afectează România nu sunt, din aceste motive, semne ale eșecului constituției *per se*. Ele sunt, de fapt, cea mai convingătoare dovadă a relevanței sale „vii” și, oricât de paradoxal ar suna, a durabilității. Dezbaterile aprinse despre democrația militantă în fața subversiunii electorale și afirmațiile contencioase ale identității naționale împotriva supremației dreptului european nu sunt aberații. „Cerneala invizibilă” a unei anumite istorii continuă să se infiltreze prin textul formal, cerând o reinterpretare constantă, o renegociere și un dialog continuu și dificil între trecutul (prezentat) tragic al României și viitorul său incert pe scena liberalismului, statului de drept și democrației bazate pe standarde europene (supranaționale). Catharsisul nu s-a încheiat; este un proces în desfășurare, iar constituția rămâne scenariul său, deși conflictual. Catharsisul din 1991, la peste 30 de ani distanță, nu oferă, nici acum, un răspuns definitiv la ce rezultă din drama trecutului și proiecția aspirațională a viitorului, lăsând deschisă marea întrebare care, până la urmă, definește însăși traiectoria națiunii, *i.e.*, va fi viitorul României modelat (mai mult) de narațiunea sa particularistă, etnică, sau (mai mult) de cea universalistă, civică? Cert este că rădăcinile istorice și idealurile rațiunii moderne și contemporane (regăsite în conținutul a ceea ce am numit paradigme juridice de prestigiu) continuă să pulseze în structurile politice și în conștiința colectivă, indicând că identitatea românească rămâne, în esență, un câmp de negociere între trecut și viitor.

⁹⁰ M. Glowacka-Grajper, *Memory in Post-communist Europe ... op. cit.*, p. 929 *et. seq.* Autoarea analizează dorința țărilor est-europene ca suferința lor sub comunism să fie recunoscută de Occident, transformând trecutul într-un „capital moral” în relațiile internaționale. În paralel, apare fenomenul de nostalgie postcomunistă, care însă variază semnificativ în funcție de contextul local (pp. 930–931). Nostalgia nu este, în general, o dorință de a reveni la sistemul politic, ci mai degrabă o reacție la dificultățile economice actuale, la marginalizarea socială sau o idealizare a aspectelor vieții cotidiene din acea perioadă. Poate fi, de asemenea, o nostalgie pentru speranțele și solidaritatea din anii 1980, care nu s-au materializat pe deplin după căderea comunismului (p. 931).

⁹¹ C. Simuț, J. Buitendag, *Promoting Ancestry as Ecodomy in Romanian Eastern Orthodox Christianity ... op. cit.*, *passim*.

⁹² N. Mezey, *Law As Culture*, The Yale Journal of Law & the Humanities, vol. 13, pp. 35–67, <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1310&context=facpub> (ultima accesare: 07.08.2025). R-C. Roghină, *Comparative Law and Legal Transplant. Romanian Struggles with the past and New Directions for the Future*, „Romanian Journal of Comparative Law”, vol. 13, 1/2022 pp. 64–67.

